

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Müzekkir KIZILKAYA

**MEHMED ZÂHİD KOTKU'NUN HAYATI, ESERLERİ
VE SEYR U SÜLÛK ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ATLI

Yozgat – 2015

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Müzekkir KIZILKAYA

**MEHMED ZÂHİD KOTKU’NUN HAYATI, ESERLERİ
VE SEYR U SÜLÛK ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ATLI

Yozgat – 2015

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABULÜ

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110712011 numaralı öğrencisi Müzekkir KIZILKAYA'nın hazırladığı "Mehmed Zâhid Kotku'nun Hayatı, Eserleri ve Seyr u Sülûk Anlayışı" başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 05/01/2015 Pazartesi günü saat 10:00'da yapılmış, tezin kabulüne OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Salih KARACABEY

Üye Doç. Dr. Yaşar TÜRK BEN

Üye Yrd. Doç. Dr. Ahmet ATLI (Danışman)

ONAY

Bu tezin Kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2015

Enstitü Müdürü
(Ünvanı, Adı Soyadı)

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Mehmed Zâhid Kotku’nun Hayatı, Eserleri ve Seyr u Sülûk Anlayışı” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/01/2015
Müzekkir KIZILKAYA

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmed Zâhid Kotku'nun Hayatı, Eserleri ve Seyr u Sülûk Anlayışı

Müzekkir KIZILKAYA

Danışman: Yrd.Doç. Dr. Ahmet ATLI

2015-Sayfa:+.....

Jüri: Başkan: Prof. Dr. Salih KARACABEY

Üye: Doç. Dr. Yaşar TÜRK BEN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ahmet ATLI (Danışman)

MEHMED ZÂHİD KOTKU'NUN HAYATI, ESERLERİ VE SEYR U SÜLÛK ANLAYIŞI

Gümüshânevî ekolünün meşâyihından olan Mehmed Zâhid Kotku (1897-1980), yüksek ahlaki meziyetlere sahip bir hadis bilginidir. Medrese eğitimi alan ve şeriata sıkı sıkıya bağlı olan Kotku, Hadis, Fıkıh, Kıraat, Akâid, Siyer, Tasavvuf gibi dini ilimlerin tamamına vâkıf olup, Kur'ân hafızlığı ile de ön plana çıkmıştır. Tezimizin temel kaynağı olan “*Tasavvufî Ahlak*” ve “*Nefsin Terbiyesi*” adlı eserleri, İslam'a ve sünnete tam bağlılık, güzel huylarla donanmak, her türlü çirkin davranışlardan uzak durmak, iyi huylarla hemhâl olmak, kötü âdet ve alışkanlıkları kalpten kovmak ve kalben Allah'ı zikir gibi konuları içermektedir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi, çalışmanın metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Mehmed Zâhid Kotku'nun hayatı, hocaları, arkadaşları, eserleri ve dini şahsiyeti üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise Mehmed Zâhid Kotku'nun seyr u sülûk anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kotku, Nakşibendîlik, Tasavvuf, Tarikat, Seyr u sülûk.

SUMMARY

Master Thesis

Mehmed Zâhid Kotku.....

by

Müzekkir KIZILKAYA

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet ATLI

2015-Page:+....

Jury: Prof. Dr.
Assoc. Prof. Dr.
Assoc. Prof. Dr.

MEHMED ZÂHİD KOTKU'S LIVES, BOOK'S AND UNDERSTANDING OF SEYR U SULUK

Mehmed Zâhid Kotku who was one of Gumushanelian sheikhs and lived between 1897 and 1980 is a Hadith scholar with high moral qualities. Mr. Kotku who was graduated from madrasah and deeply committed to the shari'a (religious law) was very competent on Hadith, Fiqh, Recitation (reading), Rules of Faith, Siyer (Life Story of the Prophet Muhammad), and Sufism and stood out due to his capability of memorising Koran. The book headed "*The Sufist Moral*" and "*Nafs Disipline*" which is the fundemantal source of our thesis, covers topics/subjects such as full commitment to Islam and tradition, getting equipped with social ethics, staying away from all types of unpleasant behaviours, mingling with good habits, staying away from bad habits, and mentioning about God by heart. He expressed the Prophet Muhammad's Sayings, which he received from Râmuz by synthesising, clearly and plainly in such a way that people can easily understand.

The study has one introduction and two parts. In the introduction part, information about the subject, goal, importance, method, and sources of the study were provided. In the first part, Mehmed Zâhid Kotku's life, teachers, friends, works, and religious personality were emphasized. In the second part, Mehmed Zâhid Kotku's understanding of seyr u suluk was tried to be revealed as a result of this study.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	ii
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar ve Metot	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED ZÂHİD KOTKU'NUN HAYATI, ESERLERİ VE BAZI GÖRÜŞLERİ

1.1.YAŞADIĞI ÇEVRE	3
1.2.DOĞUMU VE HAYATI	4
1.3. EĞİTİMİ VE ASKERLİĞİ	6
1.4. VEFATI	7
1.5. HOCALARI ve FEYZ ALDIĞI ÜSTADLARI	8
1.5.1. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî	8
1.5.2. Ömer Ziyaüddin Dağıstanî	9
1.5.3. Mustafa Feyzi Tekfurdağî	11
1.6. AHLAKI VE ŞEMÂİLİ	12
1.7. SİLSİLESİ	13
1.8. MEHMED ZÂHİD KOTKU'NUN GÖRÜŞLERİ	15
1.8.1. Siyasi Görüşleri	15
1.8.2. İktisadi Görüşleri	19
1.8.3. Memuriyete Dair Görüşleri	21
1.8.4. Tasavvuf ve Tarikat ile İlgili Görüşleri	23
1.8.4.1. Mehmet Zâhid Kotku'nun Tasavvuf Anlayışı	29

1.8.4.2. Mehmet Zâhid Kotku'nun Tarikat Anlayışı	30
1.9.ESERLERİ	33

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMED ZÂHİD KOTKU'DA SEYR U SÜLÛKA DAİR KAVRAMLAR

2.1. SEYR U SÜLÛK	37
2.2. İNTİSAB VE MÜRÎD	43
2.3. ŞEYH –MÜRŞİD	48
2.4. SEMA-AYİN-DEVİRAN	51
2.5. MÛCAHEDE VE RİYAZET	53
2.5.1. Nefs Mücahedesi	54
2.5.2. Kanaat, Açlık ve Tokluk	61
2.5.3. Az Uyumak	63
2.5.4. Az Konuşmak	65
2.6. HALVET-UZLET	68
2.6.1. Halvet der Encümen	74
2.7. SOHBET	75
2.8. ÂRİF-MARİFET	81
2.9. NÜBÜVVET-VELAYET	87
2.9.1.Nübüvvet	87
2.9.2. Velî-Velayet	90
2.10. Nefs, Nefsin Anlam ve Mahiyet	92
2.10.1. Nefsin Mertebeleri	97
2.10.1.1. Nefs-i Emmâre ve Sıfatları	97
2.10.1.1.1. Küfür	99
2.10.1.1.2. Şirk	99
2.10.1.1.3.Gaflet	100

2.10.1.1.4. Cehalet	100
2.10.1.1.5. Günahlara Dalma.	100
2.10.1.1.6. Kibir	101
2.10.1.1.7. Hırs	101
2.10.1.1.8. Cimrilik	102
2.10.1.1.9. Gazap	102
2.10.1.1.10. Hased	102
2.10.1.1.11. Kin	102
2.10.2.1.12. Şehvet	103
2.10.1.2. Nefs-i Levvâme	104
2.10.1.3. Nefs-i Mülhime	105
2.10.1.4. Nefs-i Mutmainne	106
2.10.1.5. Nefs-i Radyıye	107
2.10.1.6. Nefs-i Mardıyye	108
2.10.1.7. Nefs-i Kamile	109
SONSÖZ	111
EKLER	114
KAYNAKÇA	120
ÖZGEÇMİŞ	127

KISALTMALAR

(a.s.): aleyhisselam

b: bin (oğlu)

bkz: bakınız

c: cilt

çev: çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

h: hicri

haz: hazırlayan

Hz: Hazreti

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

m: miladi

MÜİFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

M.Ö: Milattan önce

M.Z. K: Mehmed Zahid Kotku

neşr: Neşreden

RhA: Rahmetullahi Aleyh

s: sayfa

sad: sadeleştiren

ss: sayfalar

tahk. ve neşr: Tahkik ve neşreden

ter: Tercüme eden

[ts]: tarihsiz

TTK: Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Ahlakın giderek yozlaştığı XXI. yüzyılda güzel ahlak sahibi ve yüce ruhlu insanların sayısı gittikçe azalmaktadır. Dünya sevgisinin, daha fazla kazanma ve daha lüks yaşama arzusunun neredeyse yaşamın gayesi haline geldiği günümüzde, topluma yeniden manevi değerler kazandırılması ve İslam'ın emirleri doğrultusunda çekidüzen verilmesi gerekmektedir. Yarın ölecekmiş gibi ahiret hayatına, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya hayatına devam etme düşüncesinin, denge unsuru olarak hayat felsefemize yeniden girmesi gerekmektedir. Toplum bu dengede tutmak için insanların çeşitli yöntemlerle eğitilmesi zaruri bir ihtiyaç olmuştur. Bu eğitim yöntemlerinden biri de tasavvufî eğitimidir. Tasavvufî eğitimin amacı, hayatı ihsan derecesinde yaşamaya gayret etmektir. İlahi murakabe altında yaşadığı düşüncesine sahip olan insan, hayatın her aşamasında, yaptığı her işte, gösterdiği her davranışta Allah'ın rızasını gözetecektir.

Tarihin bazı dönemlerinde ahlaki yozlaşma çok artmış, cehalet ve bid'atler toplumun neredeyse tamamına hâkim olmuştur. Bu dönemlerde insanlara yol gösterecek müceddidler, mürşid-i kâmiller, din âlimleri gibi maneviyat büyükleri ortaya çıkmış ve dinin koyduğu kuralların yeniden toplumda yaşam biçimi olarak kabul edilmesine hizmet etmişler ve başarılı da olmuşlardır. Asrımızda bu buhranlar, dünyanın değişik yerlerinde ve ülkemizde de yaşanmıştır. Böyle bir dönemde din önderleri yetişmiş, insanların yeniden İslam'ın özüne dönmeleri için mücadeleler vermişlerdir. Son dönemin yetiştirdiği bu tarikat ve tasavvuf büyüklerinden bazıları şu kişilerdir: Mehmed Zahid Kotku, Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan vs. Tezimize konu olan Mehmed Zahid Kotku bu dönemde yetişmiş, 20. asrın son yarısına damgasını vurmuş büyük bir din âlimi ve mutasavvıftır. Gümüşhânevî dergâhı ve İskenderpaşa ekolünün önemli kilometre taşlarından olan Mehmed Zahid Kotku'nun "tasavvuf" ve "seyr u sülûk"a dair görüşleri tez çalışmamızın konusudur. Kotku'nun hayatını, eserlerini, ülkemizin son elli yılına düşünceleriyle damga vurması hasebiyle özellikle siyasi görüşü ve riyasetle (memuriyet) ilgili görüşlerini inceleme düşüncesinde olduk. Tezimizin ana teması olan seyr u sülûk anlayışını incelememizdeki gaye, onu daha yakından tanımak, dinî, siyasî ve tasavvufî eğitim anlayışını tespit etmek, ilim dünyasına ve topluma tanıtmaktır. Tez çalışmamızda elimizden geldiği kadar ilmî objektifliği ön planda tutarak Kotku'yu tanıtmaya, bazı

görüşlerini, özellikle de seyr u sülûk anlayışını ortaya koymaya gayret ettik. Bu çalışmamızdaki gayemiz, ilim ve tasavvuf tarihine naçizane bir katkı sağlamaktır. Başarabilirsek bu bize mutluluk verir.

Çalışmamız sırasında, bizden yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet Atlı'ya, değerli hocam Doç. Dr. Yaşar Türkben'e, tez çalışmalarım sırasında fikirlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Kıyasettin Koçoğlu'na teşekkürlerimi sunarım. Kotku'nun eserleri ve diğer kaynaklar konusunda yardımlarını esirgemeyen MEC Vakfı Başkanı Dr. Necdet Yılmaz ve vakıf çalışanlarına, İsrail Tekin'e, Cihat Atik'e, Ahmet Turan Dinçer'e, Murat Ersal'a, Yedigâr Çelik'e ve emeği geçen tüm hocalarıma, arkadaşlarıma, meslektaşlarıma, bana anlayışla ve sabırla destek veren aile efradıma teşekkürü bir vefa borcu bilirim.

Gayret bizden, yardım ve başarı Cenab-ı Zati Barî'dendir.

05.01.2015

Müzekkir KIZILKAYA

GİRİŞ

Kaynaklar ve Metot

20. yüzyılın başlarında dünyaya gelmiş ve bu asrın ikinci yarısına damgasını vurmuş olan Mehmed Zahid Kotku, yüksek lisans çalışmamızın konusudur. Çalışmamızda, hayatı, eserleri, seyr u sülûk anlayışı ve önemine binaen siyasi görüşlerinin araştırılması ve incelenmesi hedeflenmiştir.

Mehmed Zahid Kotku, son devrin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biridir. Son elli yılda ülkemiz üzerinde siyasi, ekonomik, kültürel ve hemen hemen toplumsal hayatımızın her aşamasını etkilemiş önemli bir şahsiyettir. Bu tez çalışmamızda, onun tezimize konu olan alanlardaki görüşlerini aktarmaya çalışacağız. Bu çalışmamız esnasında temel referans kaynaklarımız, Kotku'nun kendi eserleri, özellikle *Tasavvufî Ahlak* ve *Nefsin Terbiyesi* adlı eserleri oldu. Eserlerinin tamamının matbu olması bizim için kolaylık sağlamasına rağmen, bazı eserlerinin baskısının bitmiş olması zorluklarla karşılaşmamıza neden oldu. Ancak Kotku'nun eserlerine, müridleri ve onun sevenlerinden olan bazı arkadaşlar ve dostlarımız aracılığıyla ulaştık.

Çalışmamızda, Kotku'nun kendi eserleri yanında, Es'ad Coşan'ın *Mehmed Zahid Kotku*, Osman N. Çataklı'nın *Seyyid Mehmed Zahid Kotku*, Yahya Oğuz'un *Kasr-ı Arifan*, Ersin Nazif Gürdoğan'ın *Görünmeyen Üniversite*, Metin Erkaya'nın *Anılarla Mehmed Zahid Kotku*, Hülya Yılmaz'ın *Dünden Bugüne Gümüshânevî Mektebi* adlı eserleri ve daha burada yazamadığımız, kaynakçada belirttiğimiz eserlerden faydalandık. Çalışmamızda ilmi ve akademik ilkeleri esas alarak araştırmamızı yapmaya gayret ettik. İlmî disipline uygun ve tarafsız olarak elimizden geldiği kadar Kotku'nun görüşlerini, tarikat ve seyr u sülûk anlayışını tespit etmeye çalıştık. Kotku hakkında yapılan akademik çalışmalar şunlardır:

1. *Mehmed Zahid Kotku, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*: Bu çalışma, Bilal Kemikli tarafından lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Matbu değildir.

2. *Bir Dinî Cemaat Lideri Olarak Mehmed Zahid Kotku'da Sosyolojik Yaklaşımlar*: Mehmed Elmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Matbu değildir.

3. *Mehmed Zahid Kotku'nun Hadislerle Nasihatlar I adlı eserindeki hadislerin tahriç ve değerlendirilmesi*: Gülten Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olup matbu değildir. Gülten Yılmaz, *Mehmed Zahid Kotku'nun Hadislerle Nasihatlar I adlı eserindeki hadislerin tahriç ve değerlendirilmesi* adlı tezinde adı geçen kitaptaki hadisleri tek tek incelemiş ve sıhhat dereceleriyle tahririni yapmış, hadislerin alındığı kaynakları tespit etmiştir. Hadislerin sıhhati ve güvenilirliği konusunda veriler sunan Yılmaz, hadisleri sahih, hasen, müttfekun aleyh gibi ifadelerle durumlarını tespit etmiş ve Kotku'nun bu eserindeki hadislerin %75-80 nin sahih hadis olduğunu beyan etmiş, hadislerin sağlam kaynaklardan ve ravilerden geldiğini belirtmiştir. Bazı konularda ilgili zayıf hadislerin de eserde olduğunu ifade eden Yılmaz, az da olsa uydurma hadislerin de incelediği eserde bulunduğunu beyan etmiştir.

Tez çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kotku'nun hayatı, eserleri ve bazı görüşleri ele alındı. İkinci bölümde ise diğer kitaplarıyla birlikte, Kotku'nun *Tasavvufî Ahlak* ve *Nefsin Terbiyesi* adlı eserleri temel eser olarak ele alınarak, tasavvuf anlayışı ve “seyr u sülûk”a dair görüşleri tespit edilip, söz konusu görüşlerinin değerlendirilmesi yapılmaya çalışıldı. “Seyr u sülûk”a dair kavramlar tek tek incelendi, kavramlar hakkında genel bilgiler verildikten sonra o kavram hakkında Kotku'nun görüşleri sunuldu. Çalışmamızın ana teması olan seyr u sülûk ve nefsin mertebeleri son konu olarak ele alınıp incelendi ve “seyr u sülûk” konusunda Kotku'nun görüşleri ve metotları incelenip tespit edilmeye çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED ZÂHİD KOTKU'NUN HAYATI, ESERLERİ VE BAZI GÖRÜŞLERİ

1.1. Yaşadığı Çevre

Bursa, Osmanlı'nın ilk başkentlerinden biri olmasının yanında, bu devletin idarî, siyasî, dinî, ilmî ve ticarî hayatında önemli roller oynamış bir şehirdir. Bursa tarihinin M.Ö VI. asra kadar dayandığı rivayet edilir¹. Ancak, Bursa'nın adını, M.Ö. II. yüzyılda yaşamış olan, Bithynia kralı II. Prusias'ın adından aldığı rivayeti daha çok kabul görmektedir. Şehir, Kartaca Kralı Annibal'ın teşvikiyle bugünkü hisar içerisinde kurulur². Daha sonraki dönemlerde çeşitli devletlerin hâkimiyeti altında olan Bursa, 6 Nisan 1326 tarihinde Orhan Gazi tarafından fethedilerek Osmanlıların hâkimiyeti altına girer³. Tarihî süreç içerisinde ilmî, iktisadî ve kültürel manada önemli merkezlerden biri olmuş, Emir Sultan, Somuncu Baba, Molla Fenârî, Kadızade Rumî, Abdurrahman Bistamî, Molla Hüsrev, Molla Hayalî, Hocazâde, Molla Yegan, Eşrefzâde, Molla Zeyrek, Abdullatif Mukaddesî, Şeyhzâde Hızır Şah, Üftâde hazretleri gibi mutasavvıfları, Mısrî, Ahmed Daî, Süleyman Çelebi, Niyâzî gibi şairleri yetiştirmiş bereketli bir şehirdir⁴. Daha sonraki dönemlerde payitahtın İstanbul'a taşınmasından sonra eski öneminden biraz değer kaybetse de yine de önemli bir ilim, kültür, ticaret merkezi olma özelliğini, Osmanlı'nın son yıllarına kadar korumuştur. Devlet-i Aliyye'nin son zamanlarındaki I. Cihan Harbi, Çanakkale Savaşları ve diğer cephelerde verdiği mücadele sonucu ortaya çıkan kötü gidişattan, tüm ülke payını aldığı gibi, 1919 yılında Yunanlılar tarafından işgal edilerek bu kötü talihten Bursa'da nasibini almıştır. Yunanlılara ve işgal güçlerine karşı Kuvay-ı Milliye hareketine önemli destek veren Bursa, 12 Eylül 1922 tarihinde düzenli ordunun Bursa'ya girmesiyle Ankara Hükümeti'ne bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ve yeni Ankara Hükümeti'nin yapmış olduğu inkılâplar; halifeliğin kaldırılması, saltanatın kaldırılması, tevhid-i tedrisat kanunun çıkarılması, harf devrimi, tekke ve

¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, II, İstanbul 1986, s. 810.

² Halil İnalçık, "Bursa", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 446.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, I, Ankara 1988, s.118.

⁴ Yınanç, "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, ss. 446-449.

zaviyelerin kapatılması gibi olaylara yakinen şahit olmuş bir şehirdir. Akabinde II. Cihan Harbi'nin patlak vermesi, tek partili dönemde, dini yaşamda ortaya çıkan problemler, Kıbrıs Barış Harekâtı ve askeri darbeler, Bursa'nın şahit olduğu önemli olaylardır. Kotku'nun eserlerinde bu tür konulara olumsuz manada yer vermemesi dikkatimizi çeken bir husus olmuştur. Biz bu durumu, mevcut şartlar içerisinde eğitim ve insan yetiştirmenin ne kadar ehemmiyet arz ettiği şeklinde algıladık. Zira Mehmed Zahid Kotku'nun yaşam hikâyesinde böyle bir izlenim edindik.

1.2. Doğumu ve Hayatı

Bir insanı tanımak için, onun hayatının her aşamasında, en azından belli bir dönemde yanında ve yakınında bulunmak gerekir ki, o kişi hakkında doğru ve detaylı bilgi elde edilsin. İnsanın yakın çevresinde genel olarak aile efradı bulunur ve yaşanan şeyleri de beraber yaşarlar, acıya tatlıya, hüzne sevince, iyiye kötüye genel manada her şeye beraber şahit olurlar. Mehmed Zahid Kotku'yu daha yakından tanımak için onun yakınında ve yanında uzun yıllar bulunmuş, hem öğrencisi hem damadı hem de halefi olan birinci ağızdan, Mahmut Es'ad Coşan'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Mehmed Zahid Kotku'nun hayatını ele alacağız. Yaptığımız araştırmalar sonucunda Mehmed Zahid Kotku'nun hayatı hakkında verilen bilgiler, kaynak olarak Mahmut Es'ad Coşan'ı göstermektedir. Coşan, Mehmed Zahid Kotku'ya ait özel notlardan faydalanarak eserlerinde ve yazılarında, bazı bilgiler aktarmıştır⁵. Ayrıca 28 yıl yanında bulunmuş Osman N. Çataklı⁶ ve yakın talebelerinden Yahya Oğuz⁷, Kotku hakkında bilgilerini ve hatıralarını kitap halinde yayımlamışlardır. Biz de, tez çalışmamızda Mehmed Zahid Kotku'nun hayatı hakkındaki bilgileri bu kaynaklardan yararlanarak sunmaya çalıştık.

⁵ Mahmut Es'ad Coşan, *Mehmed Zahid Kotku*, Server İletişim, İstanbul 2012, ss. 11-16.

⁶ Çataklı bu eserinde Kotku ile ilgili hatıralarını ve notlarını yazmıştır. Bkz. Osman N. Çataklı, *Seyyid Mehmed Zahid Kotku Hayat Hikâyesi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1999.

⁷ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, Seher Ofset, İstanbul 1997.

Mehmed Zahid Kotku, 1315 hicrî kamerî (Rumî: 1313, Milâdî: 01.07.1897)⁸ yılında Bursa şehrinde, kale içinde Türkmenzâde çıkmazındaki baba evinde dünyaya geldi.

Kotku'nun ailesi Kafkasya'dan 1297'de (Miladî 1880 yılında), Dağıstan'ın Seki kasabasından Anadolu'ya göç edip Bursa'ya yerleşmiştir⁹. Dedeleri Kafkasya'da Şirvan'a bağlı eski bir hanlık merkezi olan Nuha'dandır¹⁰. Babası İbrahim Efendi, on altı yaşlarında iken Bursa'ya gelmiş ve bu şehre yerleşmiştir. Hamza Bey Medresesi'nde eğitim gördükten sonra, muhtelif yerlerde imamlık yapmıştır.

Annesi Sâbire Hanımdır. Mehmed Zahid Kotku üç yaşlarında iken vefat etmiş, Pınarbaşı Kabristanı'na gömülmüştür.

Aynı anne babadan doğma ağabeyi Ahmed Şakir (1308-1335), I. Dünya Savaşları esnasında Osmanlı ordusunda subaylık yapmış, Kudüs'te, Çanakkale'de bulunmuştur. Savaşlar esnasında cephede hastalanmış ve 28 yaşlarında iken vefat edip, Söğütlüçeşme'de defnolunmuştur. Aynı anneden bir küçük kardeşi daha olmuşsa da çok yaşamamış, birkaç aylık iken vefat etmiştir.

İbrahim Efendi, ikinci evliliğini yine Dağıstan muhacirlerinden Fatma Hanım'la yapmıştır. Bu hanımından Kotku'nun Behice, Pakize, Bahriye adında üç kız kardeşi olmuştur. Kız kardeşlerinden Pakize Hanım'ın eşi "Nur Baba" lakaplı Bakırköylü merhum Şeyh Ahmed Efendi' dir¹¹.

İbrahim Efendi 1929 yılında, 76 yaşlarında iken Bursa ovasındaki İzvat köyünde vefat etmiş ve oraya defnolunmuştur¹².

⁸ Kotku'nun doğum tarihi olarak Fatih Müftülüğünden fotokopi halinde MEC Vakfı Başkanı Dr. Necdet YILMAZ tarafından temin edilen özlük dosyasında yaptığım incelemede 11.07.1975 tarihli İntibak çizelgesinde 01.07.1897 olarak kayıtlıdır. Belgelerin fotokopilerini vakfın izni olmadığı için alamadık.

⁹ Mahmut Es'ad Coşan, "Kotku", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 227-228.

¹⁰ Burası bugün Güney Kafkasya sınırları içerisinde yer alan, dağ eteklerinde kurulmuş, ipekçilikle meşhur, ahali Müslüman, halen Azerî Türkçesi konuşulan bir yerdir. Adı geçen yerde Nuha veya Şeki Hanlığı kurulmuştur. www.wikipedia.org. [15.01.2014]

¹¹ Çataklı, *Kotku Hayat Hikâyesi*, s. 12.

¹² Bursa ili merkez Osmangazi İlçesi'ne bağlı köy iken, 1987'den sonra büyükşehir sınırları içine alınarak mahalle yapılan yerleşim yeridir. Eski adı "Izvat"tır. Bursa'nın kuzeyinde, ova içinde Çeltik, Mutlular mahallesi, Soğanlı arasındadır. Murat Hudavendigâr imaretinin vakfi idi. 1987'de Bursa büyükşehir belediyesinin kurulması üzerine, Osmangazi belediye sınırları içine alınmıştır. <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/cukurca-izvat-.html>. [15.01.2014]

1.3. Eğitimi ve Askerliği

Kotku, eğitim hayatına ilk defa Oruç Bey İptidaisi'nde başladı. Maksem'deki¹³ İdadiye devam etti. Sonra Bursa Sanat Mektebi'ne girdi. Bilal Kemikli, Kotku'nun hayatını ele aldığı lisans tezinde, Kotku'nun, Bursa'nın Göynüklü köyünde ikamet eden Behice İlici adında bir kız kardeşi olduğunu bildirir. Kız kardeşi Behice İlici'nin verdiği bilgilere göre Kotku, ders dışında mesleğiyle ilgili bir işte çalışmıştır. Ancak nerede, ne zaman, kimle çalıştığı hakkında bilgi elde edilememiştir¹⁴.

Kotku'nun özlük dosyasındaki bilgilerde, Bursa Sanat Okulu Dökümcülük bölümü ikinci sınıfı öğrencisi iken zorunlu olarak askerliğe ayrıldığı belirtilir. 14 Nisan 1332/1916'da asker olur¹⁵. MEB-Erkek Sanat Enstitüsü Müdürlüğü'nün 31.01.1966-510/162 sayılı yazısından anlaşıldığı üzere, Kotku, lise öğrencisi iken Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, ordunun asker ihtiyacı, ülkenin içinde bulunduğu durum, eğitim ve tahsil hayatını yarıda bırakarak askerliğe ayrılmasını zorunlu kılar. Bir süre askerlik yaptıktan sonra İstanbul'a döner.

10 Temmuz 1335 /1919 Cuma gününden itibaren 25 K. 30. şubede yazıcı olarak görev alır. Es'ad Coşan'ın, Kotku'nun hatıra defterinden aldığını söylediği bilgilere dayanarak, eserlerinde verdiği bilgilere göre 1338/1922 Mart ayında Kotku hâlâ bu görevdedir¹⁶.

İstanbul'da yazıcılık görevini yaparken aynı zamanda, derslere, camilerdeki vaazlara devam eder. Seydişehirli Abdullah Feyzi Efendi'den¹⁷ ders aldığı bildirilir. 16 Temmuz 1336/1920'de, Fatma Sultan Camii yanındaki Gümüşhânevî Tekkesi'ne giderek Şeyh Ömer Ziyaeddin Efendi'ye intisap eder.

Ömer Ziyaüddin Efendi'nin, 18 Kasım 1921/1337 Cuma günü ahirete göçünden sonra postnişin olan Tekirdağlı Mustafa Feyzi Efendi'ye intisap eden

¹³ Maksem, Bursa İli, Osmangazi ilçesinde bir mahalle adıdır.

¹⁴ Bilal Kemikli, *Mehmed Zahid Kotku, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, (basılmamış lisans tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1990, s. 11.

¹⁵ Osman N. Çataklı bu tarihi 27 Nisan 1916 olarak bildirmektedir. Bkz. Çataklı, *Kotku Hayat Hikâyesi*, s. 12.

¹⁶ Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, Seha Neşriyat, İstanbul [ts], s. 15. ; Coşan, *Mehmed Zahid Kotku*, ss. 11-16.

¹⁷ Bu zat hakkında kayıtlarda ve hâlen hayatta olan ihvanları ile yapılan görüşmelerde herhangi bir bilgi elde edilemedi.

Kotku, hocasının yanında manevi eğitimini tamamlarken, aynı zamanda nefis terbiyesi ve tezkiyesi amacıyla defalarca halvete girer. 27 yaşında hilafetnâmenin yanında Mustafa Feyzi Efendi'den *Ramûz El-Ehâdis*, *Hizb-i A'zam*, *Kaside-i Bür'e* ve *Delâilu'l-hayrât* icazetnamelerini de almıştır. Hacı Hasib Efendi'den İlm-i Kur'an, Kıraat ve Fıkıh dersleri almıştır¹⁸. Ayrıca Bayezid, Fatih ve Ayasofya Camii medreselerinde bazı derslere devam etmiş, hıfzını ikmal etmiştir. Hıfzını kimin nezaretinde tamamladığı hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadık; ancak Hasib Efendi'den "İlm-i Kur'an" ve "Kıraat" dersleri almasından dolayı hıfzını da onun nezaretinde ikmal ettiği kanaatindeyiz.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yapılan devrimler sonucu tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Bursa'ya dönerek orada evlenmiştir. 1929'da vefat eden babasının imamlık yaptığı Bursa'daki İzvat köyüne gelerek, burada 15 - 16 sene kadar imamlık yapmıştır. Buradaki görevinde iken Üftade Camii şerifi imam - hatipliğine tayin edilir. Bursa şehir merkezinde, hisar içindeki baba evine yerleşerek, 1945'ten 1952 yılına kadar bu camide görev yapar. 1952 yılının Aralık ayında Gümüşhânevî dergâhı postnişini ve eski tekke arkadaşı Kazanlı Abdülaziz Bekkine'nin vefatı üzerine, 05.11.1952 tarih ve 233 sayılı karar ile İstanbul'a naklolarak Fatih'te Zeyrek Ümmü Gülsüm Mescidi'nde vazife alır. 07.08.1958 yılı Diyanet İşleri Reisliği Hayrat Hd. İşl. Müd.16520 sayılı yazısı ile 01.10.1958 tarihinde Fatih İskenderpaşa Camii'ne tayin olur ve vefatına kadar bu vazifede kalır¹⁹.

1.4. Vefatı

Mehmed Zahid Kotku, 1979 yılında hacca gider ve orada hastalanır, ağır hasta olarak 1980 yılı Şubatında döner. 7 Mart 1980'de geçirdiği ameliyat sonucu midesinin üçte ikisi alınır. Ameliyat sonrası uygulanan tedavi sonucu iyileşir. Bu ameliyattan sonra değişik yerlere seyahat eder. Balıkesir Ilıca'ya, Çanakkale Ayvacık sahiline ağrıyan ayakları için götürülen Kotku, hac mevsimi gelince 1980 yılında tekrar hac yolculuğuna çıkar. Ancak, ameliyata sebep olan rahatsızlığı nükseder ve ağrılar içerisinde haccı güçlkle tamamladıktan sonra 6 Kasım

¹⁸ Çataklı, *Hayat Hikâyesi*, s. 15.

¹⁹ Mustafa Özdamar, *Mehmed Zahid Kotku*, Kırk Kandil, İstanbul 2012. ss. 98-104. (Özdamar bu bilgileri Kotku'nun, *Ana Baba Hakları* adlı eserinde Mahmud Es'ad Coşan'ın Halil Necatioğlu imzalı yazısından aldığını yazar.)

1980'de ağır hasta olarak İstanbul'a döner ve yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 13 Kasım 1980'de (5 Muharrem 1401) Perşembe günü öğle sularında ahirete göç eder.

Cenaze namazı 14 Kasım 1980 yılı, Cuma günü İstanbul Süleymaniye Camii'nde kalabalık bir cemaat tarafından kılınarak, Kanunî Süleyman Türbesi arkasında, feyz aldığı hocaları ve üstatlarının yanındaki kabrine defnedilir²⁰.

1.5. Hocaları ve Feyzaldığı Üstatları

İnsanların kişiliklerinin şekillenmesinde, karakterlerinin oluşumunda ve hayata bakış açısı kazanmasında, ailesinden sonra en etkili rol oynayan kişilerin başında, onlar üzerinde büyük emekleri geçen eğitimcileri gelir. Kotku'nun, hayat çizgisini, düşünce ufkunu belirleyen isimlerin başında Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî, Ömer Ziyaüddin Dağistanî ve Mustafa Feyzi Tekfurdağî gelmektedir. Bunlar hakkında kısaca bilgi vermenin yerinde ve faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.5.1. Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî

Asıl adı Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhânevîdir. Ziyâüddîn mahlasıyla meşhur olmuştur. Doğum tarihi hakkında 1227/1812, 1228/1813 veya 1235/1819 yılında doğduğu şeklinde rivayetler vardır. İrfan Gündüz bu tarihlerden 1228/1813 tarihinin doğruya en yakın tarih olduğunu beyan etmektedir²¹. Ailesi ticaretle uğraşır. İlim tahsiline Trabzon'da başlayan Gümüşhânevî, daha sonra İstanbul'a ticaret amaçlı gelir, babasına yardım etmek gayesiyle bir süre daha ticaretle uğraşır, sonra İstanbul'da ilim hayatına, Beyazıt Medresesi'nde başlar. Beyazıt Medresesi'nden sonra Mahmut Paşa Medresesi'nde devrin önemli ilim adamlarından ders alır. Şehri Hafız Muhammed Emin el-İstanbulî (bu zata, Gümüşhânevî daha sonra mürşit olmuştur.), Abdurrahman el-Harputî (Kürt Hoca), Şeyh Osman (Laz Osman) ve Şeyh Halid es-Saidî meşhur hocalarından bazılarıdır²². Şer'i ilimlerde kemale erdikten sonra Beyazıt Medresesi Ders-i Âmm'liğine getirilir. Çok sayıda eser için icazet vermeye yetki

²⁰ Coşan, *Mehmed Zahid Kotku*, ss. 13-14. ; Çataklı, *Hayat Hikâyesi*, ss. 13-14.

²¹ İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s. 11.

²² İrfan Gündüz, "Gümüşhânevî", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 276.

alır. Bu dersleri burada saymaya gerek görmedik. Detaylı bilgi için İrfan Gündüz'ün *Gümüşhânevî* hakkında hazırladığı doktora tezine bakılabilir²³.

Gümüşhânevî, İstanbul'da yaşadığı sürece tasavvuf çevreleriyle de ilişkisini sürdürür. Üsküdar'da Alaca Minare Tekkesi'nde, Halidiyye tarikatını yaymaya çalışan Şeyh Abdülfettah el-Ukarî ile tanışır. Ona intisap etmek istese de o bunu kabul etmez. Bir süre sonra İstanbul'a gelen Ahmed el-Ervadî'ye intisap eder. Mahmut Paşa Medresesi'ndeki hücrelerinde iki defa halvete girer ve Ervadî'den Hilafet-i Tâmm ile Kâdiriyye, Kübreviyye, Çiştîyye, Sühreverdiyye, Rifâiyye, Şaziliyye, Desûkiyye, Halvetiyye, Nakşbendiyye, Müceddidiyye, Mazhariyye, Hâliidiyye tarikatlarından icazet alır. Kendisi de “Tarîkaten Nakşibendî, meşreben Şazilî'yim” der²⁴. Gümüşhânevî'nin şöhreti yayılmış ve çok sayıda müridi ve halifesi olmuştur. Kaynaklarda 116 halifesi olduğu bildirilir²⁵. Gümüşhânevî'den sonra postnişîn olan Hasan Hilmi Kastamonî, İsmail Necati Safranbolî, Ömer Ziyâüddîn Dağüstânî, Mustafa Feyzi Tekfurdağî, Gümüşhânevî'nin icazet verdiği halifelerindendir.

1.5.2. Ömer Ziyâüddîn Dağüstânî

Ömer Ziyâüddîn Dağüstânî'nin soyu, Lazki aşiretinin Avar boyundandır. Babası zamanın ulemasından müderris el-Hac-Abdullah ed-Dağüstânî el-Avarî'dir, annesi ise Fatma Hanım'dır. Ömer Ziyâüddîn bu ailenin dünyaya gelen sekiz evladından yedincisidir. Dağüstânî h. 1266 (m.1849) yılında Kuzey Kafkasya'da Dağüstân'ın Çerkay²⁶ diğeri bir deyişle Çirkay²⁷ kazasına bağılı Miyatlı (Mirti)²⁸ veya Miatlı²⁹ köyünde doğmuştur. Doğduğu köyün ve kazanın adı, yazılan eserlerde farklı şekillerde zikredilmiştir. Ömer Ziyâüddîn Dağüstânî, Osmanlı-Rus Savaşı'nda Şeyh Şâmil ve Gazi Mehmed Paşa mahiyetinde aktif görev almış, savaş sonucunda bir grup Dağüstânlı ile İstanbul'a göç etmiştir.

²³ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn*, ss. 18-22.

²⁴ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn*, s. 44. ; M. Baha Tanman, “Gümüşhânevî Tekkesi”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 277.

²⁵ Kemikli, *Mehmed Zahid Kotku*, s. 16.

²⁶ Yusuf Ziya Binatlı, “Dağüstânî Ömer Ziyâüddîn”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 406.

²⁷ Ömer Ziyâeddin Dâğüstânî, *Zübdetü'l Buharî*, tahk. ve neşr. Osman Zeki Soyyiğit, Hisar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 11.

²⁸ Dağüstânî, *Zübdetü'l Buharî*, s. 11.

²⁹ Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevi Mektebi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997, s. 97.

Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî, ilk eğitimini babasından alır. Babası Abdullah Efendi, zamanının ulemasından olup müderristir. Babasından dinî bilgiler, yanı sıra Arapça ve Kafkas dillerini öğrenir. Savaş nedeniyle ilim tahsiline ara veren Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî, İstanbul'a hicretinden sonra eğitimine burada devam eder. İstanbul'a geldikten sonra üstadı, şeyhi Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî ile tanışır ve ona intisap eder. Ciddiyeti, çalışkanlığı ve ihlâsı ile şeyhinin himmetini, sevgisini kazanır ve şeyhinden “Sana Ziyâeddîn adını veriyorum, isminle muammer ol³⁰.” iltifatına mazhar olur. Şeyhinin bir gün ona “Hafız Ömer” diye hitap etmesi üzerine hemen o günün gecesi Kur’an-ı Kerîm’i hıfzeta başlar. Ezberinin çok kuvvetli olması nedeni ile altı ay gibi kısa bir sürede hafız olur. Aynı zamanda Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî hadis hafızıdır. O kadar ki hadis kitaplarındaki hadisleri râvî zinciri de dâhil olmak üzere ezberlediği, hatta daha küçük yaşlarda Hafızlar Cemiyeti’ne bu konuda mümeyyiz (hakem veya uzman) seçildiği bilinmektedir³¹. Gümüşhânevî Tekkesi’nde iken 1293’te (m.1876) hazırlanmış olduğu “*Tecvid-i Umumi*” isimli bir eseri Şeyhülislâmlık makamına sunar, bu eser yeterli bulunarak “Taşra Rü’usu³²” makamı ile ödüllendirilir. Gerek çalışkanlığı gerekse hafızasının kuvvetli olması sebebiyle, ilim ve tasavvuf yolunda süratle ilerlemiştir. Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî, önce ilmiye icazeti almaya hak kazanmış, daha sonra tasavvuf yolunda irşat salahiyeti ve *Ramûz El-Ehâdis*’i okutma icazeti almıştır³³.

1878 yılının Aralık ayında Edirne İkinci Ordu Alay Müftülüğü’ne getirilen Dağıstânî, ertesi sene İstanbul Müderrisliği’ne atanır. 1893 yılından 1901 yılına kadar Malkara kadılığı görevini yürütür. 1903 yılında Kudüs Mevleviyeti’ne, ertesi yıl Tekirdağ kadılığına tayin edilir. Bu görevde iki yıl kaldıktan sonra İstanbul'a yerleşir (1906). 1908'de saltanat ve hilâfeti savunan *Hadîs-i Erbain ü Hukukî's-selâtin* adlı eserini neşreder. 31 Mart Vakası’na karıştığı iddiasıyla Medine'ye sürgüne gönderilir. Medine'ye gelen Hidiv Abbas Hilmi

³⁰ Yılmaz, *Gümüşhanevi Mektebi*, s. 98.

³¹ Yılmaz, *Gümüşhanevi Mektebi*, s. 98.

³² Rü’us: Medrese tahsilini bitirip yapılan sınavlarda başarılı olanlara verilen beraatin adıdır, bir nevi bugünkü diploma. Bu beraati alanlar önce mülazim sonra müderris olurlar. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 71.

³³ Arif Hakan Demirel, *Ömer Ziyâuddin Dağıstânî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 46.

Paşa'nın daveti üzerine İskenderiye'ye gider. Müntezehe Sarayı'nda, Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın saray hocalığını ve imamlığını yapan Dağıstanî, Mısır'da yaklaşık yedi yıl kaldıktan sonra İstanbul'a döner. 1919 yılında Süleymaniye Medresesi'nde hilâfiyat, 1920'de hadis müderrisliğine tayin edilir. 1919'da İsmail Necati Efendi'nin vefatı üzerine boşalan Gümüşhânevî Dergâhı meşihatına getirilir. 30 Kasım 1920 günü vefat eden Dağıstanî, Süleymaniye Camii haziresinde Gümüşhânevî'nin halifelerine ayrılan bölüme defnedilir³⁴.

Ömer Ziyaüddin Dağıstanî önemli eserler vermiştir. Konunun ayrıntıları için Dağıstanî hakkında yazılmış eserlere bakılabilir. Ayrıca Dağıstanî hakkında da bir tez çalışması vardır. Bu konuyla ilgili olarak, geniş bilgi için *Ömer Ziyaüddin Dağıstânî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* adlı teze bakılabilir³⁵.

1.5.3. Mustafa Feyzi Tekfurdağî

Mustafa Feyzi Efendi, 1267/1851 yılında Tekirdağ iline bağlı Kılıçlar köyünde doğmuş olup, babası çiftçilikle uğraşmıştır. Babasının adı Emrullah Ağa'dır. İlk eğitim hayatına köyünde başlayan Mustafa Feyzi Efendi, daha sonra İstanbul'a gelir ve Beyazıd Camii dersiâmlarından ağabeyi Mehmed Tahir Efendi'nin ders halkasına katılır ve 1882 yılında icazetnamesini alır. O sene yapılan "Ru'us" imtihanında başarılı olarak ders verme yetkisi kazanır. Ders vekili sıfatıyla ilk dersini Beyazıd Camii'nde vermeye başlar ve ilk icazetini 1898 yılında vermeye muvaffak olur³⁶. 1887 yılında kendisine "ibtida-i hariç³⁷" rütbesiyle beraber İstanbul Müderrisliği görevi verilir. 1907 yılında "Musıla-i Sahn³⁸" rütbesiyle Şehzadebaşı İsmail Paşa Medresesi müderrisliğine tayin olur. Daha sonraki süreçte Huzur Dersleri muhataplığına görevlendirilir³⁹.

³⁴ Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî, *Ramûz El-Ehâdis*, terc. Abdulaziz Bekkine, neşr, Lütfi Doğan, M. Cevat Akşit, İstanbul [ts], s. XII.

³⁵ Demirel, *Ömer Ziyaüddin Dağıstânî*, ss. 66-69.

³⁶ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyaüddin*, ss. 153 -155.

³⁷ İbtida-i hariç: Medreselerde eğitim üç derecede yapılmaktadır. Birinci dereceye "ibtida-i hariç" denir. Bkz: Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 15.

³⁸ Musıla-i sahn: Medreselerdeki üçüncü derece eğitime denir. Diğer bir ifadeyle medreselerdeki yüksek tahsile denir. Bkz: Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 15.

³⁹ Feridüddin-i Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, haz. M. Z. K, Seha Neşriyat, V. Baskı, İstanbul 1983, s. 336. (Seha Neşriyat, Feridüddin-i Attar'ın bu eserine sonradan ilaveler yapmıştır. Söz konusu eserin 1983 tarihli baskısında yer alan ilavelerin içinde Mustafa Feyzi Tekfurdağî ve Mehmed

Gümüşhânevî'nin önde gelen halifelerinden olan Tekfurdağı, Ömer Ziyaüddin Dağıstanî'nin vefatından sonra postnişin olmuş ve 24 defa halvete girmiştir. 1920 yılında Dağıstanî'nin vefatından sonra görevi devralmış, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar bu görevi yapmışır. Son girdiği halvette tezimize konu olan Mehmed Zahid Kotku'ya da hilafet vermişir. Devamlı ibadet ve taatla meşgul olan Tekfurdağı, batınî ve zahirî ilimlere vukûfiyeti ile tanınmışır⁴⁰. Tezimize konu olan Mehmed Zahid Kotku, Nakşibendi tarîkini Mustafa Feyzi Efendi'den aldığını “Bu fakir ve pür taksir Nakşibendi tarîkini vaktin seyri ve zamanın âlemi, dehrin biriciği seyyidü'l-evliya Mustafa Feyzi bin Emrullah Tekirdağı hazretlerinden ahzetmiş olmamla teşerrüf ederim.⁴¹”, diye beyan ederek manevi yolculuktaki mürşidlik görevine başlamışır.

1.6. Ahlâk ve şemali

Mehmed Zâhid Kotku, uzunca boylu, şişmanca, heybetli, beyaz tenli, dolgun pembe yanaklı, uzunca aksakallı, geniş alınlı, aralıklı kaşlı, irice başlı, gül yüzlü, sevimli, alımlı bir kimse idi. İlk görüşte insanda sevgi ve saygı uyandıran bir hali vardı. Tanıdığına, tanımadığına selâm verir, güler yüz gösterir, gönül alırdı⁴².

Hafızası çok kuvvetli idi, konuşması tatlı ve safiyane idi. Vaaz ve hutbelerinde çoğu zaman halkın dilini kullanır, konuşulanları can kulağıyla dinler muhataplarına da söz hakkı verir, çok iyi bildiği konularda dahi sanki ilk defa duyuyormuş gibi bir tavırla dinler, manalı ve nükteli cevap verirdi. Sohbetlerinde gayet yumuşak ve insanları mest eden bir dil kullanırken, hutbelerini azametli ve celalli bir üslupla irad ederdi. Hutbe esnasında sesini yükseltir, ordu önündeki bir komutan gibi celâdetle ve irticalen konuşurdu.

Ailesi arasında da çok müşfik bir baba ve hane reisi idi. Çocuklarına ve zevcelerine karşı şefkatle ve merhametle davranır, sert ve emredici bir üslup kullanmaz, kimseye doğrudan bir şey emretmez, telmih ve remiz ile söyler, anlaşılmazsa sabrederdi.

Zâhid Kotku gibi bazı evliyânın hayat hikâyeleri de vardır. Bu konuyla ilgili Seha Neşriyat, kitabın 253. sayfasında açıklama yapmışır.)

⁴⁰ Gümüşhânevî, *Ramûz*, s. XII.

⁴¹ Çataklı, *Hayat Hikâyesi*, s. 8.

⁴² Coşan, *Mehmed Zahid Kotku*, ss. 15-16. ; Çataklı, *Hayat Hikâyesi*, ss. 17-23.

Alçakgönüllü, mütevazı idi, kerametleri zahir ve şöhreti yaygın olmasına karşın, talebelerine bile tepeden bakmaz, şeyhlik tavrı takınmaz, bilmediği konularda “Ben bunları bilmem evladım, bunları ehline sorun.”⁴³ diyecek kadar mütevazı, halkın içinde bir gönül eriydi.

Hocalarına karşı saygılı ve bağlı idi. Tekke arkadaşları olan yaşlılar, üstadının meclisine gittiğinde diz üstü oturup baş eğip hiç ayak değiştirmeden edeple oturduğunu anlatırlar.

Dostlarına ve arkadaşlarına vefa gösterir, onları ziyaret eder, arar sorardı. Akrabalarına karşı üstüne düşen görevlerini en iyi şekilde yerine getirir, elinden gelen yardımı yapardı. Eli bol, cömert bir insandı. Verdiği zaman çok verir, o insanın işini görür ve memnun ederdi. Sofrası açık, çoğu zaman misafiri olurdu. Sünnete riayet eder, sünnet olan nafil ibadetlere devam eder, dostlarına, talebelerine teheccüd, duhâ, evvâbîn gibi namazlara devam etmelerini ısrarla tavsiye ederdi⁴⁴.

1.7. Silsilesi

Mehmed Zâhid Kotku, Nakşibendiyye Tarîkatı'nın silsilesinde Peygamberimiz (SAV) Efendimiz'den îtibâren 37. sırada yer alır⁴⁵.

- 1) Hazret-i Muhammed Mustafâ (SAV),
- 2) Hazret-i Ebû Bekir-i Sıddîk (RA),
- 3) Hazret-i Selmân-ı Fârisî (RA),
- 4) Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir-es Sıddîk (RhA),
- 5) Câfer-i Sâdık (RhA),
- 6) Bâyezîd-i Bistâmî (RhA),
- 7) Ebu'l-Hasen Harakânî (RhA),
- 8) Ebû Ali Farmedî (RhA),

⁴³ Metin Erkaya, *Anularla Mehmed Zahid Kotku*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997, s. 153.

⁴⁴ Coşan, *Mehmed Zahid Kotku*, ss. 15-16. ; Çataklı, *Hayat Hikâyesi*, ss. 17-28.

⁴⁵ Bazı eserlerde Kotku, silsilede 39. kişi olarak yazılmıştır ancak Çataklı, Abdullah Hasib Efendi ve Abdülaziz Bekkine'nin Kotku'nun şeyhi değil tekke arkadaşları olduğunu, Tekfurdağı'nın bu üç kişiye de hilafet verdiğini belirtir. Bkz. Çataklı, *Hayat Hikâyesi*, s. 8.

- 9) Yusuf-ı Hemedânî (RhA),
- 10) Abdülhâlık Gucdüvânî (RhA),
- 11) Ârif-i Rivgerî (RhA),
- 12) Mahmud Encîrfağnevî (RhA),
- 13) Ali-i Râmitenî (RhA),
- 14) Muhammed Baba es-Semâsî (RhA),
- 15) Emir Külâl (RhA),
- 16) Şâh-ı Nakşibend Muhammed Behâeddîn-i Buhârî (RhA),
- 17) Alâeddîn Attâr (RhA),
- 18) Ya'kûb-ı Çerhî (RhA),
- 19) Ubeydullah-ı Ahrâr (RhA),
- 20) Muhammed Zâhid Parsâ (RhA),
- 21) Muhammed Derviş (RhA),
- 22) Hâcegî Muhammed İmkenegî (RhA),
- 23) Muhammed Bâki Billah (RhA),
- 24) İmam-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî (RhA),
- 25) Muhammed Ma'sûm Serhendî (RhA),
- 26) Muhammed Seyfüddîn-i Serhendî (RhA),
- 27) Nur Muhammed Bedvânî (RhA),
- 28) Şemseddin Cân-ı Cânân Mazhâr (RhA),
- 29) Abdullah ed-Dehlevî (RhA),
- 30) Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (RhA),
- 31) Ahmed İbn-i Süleyman el-Ervâdî (RhA),
- 32) Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevî (RhA),
- 33) Kastamonulu Hasan Hilmi (RhA),

- 34) Safranbolulu İsmâil Necâti (RhA),
35) Ömer Ziyâüddîn-i Dağüstânî (RhA),
36) Mustafa Feyzi İbn-i Abdullah Tekfurdağî (RhA),
37) Mehmed Zâhid Kotku (RhA).

1.8. Mehmet Zâhid Kotku'nun Görüşleri

1.8.1. Siyasi Görüşleri

Mehmed Zâhid Kotku, yirminci asrın başlarından son çeyreğine kadar yaşamış, Osmanlının son anlarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerine yakından şahit olmuş bir kişi olarak süreci iyi tanımış, son dönemde yetişmiş bir İslam âlimi ve mutasavvıftır. Yaşadığı dönemde ülkemizin siyasî hayatını etkilemiş bir âlim ve şeyh olarak, Müslümanlar kadar, İslâmî kesim dışındaki çevrelerin de dikkatini üzerine çekmiş bir isimdir. Şu kadar var ki, Kotku, doğrudan veya dolaylı olarak siyasetin içinde olmamasına rağmen siyaseti etkilemiş bir şahsiyettir.

Çalışmalarımız esnasında Kotku'nun siyasî düşüncelerini incelediğimizde dikkat çeken husus, bu görüşlerini hadisleri yorumlarken ele almasıdır. Bu durum bize Kotku'nun olaylara hadislerin ışığında, İslâmî ilkeler doğrultusunda yaklaştığını göstermektedir. Siyasete bakış açısında dînî kişiliği önemli yer tutmaktadır. Bu durum ise Gümüşhanevî geleneğinden gelmesi hasebiyle sohbetlerinde *Ramûz El-Ehâdis* okuması, kitaplarında başka hadis kaynaklarından çok yoğun biçimde hadis nakletmesi ve hadis ilmine olan vukûfiyetindedir. Kendi ifadesiyle suyu kaynağından içmiş⁴⁶, olayları bu doğrultuda yorumlamış bir mutasavvıftır.

Kotku, siyasi görüşlerini yazarken bir reddiye veya bir müdafaa olarak ele almamış, sohbetlerinde işlediği konulardaki olaylardan hareketle görüşlerini sunmuştur. Bu nedenle görüşleri, konu bütünlüğü arz etmez. Kitaplarında değişik yerlerde, değişik konuları ele alırken görüşlerini beyan etmiştir. Genel olarak siyasi kavramları "halifelik" hariç içerik olarak ele almaz. Üzerinde durduğu şahsı veya konuyu incelerken savunma veya tenkit olarak ele almaz, eleştirilecek yerleri

⁴⁶ Kotku, *Hadislerle Nasihatler*, I, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 249.

tenkit eder, takdire şayan olan durumlarda ise beğendiğini, kabul ettiğini ifade etmekten kaçınmaz⁴⁷. Örnek olarak Osmanlı Sultanlarına getirdiği tenkit:

Zavallı Sultan Selim! Mısır'ı zapt edip, hilâfeti alıncaya kadar kim bilir ne kadar can, mal telef olmuş; bunun hesabını kim bilir nasıl ödeyecek? Hâlbuki asıl hilâfet ulemâ-i kirâmın hakkıdır. Halife olup da saltanat sarayında oturup çalın satmak, "Ben de halife-i müslimînim!" diye övünmek, herhalde doğru bir şey değildir. Halife-i müslimînim der, öte tarafta Avrupa'nın kanunlarını alır, giyim tarzını alır; süs, saltanat ve israfa boğulan koca koca sarayları yaptırır. İçinde de enva-i çeşit günahlarla; nadide, güzel, kibar saray hanımları, cariyeleri, hizmetkârları... Acaba bunların hangisi halifeye ve hilâfete yakışır? Halife demek, Peygamber'in eşyasına sahip olmak demek değildir. Belki onun yaşayış ve harekâtını benimsemek ve sonra da buyurduğu sünnet yolundan ayrılmamaktır⁴⁸.

Kotku'ya göre, "Halife demek, peygamberin eşyasına sahip olmak demek değildir. Belki onun yaşayış ve harekâtını benimsemek ve sonra da buyurduğu sünnet yolundan ayrılmamaktır⁴⁹." Osmanlı halifelerini ve halife olduğunu iddia edenleri lüks ve keyfi olan nefsanî hayatları dolayısıyla eleştirir. Avrupaî hayata duydukları özentiden, Avrupalılara benzemek için Avrupa'dan ithal edilen yaşam tarzını, kanunları, mimariyi, süs ve saltanatı, yapılan sarayları tasvip etmez. Eğer Osmanlı halifeleri, Osman Bey'in nasihatlarına uysalardı, Osmanlı devletinin ömrü daha uzun olurdu. Padişahların bazı davranışlarının halifeye yakışmayan davranışlar olduğu görüşünü öne sürer⁵⁰. Kotku'ya göre gerçek manada hilafet, dört halife döneminde olmuştur. Sonraki dönemler saltanat dönemi olmuştur. Dört halife dönemindeki hilafeti "Hilafet-i Hakiki" olarak değerlendirirken; Emevîler, Abbasiler ve Osmanlılar dönemindeki hilafeti ise Hilafet-i Hakiki'nin yorumu olarak değerlendirmişler⁵¹.

Kotku, aslında Hilafet-i Hakiki'den sonra hilafetin ulemanın hakkı olduğunu savunmuştur. "Bu hilafet İslâm ulemasının hakkı iken, ipin ucunu kaçırmışlar ve idareleri güçlü kuvvetlilerin ellerine bırakmışlar⁵²". Hatta hilafet hakkının, mürşid-i kâmillerin hakkı olduğu düşüncesindedir. Hakikatte ulü'l-emr mürşid-i kâmilidir⁵³.

⁴⁷ Say, *Mehmet Zahid Kotku ve Tasavvuf*, ss. 137-150.

⁴⁸ Kotku, *Cennet Yolları (Hadislerle İlim)*, Seha Neşriyat, İstanbul 1994, ss. 223-225.

⁴⁹ Kotku, *Cennet Yolları*, ss. 224-226.

⁵⁰ Kotku, *Cennet Yolları*, ss. 224-226.

⁵¹ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 232.

⁵² Kotku, *Cennet Yolları*, s. 224.

⁵³ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, Seha Neşriyat, İstanbul [ts], s. 11.

Saltanat konusunu kesin olarak reddetmez, saltanat sahibi sultanların güzel davranışlarını beğenir ve takdir eder. Zembilli Ali Efendi'nin ikazı ile bazı kişileri affetmesini, Hadimü'l-Haremeyn sıfatını tercih etmesinden dolayı Yavuz Sultan Selim'i takdir eder⁵⁴.

Demokrasiyi, Batı'nın bir ürünü olması ve uygulamada İslam'la bağdaştıramadığı bazı işlemlerinden dolayı kabul etmez. Şu ifadeleri bu durumu açıklamaktadır:

Müslüman devletine, milletine ve işine sadıktır. Grev bilmez. İşine gelmiyorsa başka yerde iş arar. Adamın fabrikasını kapatmağa, onun fabrikasını dağıtmağa kimin hakkı var? Mutlaka istediğimi ya vereceksin veya senin fabrikayı çalışmayacak. Davul, zurna, burada grev var... Şimdiye kadar bunu hangi müslüman yapmış? Ama hakkı verilmiyormuş... İş her yerde var... Ama bunu anlatmaya imkân yok⁵⁵.

Bu ifadeleri, Batı'daki işçi-işveren münasebetlerinin İslam toplumuna aktarılmasını İslâm'la bağdaştırmamasından kaynaklanmaktadır. Bunu da, şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

İşte Müslümanlığın çökmesine en büyük âmil, Müslümanların hakiki Müslüman olmayıp servet ve bilgilerine mağrur olarak, fakara ve zuafanın, bahusus işçinin hakkına riayet etmeyip, onlara İslâmî ve insanî muamele yapmadıklarından dolayı; hem ahiret saadetlerinden mahrum olurlar, hem de İslâmiyet'in çökmesine sebep olduklarından, en büyük kabahat bunlara teveccüh eder⁵⁶.

Demokrasiden kaynaklanan bazı hakların İslam'la uygunluğu noktasında farklı bir anlayışa sahip olup, grev hakkı, sendikalaşma, oy kullanma gibi haklarda farklı bir görüş sunar. Herkesin oy kullanma hakkına sahip olmasına sıccak bakmaz, oy kullanma hakkına sahip olacak kişilerdeki özelliğın ilim sahibi olmasına ve ilmî olgunluğaa bağılı olduğu görüşünü savunur ve Hz. Muaviye'den şu sözü iktibas eder: “Bir kişi rey sahibi olamaz, ta ilmi cehline galip olmadıkça...”⁵⁷ On sekiz yaşını dolduran herkesin oy kullanmasına karşı çıkar, seçme hakkının ulemada olduğunu iddia eder. Günümüzde oy kullanma işlemi, bilindiğı gibi on sekiz yaşını dolduran kadın erkek her insana, gerek cahil gerek âlim gerek hasta gerek ihtiyar gerek sakat herkese hak tanımak şeklinde olmaktadır. Günümüzdeki seçmen kitlenin ekseriyeti, evinin idaresinden bile aciz, akli hiçbir şeye ermeyen kimselerdir. Kim nereye çekse o tarafa gitmeğe meyilli,

⁵⁴ Kotku, *Ana Baba Hakları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1983, s. 55.

⁵⁵ Kotku, *Cennet Yolları*, ss. 191-192.

⁵⁶ Kotku, *Müminlerin Vasıfları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995, ss. 19-20.

⁵⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 149.

akan suyun içindeki ufak taşların, kumların suyun önünde yuvarlanıp gittiği gibi, idarecilerin önünde yuvarlanıp giderler ki, böylelerinin memleket için çok büyük zararlar îrâs edeceğinden şüphe yoktur,⁵⁸ der. Bunları söylerken, diğer yandan ülkede mevcut seçim gerçeğini ve oy kullanma işlemlerini ele alır, seçimlerin ülke gerçeği olduğunu kabul eder, bunun sorumluluk gerektirdiğini, insanların oy verme işlemiyle tarafını belirlediğini, İslamî hassasiyetler konusunda duyarsız insanların yanında yer alınmamasını ısrarla beyan eder⁵⁹. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan particiliğe ve partilere, birlik beraberliği böldüğü, hizip oluşturduğu için karşı çıkar ve particiliğin doğru bir eylem olmadığı fikrini söyler. Hatta Müslümanların particilik yapmasına sıcak bakmaz, “Particilik, Müslümanlığa yakışan bir şey değildir. Müslümanlık bizden daima vahdet ve birlik ister⁶⁰”. Partilerin vahdeti bozmasını, kollara ayrılan bir nehre benzetir, nehrin kollara ayrılmakla ana kolun zayıflayacağı gibi memleketin de bölünerek zayıflayacağı görüşünü ileri sürer⁶¹. Siyasi partilerin iktidara geldiklerinde tecrübeli, işinde ehil insanların yani bürokratların sık sık siyasî mülâhazalarla değiştirilmesini tasvip etmez. Bu insanlardan milletin işlerini görmeye matuf, seçilmiş, tecrübeli ve ahlâken temiz kimselerden olanlarının yerlerinde tutulmasının ülke açısından yararlı olacağını dile getirir⁶².

Kotku, özgürlükler ve haklar konusunda, dönemindeki kanun koyucuların ve yöneticilerin tutarsızlıklarını dile getirmiştir. İnsanların özgür hareket edemediklerini, bazı hakların dahi kanunlarla düzenlendiğini, kılık kıyafet kanunu⁶³, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını, dinî bilgilerin öğretilmesindeki yaşanan zulüm ve eziyetleri, tecziyeleri dile getirmiş ve o günlerin geride kalacağını, baki olanın yine İslam ve Müslümanlar olacağını şükürle ifade etmiştir⁶⁴. Zamanın yöneticilerinin uygulamalarındaki çelişki ve ikiyüzlülüğü şu şekilde dile getirir ve Müslümanları uyanık olmaya davet eder:

⁵⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, I, s. 149.

⁵⁹ Kotku, *Hadislerle Nasihatler*, I, s. 191.

⁶⁰ Kotku, *Cennet Yolları*, s. 240.

⁶¹ Kotku, *Müminlerin Vasıfları*, s. 121.

⁶² Kotku, *Müminlerin Vasıfları*, s. 118.

⁶³ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, s. 111.

⁶⁴ Kotku, *Cennet Yolları*, s. 226.

Bir taraftan Müslümanız diye iftihar ederken, diğer taraftan Allah'ın emirlerini yerine getirmeye çalışanları ve öğretenleri zindanlarda çürütmek ne oluyor? Artık Müslümana bu kadar gaflet yeter. Uyanmalısın, yoksa sen sustukça daha ağır hakaretlere maruz kalacaksın. Bunda şüphelen olmasın. Çünkü çalışmayanın hakkı kötüdür. Senin dinine yapılan bu hakaretlere göz yumduğunun cezasını çekeceksin...⁶⁵.

Dini koruma adına, insanların, üzerine düşeni yapması gerektiğini, ancak Müslümanların kabuğuna çekildiğini, kaderine razı olduğunu, sıkıntılardan kurtulmak için bir şeyler yapmaya cesaret edemediklerini şu sözleriyle bize aktardıktan sonra, yapılması gerekenin ne olduğunu şöyle açıklar: “Emr-i bil ma'ruf ve nehy-i anil münker, Müslümanın namaz borcu gibi borcudur. Mutlaka elinden gelen herkes, dilinin döndüğü kadar dinini müdafaa edecek ve onu başkalarına çığnetmeyecektir⁶⁶.”

1.8.2. İktisadi Görüşleri

Kotku, ülkemizin tam anlamıyla bağımsız olması için ekonomik ve askerî bakımdan son derece güçlü olması gerektiğine inanır: “Şimdiki cihat ise malum; din ve dünya ilimlerine, sanat ve ticarete tamamı ile hâkim olmadıkça hürriyet hâsıl olmaz⁶⁷.” Bu nedenle Müslümanların güçlü ve kuvvetli olmaları için üzerlerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmalarını, ekonomik yönden, teknoloji ve sanayi bakımından güçlü olmak gerektiğini vurgular. Üretimin Müslümanlar tarafından yapılmasını, ülkenin güçlü olması için gerekli teçhizatın üretilerek temin edilirse güçlü olunacağını, satın almanın çare olmadığını dile getirir⁶⁸. Ayrıca israftan kaçınılması gerektiğini, iktisada riayet edilmesinin önemini, ülkenin milli gelirlerinin hoyratça harcanmaması gerektiğini, eserlerinin değişik yerlerinde vurgular⁶⁹. Mutluluk ve saadetin çok harcamada olmadığını, insanların kanaat sahibi olmaları gerektiğini savunur:

Saadet ve selâmet, çok kazanıp israf ile harcamakta değil, belki kanaat ile iktisat edip, devlet ve milletin kalkınmasına hizmet etmektedir. Bu, her vatandaşın başlıca vazifelerinden biridir. Biz, Avrupalı'nın yaşadığı gibi yaşamaya özenirsek, hiç bir zaman kölelikten kurtulup hakiki hürriyetimize kavuşamayız⁷⁰.

⁶⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, s. 82.

⁶⁶ Kotku, *Cennet Yolları*, s. 385.

⁶⁷ Kotku, *Hadislerle Nasihatler*, I, s. 179.

⁶⁸ Kotku, *Hadislerle Nasihatler*, I, s. 177.

⁶⁹ Kotku, *Cennet Yolları*, ss. 224 – 226. ; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 216.

⁷⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, III, ss. 5-6.

Batı dünyasını şu cümleleriyle tenkit eder, onlara bakış açısı hakkında bize ipucu verir:

Amerika ve Avrupa'nın çılgın ve şımarık halkı, ister zengin ister fakir olsun, hepsi nefislerinin esiridir. Gayeleri harp, darp ve meşakkatlerle insanları ızdıraba düşürüp top, tayyare, silah vesair malzeme-i harbiyeleri satıp para kazanmağa ve bütün milletleri elleri altına alarak iktisaden bunaltmaya ve kendilerine pay çıkartmaya bakıyorlar⁷¹.

Tüm dünya Müslümanlarının bir araya gelerek İslam birliğinin teşekkül etmesini çok arzulamıştır. Kurtuluşu, Batılıların esaretinde ve tesirinde bulunan Müslümanların esaretten kurtulmasına, bu ülkelerin tam bağımsızlıklarını kazanmalarına, ekonomik güce kavuşmalarına ve bir İslâm birliğinin kurulmasına bağlamıştır. Gelecekte, Hıristiyan devletlerin ellerinde esir bulunan diğer Müslümanların da hürriyetlerine kavuşacakları, sonra da hep bir araya gelip, el ele verip dünyanın en muazzam ve yıkılmaz bir devletini kuracakları ümidini taşır⁷².

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Kotku, siyasî görüşlerini açıklarken sistematik ve planlanmış bir yapı sergilemez. Fikirlerini, olaylara getirmiş olduğu bakış açısı, kendi görüşü ve kanaatini sunarken ortaya koyar. Fikirleri tamamen kendi ilmî ve dinî birikimi sonucudur, yani fikrî ve siyasî düşünce akımlarından etkilenecek fikir beyan etmemiştir. Olayları olması gereken boyutlarıyla ele almış, olan üzerinden değerlendirmeye gitmiştir. Hayatın gerçeklerine sırtını dönmemiş, vakıa neyse vakıanın olumlu-olumsuz yönlerini incelemiş, fayda veren taraflarını kabul etmiş, zararlı taraflarından da uzak durulması konusunda uyarmıştır. Yani, İslâmî anlamda ideal olanla, gerçek olanı ayırmış ve her ikisini de dikkate almıştır. Görüşlerini teorik tartışmalar bağlamında değil, müşahhas olaylarla ilgili değerlendirmeler şeklinde ortaya koymuştur. Bu yüzden faydasız ve gereksiz tartışmaların dışında kalmıştır.

Tüm Müslümanlar için, siyasî alanda güçlü olmanın yolunun ekonomik ve siyasî güç sahibi olmaktan geçtiğini görmüş ve bunu tam bağımsızlığın şartı kabul etmiştir. Müslüman ülkelerin birliğini bir hedef olarak ortaya koymuştur.

⁷¹ Kotku, *Cennet Yolları*, s. 159.

⁷² Kotku, *Cennet Yolları*, ss. 226-227.

Düşüncelerinden etkilenen ve sevenlerinden olan Necmeddin Erbakan, başbakanlığı döneminde Müslüman ülkelerin güçlü ve zengin sekiz İslam ülkesi ile D8 (Gelişmekte Olan Ülkeler) teşkilatını kurmuştur. Bunun amacının ise batılı ülkelerden oluşan G8 ülkelerine alternatif bir güç ve yapı oluşturmak olduğu kanaatindeyiz.

Kotku, daha hayatta iken siyaseti etkilemiş, 1965’li yıllardan itibaren talebeleri ve sevenleri siyasetin içerisinde yer almış, onun halkasından yetişmiş veya ona sempati duymuş sevenlerinden, ülkemizin son elli yılına damgasını vurmuş, cumhurbaşkanları, başbakanlar, bakanlar ve siyasetçiler yetişmiştir. Biz, tezimiz içerisinde bir kısmının hâlen hayatta olmaları nedeniyle ve bazı mülahazalarla bu şahsiyetlerin isimlerini zikretmekten özellikle kaçındık.

1.8.3. Memuriyete Dair Görüşleri

Mutasavvıfımız Mehmed Zâhid Kotku’nun memuriyet hakkında ilginç görüşleri ve fikirleri vardır. Kotku’nun tarikat erbabı bir zat olması hasebiyle riyaset ve memurluğa yönelik görüşlerini incelemek istedik ve önemsedik. Kotku’nun devlet kapısında çalışma ve memuriyet hakkındaki düşünceleri incelendiğinde tekkeye hapsedilmiş bir tarikat anlayışı değil, hayatın içinde, hayatın gerçekleriyle ilgilenen, siyaset, iktisat, ekonomi, kalkınma ve memurluk hakkında fikirler beyan eden, sevenlerine, talebelerine bu konularda yol gösterici tavsiyelerde bulunan hatta bazı işlerde öncülük eden bir mutasavvıf karşımıza çıkmaktadır. Kotku’nun eserlerini incelediğimizde memuriyetle ilgili şu görüşleri dikkat çekmektedir:

Eğitim öğretim gören insanların amaçlarının devlet kapısında bir iş bulmak ve maaş alıp rahat bir hayat yaşamak olduğunu beyan eder⁷³. Bu amaçla öğretim gören gençlerin düşüncelerinin yanlış olduğunu, gençlere rehberlik edilmesi gerektiğini, eğitim-öğretimin hedef ve amaçlarının doğru tespit edilmesi, ülkenin kalkınması için ticaret ve sanayi alanında faaliyet yapılması fikrini ısrarla savunur. İlim tahsilini zaruri görür; ancak bu tahsilin memuriyet elde etmek için değil, ülkeye değişik alanlarda daha faydalı ve daha verimli çalışmalar yapmak için olması gerektiğini ifade eder. Ülkenin ekonomik ve ticari faaliyetlerinin gayr-i

⁷³ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, III, s. 5.

müslimlerin elinde olmasından rahatsızlık duyar ve gençleri bu konuda göreve çağırır⁷⁴. Memuriyet konusunu “tevekkül” kavramıyla ilişkilendirir, memuriyet elde etmenin, insanda kendini garantiye almış edası oluşturduğu düşüncesini ima eder. Sanayi ve ticaret sahasını Hak kapısı görür, insanın üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirdikten sonra Allah’a tevekkül edeceğini beyan eder. İnsanın ticari hayatta çeşitli risklerle karşı karşıya olduğunu kabul ederken, ticaret erbabının tevekkülle bunu aştığını, zengin insanların memurlardan değil, ticaret erbabı arasından çıktığını söyler⁷⁵.

Diğer taraftan memurların bir gruba, bir zümreye taraf olmaması gerektiğini yalnız milletin işlerini görmeye matuf, tecrübeli ve ahlâken temiz, günümüz ifadesiyle kariyer ve liyakat sahibi kimselerden seçilmiş olması görüşünü savunur. İşini yapan her kademedeki memurun, siyasi iktidarın keyfi uygulamalarıyla görevinden alınmasına sıcak bakmaz; işinin ehli olan kişinin, kim olursa olsun yerinde kalması ve işini yapmasına müsaade edilmesi gerektiğini ve bu durumun sorumluluk gerektiren bir davranış olduğunu vurgular. Ancak bulunduğu makamın ehli olmayan, vazifesini hakkıyla yapmayan memurların da aynı mülahazalarla korunmasını doğru bulmaz, bu özellikte olan kişilerin yerine iş ehli insanların görevlendirilmesinde sakınca görmez⁷⁶.

Âmir konumunda olan insanların, mahiyetinde olan insanlara hoşgörülü davranmalarını ister. Âmirlerin sorumluluk duygusuyla hareket etmelerini, Hz. Ömer misali en küçük bir şeyin dahi hesabının sorulacağı duygusunu taşımalarını ister. Görevlerinin sorumluluğunu yerine getirmeyen makam sahiplerinin büyük vebal altında olduklarını, bu nedenle de “Me'muriyetin ve riyasetin evveli melâmet⁷⁷, ortası nedamet, sonu da Cehennem azabıdır⁷⁸” der.

⁷⁴ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, III, s. 6.

⁷⁵ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, III, ss.5-7.

⁷⁶ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, V, ss. 111-116.

⁷⁷ Melâmet: Sözlükte “kınamak, kötülemek, ayıplamak” gibi anlamlara gelen melâmet kelimesinin tasavvuf literatüründe bir terim olarak, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. “*Kınayanın kınamasından korkmazlar*” (Maide 5/54.) ayetinden esinlenerek Melâmîlik doğmuştur. III. (IX.) yüzyılda Merv, Herat, Belh ve Nîşâbur şehirlerini içine alan Horasan’da ortaya çıkıp özellikle Nîşâbur’da yaygınlık kazanan ve etkisini günümüzde de sürdüren bu tasavvuf anlayışını benimseyenlere ehl-i melâmet, melâmî, melâmetî; bu akıma da Melâmetiyye, Melâmiyye (Melâmetîlik) denilmiştir. İlk dönem kaynaklarında dilbilgisi kurallarına aykırı olarak genellikle melâmetî ve melâmetiyye kelimelerinin kullanıldığı, Osmanlı devrinde ise

Kadınların ve kızların memur olmasına sıcak bakmaz, ancak zaruret halinde müsaade olunacağını ifade eder⁷⁹.

Makam istenmez verilir, ilkesini savunur. Uhdesine verilen görevi, memurların en güzel şekilde yerine getirmelerini ister. Her türlü rüşvetten, kayırmacılıktan ve haksız eylemlerden uzak durulmasını ve görevin hakkını vererek hareket etmek gerektiğini, aksi takdirde insanın büyük günahlara düşeceğini bildirir⁸⁰.

Kotku'nun memuriyete dair görüşlerini ele aldığımızda, şu şekilde bir değerlendirme yapabiliriz: Kanaatimizce her insanın sanayici ve esnaf olamayacağı aşikârdır. Toplumsal ihtiyaçlar, çeşitli alanlarda işin ehli memurluğu zorunlu kılmaktadır. Bu sahalarda ehliyetli kişileri yetiştirmek bir sorumluluktur. Önemli olan inançlı, ehliyetli, sorumluluk bilincinde olan, eğitilmiş insanlar yetiştirmektir. İşin ehli olan kişilerin gerektiğinde ümmetin/milletin menfaati için gerekli makamlara talip ve ısrarcı olmaları gerektiği kanaatindeyiz. Zira Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un Mısır melikinden, sorumlu olduğu hazine bakanlığı görevini ve makamını ısrarla istediğini ve kendisinin bu makamın gereği olan işleri çok iyi bildiğini söylediğini görmekteyiz⁸¹.

Kadınların memuriyeti konusunda Kotku'nun da belirttiği gibi zorunlu hallerde ve zaruri alanlarda (doktorluk, hemşirelik, öğretmenlik gibi) kadınların memuriyet yapabileceği, yapması gerektiği kanaatindeyiz.

1.8.4. Tasavvuf ve Tarîkat ile İlgili Görüşleri

Kök itibarıyla Arapça olan "tasavvuf" kelimesinin sözlükte birçok manası vardır. "Yün giymek, saf olmak, ön safta bulunmak, arınmak, ense kılı, arınmak ve temizlenmek" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Terim manası ise kul ile Allah arasında ihsan duygusunun gerçekleşmesi veya kulun Allah'a yakın olması için

Bayramiyye tarikatı mensuplarından bir gruba melâmî, tarikatlarına da Melâmîyye adı verildiği görülmektedir. Bkz. Nihat Azamat, "Melâmet", *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, ss. 24-25.

⁷⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 112.

⁷⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s. 57.

⁸⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 113-114.

⁸¹ Yusuf 12/5. ; Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzu'l Furkan Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, Server İletişim, s. 253.

Allah'a giden yolları gösteren bir ilim dalıdır⁸². Tasavvufun tanımı, her sûfi için farklı olmuştur, diğer bir ifadeyle her sûfi, tasavvufu içerisinde bulunduğu hâle göre tanımlamıştır. Bu nedenle de tasavvufun birden çok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebu Muhammed Cerirî: "Tasavvuf: her güzel ahlâka girmek, her kötü ahlâktan da çıkmaktır.", Semnun'a göre: "Bir şeyi mülk etmemen ve her şeyin de seni mülk etmemesidir.", Cüneyd-i Bağdâdî ise "Tasavvuf, arada hiçbir bağ olmadan Allah ile olmandır, demiştir⁸³". Kelâbâzî'ye göre "maneviyat erbabı, yün ipliğinden yapılmış giyim ve kuşam tarzları dikkate alınarak sûfiyye ismi ile anılmaktadır⁸⁴". Ayrıca, tasavvufun tanımıyla ilgili olarak Tilmisanî, Herevî'nin *Menâzîlû's-sâirîn ile'l-hakkî'l-mübîn* adlı eserine yazdığı şerhinde konuyu değişik açılardan ele alıp incelemiştir⁸⁵.

Tasavvufun tanımlarını mutasavvıflardan bazıları manzum halde söylemiştir. Manzum tanımların en meşhurlarının başında Halvetî şeyhi Ömer Rûşenî Dede'nin manzum tasavvuf tarifleri gelir. Bu manzum tasavvuf tariflerini önemine binaen aynen aldık⁸⁶.

Ömer Ruşenî Dede'nin manzum tasavvuf tanımları:

Tasavvuf, terk-i da'vâdır, demişler

Dahi, ketmân-ı mânâdır demişler

Tasavvuf, terk-i kîl ü kâle derler.

Hemen vecd ü sema u hâle derler.

Tasavvuf, hıfz-ı evkât demişler

Tasavvuf terk-i tâmâte demişler.

Tasavvuf, bâbıdır bezl ü atânın.

⁸² Ebubekir Muhammed b. İshak Buharî Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1992, ss. 53-58. ; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, ss. 629-634.

⁸³ Ebu'l-Kasım Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, tahk. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. Şerif, Daru's-Şa'b, Kahire 1989, ss. 465-470.

⁸⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, ss. 61-62.

⁸⁵ Afîfû'd-dîn Süleyman b. Ali Tilmisanî, *Şerhu Menâzîlû's-sâirîn ile'l-hakkî'l-mübîn*, neşr. Abdu'l-Hafız Mansur, Daru't-Türki, Tunus 1989, ss. 7-16.

⁸⁶ Mehmet Ali Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985, ss. 43-49; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 629-634.

Tasavvuf, beytidir mihr ü vefânın
Tasavvuf, bir hidayettir Hüdâ'dan
Bunu söylemedim bil hevâdan
Tasavvuf, terk-i evtândır demişler.
Tasavvuf, hicr-i ihvândır demişler.
Tasavvuf dâim olmaktır murâkıb
Olub irte gice hâlin muhâsib
Tasavvuf etmemeklidir tasarruf
Hakk'ın emrine itmeyüb tasallut
Tasavvuf, kalbi Hakk'a bağlamaktır
Yüreğin aşk odiyle dağlamaktır
Tasavvuf, hüsn ü hulk ile edebdir
Velî, hüsn ü edeb itâ-yı Hak'dır
Tasavvuf, bilmedir atvâr-ı kalbi
Eridüb koymıya kalbinde kal(1)bı
Tasavvuf, yâr olub bâr olmamaktır
Gül-i gülzâr olub hâr olmamaktır
Cihanın şahı Abdullah Ensâr(î)
Demiş yâr ol velî bâr olma zinhar
Düşüben aşk odına bî tekellüf
Yanıp küllî kül olmaktır tasavvuf
Yanar bir şem'idir Hakk'ın tasavvuf
Dememektir iyiye yavuza tuf
İradettir demiş ba'zı, tasavvuf
Demeyüb şeyhine üstadına yuf

Demiş bir uğrayan feth ü fütûha
Tasavvuf bezl-i nefse, bezl-i ruha
Keramet satmamaktır tasavvuf
Hakk'ın işinde itmeyüb tasarruf
Vefa göstermedir mânend-i Yusuf
Ganimet bilmedir vakti tasavvuf
Geçen ömür için edüb teessüf
Cefa eden kesân için telattuf
Demiş Zünnun-i Mısrî kim tasavvuf
Kabul-i şer'dir, terk-i tekellüf
Demiş Maruf-ı Kerhî kim tasavvuf
Temellüktür, tehalluktur, telattuf

Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu manzum tasavvuf tarifleri ise şunlardır⁸⁷.

Bidayette tasavvuf, sûfî bî-cân olmaya derler
Nihayette, gönül tahtında sultân olmaya derler
Tarîkatde, ibâretdir tasavvuf mahv-ı sûretten
Hakikatde, sarâ-yı sırda mihmân olmaya derler
Bu âb u kil libâsından tasavvuf, ârî olmaktır
Tasavvuf cism-i safî nûr-ı Yezdan olmaya derler
Tasavvuf, lem'ayı envâr-ı Mutlak'dan uyarmaktır

⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 629-634. ; İbrahim Efendi hakkında kısaca bilgi verecek olursak: İbrahim Efendi, "Oğlanlar şeyhi" lakabıyla anılmasının sebebini anlatırken altı yedi yaşlarında bulunduğu sırada Sarban Ahmed'in dervişi olan dedesi Taptap Şah Ali'nin kendisine müşdidinin ilahilerini ezberlettiğini, bir gün, "Varımı ol Hakk'a verdim hanümanım kalmadı " mısraını okuyunca, "Acaba kendilerinin varı var mı? " dediğini, bunun üzerine, "Bu oğlancık şeyhtir" diyen dedesinin bu olaydan sonra kendisini "oğlan şeyh" diye sevmeye başladığını söyler. Bkz. Nihat Azamat, "İbrahim Efendi Oğlanlar Şeyhi", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, ss. 298-300.

Tasavvuf, âteş-i aşk ile sûzân olmaya derler
Tasavvufda şerait nâme-i hestîyi dürmekdir
Tasavvuf, ehl-i şer'ü ehl-i iman olmaya derler
Tasavvuf ârî olmaktır hakîmen âdetullaha
Tasavvuf, cümle ehl-i derde derman olmaya derler
Tasavvuf ten tılsımın ism miftahıyla açmaktır
Tasavvuf, bu imaret küllî virân olmaya derler.
Tasavvuf, kâli hâle tebdil eylemekdir bil
Dahi her söz ki söyler âb-ı hayvan olmaya derler.

Tasavvuf, Kur'an-ı Kerim'i hayatımıza aktarma gayreti ve Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber gibi yaşama çabasıdır⁸⁸. Verilen bilgiler ışığında tasavvufu kısaca şu şekilde tanımlayabiliriz: Kişinin, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme zevkine ulaşmasını sağlayan yolları gösteren, ihsan duygusunda zirveyi yakalama yollarını öğreten ilim dalıdır.

Tarîk, Arapça “yol, mezhep, hâl, inkıyat, durum⁸⁹” manalarında kullanılan bir kelimedir. Tarîk kelimesinden türeyen “tarîkat” kelimesi de “sîret, mezhep, yol⁹⁰” anlamlarına gelir. Tasavvuf terimi olarak tarikat; şeyh denilen eğitici nezaretinde Allah'a ulaşma ve hayatı ihsan derecesinde yaşama metotlarına denir.

Rasûlüllah (sav) Efendimiz'den sonra zamanla güzel şeyler ve güzel huylar birer birer ortadan kalkmaya başlayınca, Asr-ı saadet zamanını yeniden canlandırma gayreti içerisinde olan bazı topluluklar, belli yerlerde, zaman zaman bir araya gelmişler ve düşüncelerini gerçekleştirme yolları aramışlardır. Kotku'nun da belirttiği gibi bundan maksat, Rasûlüllah (a.s) zamanındaki güzel hayatı tekrar canlandırıp yaşatmaya çalışmak, insanları maddî-manevî pisliklerden arıtmak, dolayısıyla kâmil, olgun, Hakk'ın rızasını kazanmaya gayret eden

⁸⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 634.

⁸⁹ Ebu'l-Fadl Muhammed İbn-i Manzûr, “Tarîkat”, *Lisanu'l-Arab*, VIII, Daru't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1999, s 155. ; Muslihiddin Mustafa, “Tarîk”, *Ahter-i Kebir*, neşr. Hacı Ahmed Hulusi- Hacı Mustafa Derviş, İstanbul 1310. (Ahter-i Kebîr'in sayfalarında numara yoktur.)

⁹⁰ İbn-i Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1955, s. 362. ; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı, İstanbul 2001, s. 343.

insanları bir arada tutmaktı⁹¹. Bu insanlar bir araya gelerek sohbet etmişler, Allah'a ulaşmanın yollarını aramışlar ve kendilerine bir yaşam tarzı belirlemişler ve o yolda yürümüşlerdir. Tarikatlar da Allah'a yakınlaşmanın yollarını arayan kurumlardır. Tarikat, sâliklerin tercih ettiği yaşam tarzı anlamına gelir. Bir başka yönüyle Allah'a ulaşmak için birtakım kuralları ve özel eylemleri olan yol anlamındadır⁹². Sâlikin belli metotlarla ve bir eğitici kontrolünde Allah'a ulaşma, diğer bir ifadeyle Allah bilinci ve tefekkürü kazanmak için takip edilecek usul ve metotlardır⁹³. Allah'a ulaşmanın gerekliliği düşüncesini ise sûfiler şu ayetlerle delillendirirler: “*Ey iman edenler Allah'tan korkun, O'na yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz.*”⁹⁴ ve “*Her biriniz için bir şeriat ve bir minhac tayin ettik.*”⁹⁵

İnsanı Allah'a ulaştıran yolların belli bir sayısı yoktur. Bu konuda sûfiler hem fikirdirler. Hatta Allah'a ulaşmanın yollarının mahlûkatın nefesleri sayısınca olduğu ifade edilmiştir⁹⁶.

Tasavvuf tarihine baktığımız zaman, ilk dönemlerde tarikatlarda bir sistematik yapı yoktur. Sûfiler, kendilerinden öncekileri ve yaşça büyük olanları takip ediyorlar, öğrendiklerini de sohbet yöntemiyle insanlara aktarıyorlardı. İlk dönemlerde dünyadan yüz çevirme, nefsi kontrol ve terbiye etme, zühd ve takva düşüncesiyle hareket edilen bir anlayış idi ve ferdi olarak yapılıyordu. Daha sonraki dönemlerde tarikatlar, bugünkü anladığımız şekliyle teşkilatlanmaya ve sistematikleşmeye XII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. İlk teşkilatlanma, İmam Gazâlî ile olmuştur. Bu aşamadan sonra tarikatlar artık belli kurallar çerçevesinde ve bir eğitici (şeyh) nezaretinde nefis terbiyesi için uygulanan eğitim kurallarının adı olmuştur⁹⁷. Ele aldığımız yönüyle teşkilatlanmış tarikatların ilki, Kâdiriyye ve Rifâiyye tarikatıdır⁹⁸. Zamanla diğer tarikatlar ve usulleri ortaya çıkmış olup, bu tarikatlardan hâlâ günümüzde hayatini devam ettirenler vardır. Bunlardan biri

⁹¹ Mehmed Zahid Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1994, s. 34.

⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 343.

⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 627-628.

⁹⁴ Maide 5/35.

⁹⁵ Maide 5/48.

⁹⁶ Necmüddin-i Kübrâ, *Usûl-i Aşere (Tasavvufta On Esas)*, haz. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 53.

⁹⁷ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 231-232.

⁹⁸ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 23.

de Nakşibendî tarikatıdır. Tezimize konu olan Mehmed Zâhid Kotku da 20. asırda yaşamış bir Nakşibendî şeyhidir. Mehmed Zâhid Kotku'nun gelenekten gelen tasavvuf anlayışı yanında kendine has görüşleri de vardır.

1.8.4.1. Mehmed Zâhid Kotku'nun Tasavvuf Anlayışı

Kotku'ya göre tasavvuf, her Müslümanın Allah'a yakınlaşmak ve Allah'ın rızasını kazanmak için öğrenmesi gereken bir ilimdir. Herkese tasavvuf ilmi şarttır. Tasavvuf olmadan, her şey boşunadır. Gerçek manada sabır, takva, hilm, zühd, tüm güzel ahlâk tasavvufla elde edilir⁹⁹. İnsana düşen en önemli vazife, gönülleri Yaraticının hoşnut olacağı, razı olacağı hâle getirmektir. Bunun için bütün kötü huylardan arınmak gerekir. Bundan dolayı Kotku'ya göre tasavvuf, kötülüklerin kaynağı olan bu nefsi, ıslah ve terbiyeye yönelen bir bilgi ve icra şubesidir¹⁰⁰. O, istisnasız herkesin bir tarikat mensubu olmasını, kendisini manevi yolda eğitecek bir mürebbî gözetiminde hayatını devam ettirmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca tasavvufun, bugün olduğu gibi, elde tesbih belirli tesbihatın belli sayılarda çekilmesi olmadığını, asıl olanın karakter ve davranış değişikliğinin gerçekleştirilmesi ve hayatın her aşamasında İslam ahlâkına göre yaşanması olduğunu söyler¹⁰¹. İslam ahlâkının öğrenilmesi için de ilim öğrenilmesi gerektiğini, Allah'ı hakkıyla tanıyıp, O'na hakkıyla kulluk edilmesi gerektiğini önemle vurgular; ancak Kotku'ya göre, Allah'a (cc) öyle görür gibi ibadet etmek pek de kolay değildir. Bunun için evvel emirde Allah'ı en iyi bir şekilde bilmek ve ilim sahibi olmak gerekir ki, bu da ancak Ehl-i Sünnet mezhebinden olan ulema-i billâha mahsus ve onların sahip olduğu ilimdir. Çünkü Allah'ı layıkıyla bilmek herkese nasip olmamıştır. Allah'ı hakkıyla tanıma, Ehl-i Sünnet mezhebinden olan sufilere ve Ehl-i Sünnet ulemasına nasip olmuştur. Buna ilaveten, bu durum yine Ehl-i Sünnet âlimlerinin izlerinden gidenlere nasip olmaktadır. Kotku, bu düşüncesiyle herkesi gayet güzel, ince ve kibarca ilme teşvik etmektedir. Zira Allah Teâlâ'yı layıkıyla bilebilmek için, çok geniş bir ilme ve tasavvufa ihtiyaç vardır. Tasavvufsuz ilim, makbul olmadığı gibi ilimsiz tasavvuf da makbul

⁹⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s.168.

¹⁰⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 11.

¹⁰¹ Kotku, *Cennet Yolları*, I, s. 297.

sayılmamıştır¹⁰². Kotku, tasavvuftan haberi olmayanların, dünya hayatını gafletle geçirdiklerini ve ahirete eli boş, yüzleri kara gideceklerini beyan ederek, kişinin kendisini Hakk'a yaklaştıracak tasavvuf ilmini öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır¹⁰³. Hatta tasavvuf ilminin öğrenilmesi sayesinde insanın kurtuluşa ereceğini beyan ederek bu ilmin öğrenilmesi farz olan bir ilim olduğunu söyler¹⁰⁴.

1.8.4.2. Mehmed Zâhid Kotku'nun Tarîkat Anlayışı

Kotku'ya göre tarîkat, Peygamber Efendimiz zamanındaki güzel hayatı tekrar canlandırıp günümüz şartlarında yaşatmaya çalışmak, insanları maddi ve manevi kirlere arındırmak, Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmaya layık müslümanlar yetiştirmek için çaba sarf etmektir¹⁰⁵. Ancak derviş olmanın belli sayılarda zikir ve tesbihatı yapmak olmadığını, insanların bu evrâd ve ezkâr yanında günahlardan uzak durması gerektiğini, dinin hakikatini öğrenme lüzumunu, sünnet-i Resulullah'ın çok iyi bilinmesi ve sünnete uygun yaşanmasının çok büyük önem arz ettiğini vurgular¹⁰⁶. Tarîkatların, dünyalık elde etmek için var olan kurumlar olmadığını altını önemle çizer. Şeyh efendinin bir duasıyla her şey yoluna girer düşüncesine sahip insanların tarîkatları doğru anlamadıklarını, Kur'an ve sünnet yolunda gitmeyen, dünyalık çıkarları için her türlü yola başvurmaktan çekinmeyen ahlâkı düşük bu insanların tarîkatlarda yeri olmadığını beyan eder ve bu zihniyete sahip kişileri ağır bir dille eleştirir¹⁰⁷.

Kotku'nun tarîkatta irşad anlayışı ise, yolunu takip ettiği Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'de görüldüğü gibi Nakşîlik ve Şazefîlik¹⁰⁸ izlerini taşımaktadır. Nakşibendiyye'nin en önemli metodu "sohbet" metodudur. Sohbetlerinde samimi ve sade bir dil kullanmıştır. Sohbetlerini karşılıklı konuşuyormuş gibi samimi bir havada yapar, hiçbir şeyi doğrudan söylemez,

¹⁰² Kotku, *Hadislerle Nasihatlar*, II, s. 30.

¹⁰³ Kotku, *Hadislerle Nasihatlar*, I, s. 253.

¹⁰⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 90.

¹⁰⁵ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 34.

¹⁰⁶ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 263-268.

¹⁰⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, IV, s. 7.

¹⁰⁸ İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn*, s. 44.

“kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla¹⁰⁹” kâbilinden söylerdi. Bu üslubu ise onun etrafındaki insanları daha çok etkiler ve insanlarda sevgi ve saygı uyandırır, muhataplarında olumlu izlenimler bırakırdı.

Kotku'nun tarikat anlayışında önemli bir özellik de “râbîta”ya önem vermesidir. Bilindiği gibi “râbîta” kelime anlamı itibariyle, “iki şeyi birbirine bağlamak, ip, alaka” gibi manalara gelir. Tasavvufta ise, sâlikin gönlünü kâmil bir mürşide bağlamasıdır. Suret ve sîretini düşünmesidir. Râbîtanın amacı, kalbi mâsivâdan uzak tutmak, Allah'ı anmak, mürşidin ruhaniyetinden feyiz almak için mürşidle gıyaben muhabbet ve manevî beraberlik meydana getirmektir¹¹⁰. Önceleri şeyhin sîretine rabîta yapılırken, zamanla rabîta, şeyhin suretine karşı yapılır hâle gelmiştir. Mürşid-i kâmiller, şeyhin suretine rabîta yapılmasını reddetmiştir. Müellifimiz Kotku da, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin mektubundan iktibas yaparak müridlerin şeyhin suretine rabîta yapmaması ilkesini benimsemiştir¹¹¹.

Kotku'nun irşad anlayışında önemli bir özelliği de ilme çok önem vermesidir. Bu Şazelîlik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Şazelîliğin en önemli iki özelliği vardır. Bunlardan biri, söz ve fiillerde sünnete tabi olmak diğeri de ilme önem vermektir. Tarîkatta icazet alacakların, öncelikle zahiri ilimlerde vukûfiyeti olup olmadığına bakılır, ondan sonra icazet verilirdi¹¹². Kotku'nun eserlerinde yaptığımız incelemelerde kullandığı kaynaklar bize Kotku'nun ne kadar ilimle haşır neşir olduğunu ve ilmi seviyesini gösteriyor.

Kotku, irşad anlayışında “melâmet” düşüncesini benimsemiştir. İnsanların hiç kimseye yük olmadan, muhtaç olmadan, kendi alın teri ve el emeğiyle geçinmesi gerektiğini beyan etmiş, tüketici değil üretici olmayı, zanaatla, ticaretle uğraşmayı teşvik etmiş, şirketlerin, fabrikaların kurulmasına öncülük etmiş, ilk katılan kendisi olmuştur¹¹³. O kadar ki insanların tembelleşmemesi için üretime

¹⁰⁹ İrfan Gündüz, *Mehmet Zahid Kotku ve Tasavvuf, Sempozyum Konuşmaları*, haz. H. Hüseyin Erkaya, Seha Neşriyat, İstanbul 1995, s. 87.

¹¹⁰ Tosun, “Rabîta”, *DİA*, XXXIV, s. 378.

¹¹¹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 239-241.

¹¹² Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddîn*, ss. 46-52.

¹¹³ Ersin Nazif Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite*, İz yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 89-94.

katılması, ülkenin kalkınması ve güçlenmesine katkı sağlasın diye memurluğu değil ticaret ve zanaata yönelmeyi ısrarla tavsiye etmiştir¹¹⁴.

Kotku'nun irşad anlayışında camileri, günlük hayatın merkezine alması ve irşadını bu ekseninde sürdürme düşüncesi hâkimdir. Zamanla tarikatların yaşamış olduğu tarihî süreç, özellikle tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra modern hayatın tarikat hayatına yeni bir format katma ihtiyacını ortaya çıkarması, tarikat faaliyetlerinin mahalle yapılanması çerçevesinde sürdürülebilir bir biçim almasını zorunlu kılmıştır¹¹⁵. Camilerin örgütlenmiş dini yapıların yeni merkezi olarak seçilmesi¹¹⁶, şeriata bağlılığa çok büyük önem vermesi, bu bağlılığın hem tarıkata girmeden önce hem de tarikat, marifet, hakikat basamaklarından sonra varılması gereken bir hedef olarak sunan bir anlayışta idi¹¹⁷. Dini en iyi şekilde yaşar, ruhsatlarla değil, azimetlerle hareket edilmesini tavsiye eder ve kendisi buna en iyi örnek olurdu. Tasavvuf anlayışında Kur'an ve sünnete bağlılığa çok önem vermiş ve bu yoldan asla taviz vermemiştir. Kur'an öğrenmenin, Kur'an ilimlerini öğrenmenin her şeyden, nafile ibadetlerden dahi önemli olduğunu beyan etmiştir.

Kotku, XX. asrın içine düştüğü bunalım ve buhranlardan kurtuluşun dine bağlılıkla, dine bağlılığın en belirgin göstergesi olarak da tarikatlar aracılığıyla yapılacak olan tasavvufî eğitimle olacağını vurgular. Hatta tasavvufî eğitimin farz olduğunu iddia edecek kadar ileriye götürür¹¹⁸. Kanaatimizce tasavvufî eğitimden kastettiği şey ise, bir mürşid-i kâmil gözetiminde öncelikle şer'i ilimlerin, daha sonra günahlar ve günahlardan uzak durma yollarının öğrenilmesidir. O kadar ki, insanın yaşaması gereken tüm farzları, uzak durması gereken büyük küçük tüm günahları tek tek ele alıp eserlerinde ayrıntılı bilgi sunar. Bundan gaye sâlikin vuslata ermesi için gerekli olan altyapı hakkında bilgi vermektir. Zira seyr u sülûk denilen manevî yolculuğa çıkacak olan sâlikin, ilk başta dini emir ve yasakları iyi bilmesi, bu yolculukta engelleri aşabilmesi için donanımlı olması gerekir. Bu bağlamda sûfiler, şariat olmadan tarikatın olmayacağını ifade etmişlerdir.

¹¹⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 124.

¹¹⁵ Bayram Sevinç, "Dini Grupların Hafıza Zinciri Olarak Vaazın Araçsallığı: Kotku ve Gülen Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53/ 2 (2012), ss. 121-145.

¹¹⁶ Sevinç, "Dini Grupların Hafıza Zinciri Olarak Vaazın Araçsallığı: Kotku ve Gülen Örneği", s. 128.

¹¹⁷ Gündüz, *Mehmet Zahid Kotku ve Tasavvuf, Sempozyum Konuşmaları*, s. 91.

¹¹⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 90.

1.9. Eserleri

Bir kişiyi tanımanın yolları çok çeşitlidir. Bu yollardan biri de o zatın ortaya koyduğu eserleri incelemektir. Eserler bize yazarının düşünce yapısı, takip ettiği akımı, mensubu bulunduğu düşünce ekolu gibi konularda bilgi verir. Kotku'nun eserleri bize onun görüşleri, düşünce yapısı, bağlı bulunduğu tasavvuf ekolu hakkında bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir.

Kotku'nun eserlerini incelediğimizde ilk gözümüze çarpan şey, onun eserlerini ortaya koyarken akademik ve edebi kaygılardan uzak sade bir dili seçmesi, halkın dilini tercih etmesi, her tabakadan insanın çok rahatlıkla anlayacağı basit bir dil kullanmasıdır. Kitaplarını okuyan kişi, sanki kendisiyle sohbet ediyor izlenimi edinir. Verdiği örnekler halkın günlük hayatında kullandığı eşyalar ve kelimelerden oluşmuştur¹¹⁹. Kotku, eserlerinde temel kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynaklarını kullanmıştır. Bu iki kaynak dışında Mehmed Elmaz'ın yaptığı incelemeler ve araştırmalar sonucu ortaya koyduğu görüşe göre, kırk üç kaynak eserden ya aynen olduğu gibi iktibaslar yapmış ya da konuyla ilgili olarak yazarın görüşünü aktarmıştır¹²⁰. Kotku, eserlerini akademik bir kaygıyla ele almadığı için kullandığı eserleri sadece isim olarak zikretmiştir. Eserlerinde akademik bir format yoktur, eserler de zaten bu gaye ile yazılmamıştır. Eserlerinde geçen kaynakların konu tespitleri, ayet ve hadislerin kaynakça ve tahrirlerinin yapılması ayrı bir çalışma konusudur. Kotku'nun eserleri, konularına göre sohbet havasında yazıldığı için bir konu bazen birden fazla eserde veya aynı eserde birkaç yerde aynen yer alır, bazen aynı konuyu farklı bir bakış açısı ile değerlendirir.

Kotku'nun 15 eseri vardır. Bir kitap halinde olanları olduğu gibi, birden fazla cilde sahip olan eserleri de vardır. Bu eserleri basıldığı yıllara göre sıraladık. Kotku'nun eserleri şunlardır:

¹¹⁹ Kotku, *Ana Baba Hakları*, s. 16.

¹²⁰ Mehmet Elmaz, *Bir Cemaat Lideri Olarak Mehmet Zahid Kotku'da Sosyolojik Yaklaşımlar*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997, ss. 23-24.

1. *Evrad-ı Şerif ve Bazı Dualar*: Sönmez Neşriyat tarafından ilk defa 1972 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bugün cemaat mensuplarının günlük virdleri okudukları, takip ettikleri eserdir. Kotku'nun da ilk basılan kitabıdır.

2. *Tezkiret'ül Evliya*: Sönmez Neşriyat tarafından ilk basımı 1972 yılında yapılan Feridüddin Attar'a ait eserin tercümesidir. Kotku tarafından özetlenerek tercüme edilmiştir. Nakşibendiyye şeyhlerinin hayatları ve menkabeleri hakkında bilgi verir. .Seha Neşriyat tarafından daha sonra ilavelerle yayımlanan bu eserde Feridüddîn-i Attar'dan sonra yaşayan bazı evliyânın hayat hikâyeleri vardır. Kotku'nun hayatı hakkında da bilgiler vardır. Bu konuyla ilgili Seha Neşriyat kitabın 253. sayfasında açıklama yapmıştır.

3. *Risale-i Halidiyye Tercümesi ve Adab-ı Zikir Risalesi*:

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin “*Risale-i Halidiyye*” adlı eserinin tercümesidir. Bahar Yayınları tarafından 1973 yılında ilk basımı yapılmıştır. Eser tarikat adabı, usûl ve erkânından bahsetmektedir.

4. *Faydalı Dualar ve 32 Farz Mecmuası*: Mehmed Zâhid Kotku tarafından çeşitli duaların derlenmesiyle oluşturulmuş eserdir. İlk baskısının tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Sönmez Neşriyat tarafından 1975 yılında basımı yapıldığı cemaat mensubu olan kişilerin sözlü rivayetlerinden anlaşılmaktadır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 32 farz ve amentü ile bazı kısa bilgiler verilir, sonra da çeşitli dualar yer alır. İkinci bölümde ise Mehmed Osman tarafından ele alınmış, “*Necatü'l-Melhuf*” adlı eserin sadeleştirilmiş hali yer alır. Kotku tarafından “*Mahzunların ve Şaşırانların Kurtuluşu*” adlı başlık altında tercüme edilmiştir. Bu eser daha sonra 1993 yılında Seha Neşriyat tarafından “*Seçme Dualar ve Sıkıntılardan Kurtuluş*” adıyla İstanbul'da yeniden basılmıştır.

5. *Tasavvufi Ahlak*: Tasavvufa dair meselelerin ele alındığı beş ciltlik bir eserdir. İlk baskısı 1975 yılında Bahar Yayınları tarafından İstanbul'da yapılmıştır. Eser içerik olarak öncelikle tasavvufun adab ve usulü, tasavvuf terimleri, Nakşibendi tarikatı'nın esasları, meşayihın hayat hikâyeleri ve hayata dair ahlak kuralları gibi geniş bir yelpazede konuları ele almaktadır.

6. *Cennet Yolları*: İlk baskısı Sönmez Neşriyat tarafından 1979 yılında İstanbul'da yapılmıştır. İçerik olarak adından da anlaşılacağı üzere insanın cennete gitmesinin yollarını ayetler ve hadisler çerçevesinde ele alır ve açıklar.

7. *Müminlere Vaazlar*: İki cilt olan bu eserin ilk baskısı, Sönmez Neşriyat tarafından 1980 yılında İstanbul'da yapılır. Birinci cilt duaları, ikinci cilt ise günahları ele alır.

8. *Nefsin Terbiyesi*: Kotku'nun zaman zaman yazdığı notlardan oluşur. Kitabın bir kısmı Kotku'nun el yazısıyla tarih düştüğü, "11 Aralık, el Medinetü'l Münevvere, 1979 Erzurum Sitesi¹²¹" notuyla Medine'de yazılmıştır. Seha Neşriyat tarafından, Kotku'nun vefatından iki yıl sonra 1982 yılında Ankara'da ilk baskısı yapılmıştır. Bu eserinde sâlik, seyr u sülûk, nefis ve nefsin mertebeleri, nefse dair meseleler çok geniş bir şekilde ele alınıp işlenmiştir.

9. *Hadislerle Nasihatlar*: İki ciltlik bir eser olan *Hadislerle Nasihatlar*'ın, 1982 yılında Seha Neşriyat tarafından Ankara'da ilk baskısı gerçekleştirilmiştir. Hadislerle Müslümanlara yol gösteren, sosyal olaylara yorum getiren bir usluba sahiptir. Kotku, çeşitli konuları ve müminlerin vasıflarını hadisler ışığında ele alıp yorumlar.

10. *Ana Baba Hakları*: 1982 yılında Seha Neşriyat tarafından Ankara'da ilk baskısı yapılan eserde Allah, peygamber ve ana baba haklarına riayet konusu ele alınmıştır.

11. *Ehl-i Sünnet Akaidi*: İlk baskısı Seha Neşriyat tarafından 1982 yılında Ankara'da yapılmıştır. Ehl-i Sünnet akidesini ele almış, detaylı açıklamalarla akaid konularını ele alıp işlemiş ve Ehl-i Sünnet düşüncesini savunmuştur.

12. *Yemek Adabı*: Seha Neşriyat tarafından 1984 yılında Ankara'da ilk baskısı yapılmış olan, küçük bir kitaptır. Yemek adabı ve az yemenin öneminden bahseder.

13. *Özel Sohbetler*: Kotku'nun sohbetlerinden derlenen, aslına sadık kalınarak tertib edilmiş bir eserdir. 1978-80 yıllarında Kotku'nun İskenderpaşa

¹²¹ Mehmet Zahit Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1994, s. 4.

Camii'nde yaptığı sohbetlerdir. Vefa Yayınları tarafından 1984 yılında İstanbul'da ilk baskısı yapılmıştır.

14. *Ramûz El-Ehâdis Dersleri*: Kotku'nun İskenderpaşa Camii'nde yaptığı hadis sohbetlerinin Güven Erkaya tarafından derlenmesiyle ortaya çıkmış bir eserdir. İstanbul'da 1995 yılında Seha Neşriyat tarafından yayımlanmıştır.

15. *Tenbihler*: 1974-1978 tarihlerinde Kotku'nun, İbn-i Hacer el-Askalanî'nin "*Münebbihat*" adlı eserinden sohbetlerinde ele aldığı konuların, Güven Erkaya tarafından derlenmesiyle ortaya çıkmış bir eserdir. Aslına sadık kalınarak derlenen bu eser 1995 yılında Seha Neşriyat tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. Diğer yandan Kotku'nun eserlerinden derlenmiş kitaplarla Kotku'nun irili ufaklı tespit edilen yayımlanmış eser sayısı otuz sekiz adettir.¹²²

¹²² Zühdü Ünal, *Vefatının 17. Yılında Mürşid-i Kamil Hocamız Seyyid Mehmed Zahid Kotku*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMED ZÂHİD KOTKU'DA SEYR U SÜLÛKA DAİR KAVRAMLAR

2.1. Seyr u Sülûk

İnsanın bilmediği bir yolda gideceği yere ulaşmasının en sağlam yolu, o yolu ve bölgeyi bilen bir rehber veya mihmandar yardımıyla geçmesidir. Günümüzde tehlikeli sularda gemiler bile kılavuz kaptanlar yardımıyla sağ salim yola devam ederken, nefsin ve şeytanın hileleri ile dolu olan manevi yolculuk, nasıl tek başına aşılır? Bu yolda bir delil, bir mürşid gerekir. Rehberlerinden yardım alan yolcu hem daha az zamanda, hem de hiçbir sıkıntı ve tehlikeye maruz kalmadan gideceği yere varır. İşte insanlar içerisinde Allah'a daha yakın olmak için çaba gösteren kişileri bekleyen, çetrefilli, oldukça zor bir süreç ve yol vardır. Bu manevi yolda yürüyüp hedefe ulaşmaya seyr u sülûk denir.

Biz, bu bölümde “seyr u sülûk” kavramını genel manasıyla inceleyip, özelde ise Mehmed Zahid Kotku'nun bu kavrama bakış açısını değerlendireceğiz.

Sözlük anlamı itibariyle “Seyr”, “yürümek, gitmek, gezmek”, anlamlarına gelir¹²³. “Sülûk” ise “bir yola girme, belli bir yol tutma, bir sınıfa veya gruba dâhil olma, bir tarîkate intisap etme, ehl-i tarîkattan olma” demektir¹²⁴. İnsanlar dünyaya geldikten sonra, çeşitli sebeplerle aslından, özünden uzaklaşmaları neticesinde Allah'la aralarında perdeler oluşmuştur. İşte seyr u sülûk asla, öze dönme çabasıdır. İstilahtaki anlamı ise şöyledir: Tarîkate giren sâlikin, işin başından vuslat makamına ulaşmasına, yani tarîkattaki gayesini gerçekleştirmesine kadar bir mürşid-i kâmil gözetiminde yapmış olduğu manevi yolculuktur¹²⁵. Diğer bir ifadeyle Rabb'e kavuşmak için kulun manevi kirlere arınması, güzel huylarla kişiliğini süslemesidir¹²⁶. Başka bir yönüyle tasavvufta seyir, her türlü cehaletten ilme, insanın, ahlakî zafiyet ve kötü huylardan güzel huylara, kendi varlığından ve benliğinden geçip Hakk'ın varlığına doğru

¹²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564. ; İbrahim Mustafa vd, *Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 467.

¹²⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 587. ; İbrahim Mustafa vd, *Mu'cemü'l-Vasît*, s. 445.

¹²⁵ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 133.

¹²⁶ Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985, s. 104.

hareketidir. Sülûk ise, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve gözetiminde çıkılan manevî, kalbî, ruhî yolculuk ve ahlakî eğitimidir¹²⁷. Delil mertebesinden, keşif ve ayan mertebesine erişmektir¹²⁸. Seyr u sülûk, insanın âlemde yolculuğudur. Varlık mertebelerinde seyahatidir. İnsanın Allah'a doğru giden yolculuğudur. Allah'tan tekrar âleme doğru yolculuğudur. Bu yolculuk “urûc” ve “nüzûl” şeklinde olmaktadır¹²⁹.

Tarîkatların tamamında mevcut olan eğitim ve terbiye işi, genel manada hemen hemen bütün tarikatlar tarafından “seyr u sülûk” diye adlandırılmaktadır. Bu kavram, tarikata giren kişinin manevî yolculukta ulaşacağı makamların gereğini yerine getirinceye kadar geçen sürecin adıdır. Seyr u sülûk esnasında sâlikin seyr u sülûk etmesi gereken dört mertebesi vardır¹³⁰. Seyr u sülûk olarak adlandırılan bu manevî yolculukta tedrici bir ruh tekâmülü söz konusudur. Bu tekâmülün belli mertebeleri vardır. Bunlar sırası ile:

1. Seyr ilallâh
2. Seyr fillâh
3. Seyr maallâh
4. Seyr anillâh

Seyr ilallâh: Nefsin isteklerine cevap vermeyerek Allah'ın iradesine teslim olmaya yönelmektir. Amelî bakımdan, kötü ve çirkin amellerden iyi amellere doğru bir gidiş vardır. Bu mertebede vahdeti örten kesret perdeleri kalkar. Seyrin sonucunda iyi ahlakla donanmış bir şekilde fenâfillâh makamına erişilmiş olunur ve sâlikte Allah'ın isimleri tecelli eder.

Seyr fillâh: Hakk'ın sıfatları ile sıfatlanmak, isimlerini tahakkuk ettirmek ve ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Bu mertebedeki sâlikte beşeri sıfatlardan eser kalmaz. Bu mertebenin sonunda ledünnî ilim inkişaf eder. Bu mertebeye

¹²⁷ Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 105.

¹²⁸ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin*, ss. 250-251.

¹²⁹ Tosun, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 89-95.

¹³⁰ Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, ss. 105-107; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 564-565. ; Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, III, ss. 18-23.

bekâbillâh denir. İmam-ı Rabbânî bu iki mertebeyi yükselişin aşamaları kabul eder¹³¹.

Seyr maallâh: Bu mertebede zâhir-bâtın, âbid-mâbud ikiliği ortadan kalkmış, sâlik, ehadiyyet mertebesine ulaşmıştır. Bu mertebe velîlik mertebesinin sonudur. Bu makamdaki sâlikte aynu'l-cem hâli hâsıl olmuştur.

Seyr anillâh: Bu mertebede sâlik vahdetten tekrar kesrete doğru seyrederek. Yani tâlibleri terbiye ve irşat maksadıyla Hak'tan halka döner. Bu mertebeye bekâ ba'de'l-fenâ denir. Sâlik, bu makamda vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür. Bu mertebe en üstün olanıdır. İmam-ı Rabbânî bu son iki mertebeyi inişin, nüzûlün aşamaları kabul eder¹³².

Seyrin bu mertebelerinden ilk ikisi ile velîlik makamına ulaşılır, son ikisi ile de davet ve irşada ehliyet kazanılır ki, bu son iki mertebe peygamberlere ve kâmil velîlere mahsustur¹³³.

Seyr ve sülûk kavramları sâlikin manevi yolculuğunda aynı anda gerçekleştirdiği birbirini tamamlayan iki unsurdur diyebiliriz. Nasıl ki namaz için abdest gerekli ise seyr için de sülûk gerekmektedir. Abdesti olmayanın namazı olmayacağı gibi, sülûku olmayanın da seyri yok demektir¹³⁴. Seyr u sülûk için, Hakk'a vuslat için yola çıkmış kimseye sâlik denilmektedir. Bu yol, sâlikin bütün hayat tarzını, şeyhin gösterdiği şekilde değiştirip üstün ahlak kurallarına sahip olma gayretidir. Tasavvuf ehline göre sülûk, Allah Teâlâ'ya ulaşmaya kabiliyet kazanmak için güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmaktan ibarettir¹³⁵. Bu yolda seyrine başlayan kişi işin sonunda Hakk'a ulaşmayı amaçlar. Buna "vuslat" denir. Hakk'a vuslat, kullukta ihsan derecesini yakalamak, daima Hakk ile olduğu şuûruna ermek, bütün varlığıyla Allah'a teslim olup, O'ndan razı olmak, ibadetlerin en faziletlisi ile Allah'a kavuşmaktır¹³⁶. Her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu kavramak ve varlık iddiasından sıyrılıp tevhidin özüne ermektir. Seyr u sülûk, manevi eğitimidir. Sâlik, manevi eğitimine kalpten başlar, hayatın her

¹³¹ Tosun, *İmam-ı Rabbani*, ss. 89-95.

¹³² Tosun, *İmam-ı Rabbani*, ss. 89-95.

¹³³ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 133.

¹³⁴ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183.

¹³⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 360.

¹³⁶ Gümüşhanevi, *Câmiu'l Usûl ve Eki*, ss. 279-281.

aşamasını dâhil eder. Bu manevi disiplinden, eğitimden maksat kulun kendini ve Rabb'ini tanımasıdır. İnsanın, “*nefsini tanıyan Rabb'ini tanır*”¹³⁷, sırrına doğru yol almasıdır. Gafletten uyanmak, öze dönmek, vuslata ermek için yola sabırla devam etmek ve bu manevi yolculuğu başarıyla tamamlamak, kemâl sıfatını elde etmektir. Sülûk eğitimi, kişiliksiz şahsiyetler, tembel ve miskin tabiatları olan ve ruhları köleleşmiş kişiler yetiştirmez. Sülûk eğitimi, hasta ruhları tedavi eder. Şaşkın tabiatları kararlı kılar. Müminlerle kardeş olmayı, ulemâyı rehber edinmeyi, maneviyat önderlerini örnek almayı, halka hizmet etmeyi öğütler. Ne kadar bayağı, sakat, sefih ve rezil olursa olsun, tasavvufta kişinin tövbe ile arınabileceği, esfel-i sâfilîn derecesine düşmüş olanların ahsen-i takvîm mertebesine yükselebileceği müjdesi verilir¹³⁸.

Seyr u sülûkte süreklilik ve devamlılık esastır. Güzel ahlakı elde etme yolunda istekli ve ısrarcı olmak gerekir. Öncelikle İslam'ın emirlerini yerine getirme konusunda samimi ve ihlâslı olmak gerekmektedir. Manevi mertebelere ulaşmada kat edilecek mesafeler sadece tarîkate girmekle olmaz. Öyle insanlar vardır ki çok uzun yıllar dergâhta beklediği hâlde, bir adım bile mesafe kat edemezken, bazıları çok kısa sürede manevi mertebeleri kat eder, sülûkunu tamamlar, manevi yolda icazetini mürşidinden alır ve vuslata erer. Yolcu, donanım itibarıyla hazırdır, sadece iş rehberine kalmıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî ve Üftâde, Akşemseddin ve Hacı Bayram-ı Velî kıssaları bunun en güzel örnekleridir¹³⁹. Seyr u sülûk ile manevi yolculuğa hazır olup kulluğun sırrına ermek isteyenler, nefislerinin arzularından kurtulmak için, arınmak için kendilerine çilehâneler yapmışlar, mücâhede ve riyâzâtın her türlü zorluklarına katlanmışlardır.

Kotku'ya göre seyrin iktizası, masivadan uzak durmaktır. Vuslata ermek için nefsin ayıplarının bilinmesini, arz ve semanın keşfinden daha önemli görmüştür¹⁴⁰. Seyr u sülûkte mesafe elde edebilmek için sâlikin Allah'ı zikre

¹³⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, s. 262.

¹³⁸ Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yayınları, Ankara 2008, s. 166.

¹³⁹ Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdaî ve Celvetiyye Târîkatı*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1980, s. 46.

¹⁴⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 12.

devam ederek, gafletten kurtulması gerekir. Aksi takdirde mesafe kat edemez ve marifet-i ilahiyeden haberdar olamaz¹⁴¹.

Allah'ı zikirle meşgul olanların her nerede olurlarsa olsunlar, Allah'a doğru seyredeceği bilgisini verir¹⁴². Bir kişinin manevi mertebelere ulaşmasında bazı eza ve cefalara katlanması, fedakârlık ve sabır gerektiğini şu şekilde beyan eder: “Bir kul üç menzili katetmedikçe seyr-i ilâllâha ayağını koymak sahîh olmaz. Bu menzillerden biri: dünya nimetlerini, ikincisi: ahiret nimetlerini gönülden çıkarmak, üçüncüsü de: kemiklerini kırarak derecede bir belâ ile dövüldüğü vakitte dahi, Cenâb-ı Hak'dan razı olmaktır. Ancak bu mertebeden sonra mübtedî mürîd, tarikte seyr-i ilâllâha başlar”¹⁴³. Vuslatı, Mecnun ile Leyla'nın hikâyesine teşbih eder ve Leyla'nın bulunduğu yere varılmadığı müddetçe seyrin cismani olduğunu, yani amaca ulaşılmadığını ifade eder. Ne zaman ki vuslat hâsıl olur o zaman seyr ruhla olur.

Kişinin makam-ı tenezzüle ulaşmasını, seyr ilallâh ve seyr fillâhtan sonra seyr anillâha ve seyr billâha ulaşmaya bağlar. Öz itibariyle bu makam, enbiyaya mahsustur; ancak evliyanın da bu makamdan nasibi vardır. Bu makam evliyâullâh açısından irşad makamıdır. Mürşid-i kâmiller bu makamlara ulaştıktan sonra irşada ehliyet kazanmaktadır. Kotku mürşidi, irşad vazifesine nispetle nebiye benzetmektedir¹⁴⁴.

Kotku, seyr u sülûke istidat kazanmayı, susma ve az konuşmaya bağlamıştır. İnsanın yaratılışı itibariyle Cenâb-ı Hak'tan gelecek ilhamları almaya kabiliyetli ve müsait olduğu hâlde, bunu zayi etmesi kadar acı bir şey yoktur. Kotku, “Hakk'ın kuluna verdiği o gönül aynasıyla her iki âlemi de görmesi ve seyri mümkün iken, insanın çok konuşmayla onu çamura atması ve paslandırması hiç reva mıdır?” der¹⁴⁵. Allah aşkıyla gönülleri yanan kimselere, her daim gönlünü ve ruhunu Allah'a yöneltmesinin vacip olduğunu ifade eder ve yâni her fırsat bulduğu ve boş kaldığı zaman derhal ruhunu Allah celle ve âlâ canibine seyrettirmesi gerekir, der. Allah'a doğru seyrin olabilmesi için de nefsin bütün

¹⁴¹ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, s. 39.

¹⁴² Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, ss. 82-83.

¹⁴³ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, s. 209.

¹⁴⁴ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, ss. 261-262.

¹⁴⁵ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, III, s. 18.

kötü huy ve davranışlardan kaçınması ve insanın güzel ahlak sahibi olması gerektiğini önemle vurgular. Bu durumu şu şekilde dile getirir: “Kişi seyr-i billâh ede. Nefsini ahlâk-ı mezmûmelerden sâf, temiz ve katkısız kıla. Ahlâk-ı mezmûmelerden tamamiyle sıyrıla. Üzerinde kötü huy ve ahlâklardan birisi olmaya. Ahlâk kitaplarını okuyup, iyi ve kötü ahlâkları öğrene. İnsanları ıstıraplara düşüren hayattan uzak kala¹⁴⁶.”

Kotku, irfan yolcularının aşması gereken menzillerden bahseder. Bu menziller:

1. Âlem-i Fenâ: Zikri lâ ilâhe illallâhtır. Bu zikir kalblere gıdadır.
2. Âlem-i Cezbe: Zikri Allah ism-i Celalidir. Bu zikir ruhlara gıdadır.
3. Âlem-i Kabza: Zikri Hû'dur. Bu zikir sırlara gıdadır.

Kalb, ruh ve sırrın¹⁴⁷ birbiriyle ilişkilerini; hokkaya, hokka içinde sedefe, sedef içinde inciye benzeten Kotku, *Marifetname*'den iktibas yaparak kalp, ruh ve sırrın ilişkisini başka bir örnekle ev, evdeki kafes ve kafesteki kuşa benzetmiştir. Eve giremeyen kafese ulaşamayacağını, kafese ulaşamayanın da kuşu yakalayamayacağı örneğiyle, kalbte vuslatı yakalayamayan sâlikin ruha erişemeyeceğini, ruhta vuslat olmazsa sırra vakıf olamayacağını açıklar¹⁴⁸.

Bunun yanında varlık mertebeleri, Adalet Âlemi ve Âlemi Fazl'dan bahseder. Âlem-i Adaletin de nefis, beşeriyet ve tabiat âleminden oluştuğunu, bu üç âlemin tehlikelerle dolu, korkunç bir âlem olduğunu söyler. Âlem-i Fazl'ın da

¹⁴⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 67.

¹⁴⁷ Letâif-i hamse: Arapça, beş latife demektir. İnsani ruhun beş tavrı vardır: Kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ. Bunlar, emr âlemine aittir. Bir de halk âlemine ait "nefs" latifesi vardır. Bu latifeler birbirinin içinde gizlenmiştir. İmâm-ı Rabbânî tarafından tarikatın seyrü sülûk metodu olarak temellendirilmiştir. Ona göre insanda beşi halk, beşi de emir âlemine ait on latife (letâif-i aşere) vardır. Halk âlemine ait latifeler anâsır-ı erbaa ile (hava, su, toprak, ateş) nefistir. Emir âlemine ait latifeleri de kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ şeklinde sıralayan İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatında seyrü sülûkün kalp latifesinden başlayarak emir âlemine ait bu beş latife ile (letâif-i hamse) sürdürülmesi usulünü ortaya koymuştur. Halifelerinden Mîr Muhammed Nu'mân'a göre bu beş latifeden her biri için insan vücudunda bir yer takdir edilmiş ve bu yerlerde yoğunlaşarak zikir yapma usulü Müceddidiyye'de seyrü sülûkün önemli bir unsuru haline gelmiştir. Kalp latifesinin yeri sol memenin iki parmak altında süveydâ denilen bir noktadır. Ruhun yeri sağ memenin iki parmak altında, sırrın yeri sol memenin iki parmak üstünde, hafînin yeri sağ memenin iki parmak altında, ahfânın yeri de göğsün ortasıdır. Halk âlemine ait nefsin yeri alnın tam ortasıdır. Bkz. Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s.143. ; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 398.

¹⁴⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 66.

üç mertebeden oluştuğunu belirtir. Bunların; kalb âlemi, ruh âlemi ve sır âlemi olduğunu söyler ve insanın zikrullahâ devam ettikçe kalb âlemine yükseleceğini dile getirir. Âbidlerin âlem-i kalbde, âşıkların âlem-i ruhda, âriflerin ise âlem-i sırda uruç ettiklerini beyan eder¹⁴⁹. Kotku'ya göre, insanların manevi yolculuklarında kemâle ermeleri âlem-i kalbe vasıl olmalarıyla başlar. Beşeriyet âleminde ve tabiat âleminde olan insanın gaflet içerisinde nefsânî arzularını tatmin etme peşinde olduğuna, zevk u sefa içerisinde yaşama gayretinde olanların kemal derecesine ulaşmalarının mümkün olmadığına dikkat çeker. Ayrıca insanın kemâlâta ermesinin şekli bir din anlayışından daha çok, işin özünü kavramış, Hakk'ın rızasını kazanmaya gayret etme ve hayatı ihsan derecesinde yaşama çabasında olmakla elde edileceğini beyan eder. Bunun, şeklen, sakalla, bıyıkla, sarıklı, cübbeyle kısacası gösterişle değil; samimi ve ihlaslı bir kalbe sahip olmakla elde edileceğine dikkat çeker¹⁵⁰. Samimi ve ihlas sahibi, gösteriş ve riyadan uzak sâliklerin sabırla, mücadeleyle, nefis mücahedesini ve riyâzetle seyr u sülûkunu tamamlayıp vuslata erecekleri düşüncesindeyiz. Vuslata ermek isteyen sâlikin en önemli görevi nefsinin tanımasıdır. Nefsi, nefsin hilelerini, nefsin tuzaklarından kurtulma yollarını bilmeyen sâlik, bir mürşid gözetiminde nefsin mertebelerini geçerek seyr u sülûkunu tamamlar. Kotku, bu mertebeleri ve nefsin tuzaklarından kurtulma yollarını, sâlikin vuslata erme yolunda seyr u sülûk metotlarını geniş bir biçimde ele alır, özellikle nefs-i emmâre ve nefs-i levvâme konusunda çok ayrıntılı bilgi verir.

2.2. İntisab ve Mürîd

Bu bölümde intisap ve bu kavramla alakalı olarak, mürîd kavramını birlikte ele alacağız. Aynı anlamda kullanılan sâlik ve talip kavramları da bu çerçevede değerlendirilecektir.

“İntisap” kelimesi, sözlük anlamı itibariyle bir kimseye bağlanma, kapılanma, bir kimseye mensup olma anlamında kullanılan aynı zamanda “inâbe¹⁵¹” ile aynı anlama gelen bir kelimedir. Tasavvuf kültüründe mubayaa,

¹⁴⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 67.

¹⁵⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 68.

¹⁵¹ İnâbe: Tevbe etmek anlamına gelir. Tevbenin sevab umarak yapılmasına inabe denir ki tevbeden farkı şudur: Tevbe, günah işleyen kişinin hatasından dolayı pişman olup Allah'tan af dilemesidir. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, ss. 178-185.

ahit, inâbe, el alma ve ikrar gibi kelimeler aynı anlamda kullanılır. Mürîdin şeyhine bey'at ve intisabı, tarihi kökeni itibariyle Hudeybiye Antlaşmasında, Kur'an-ı Kerim'de de işaret edildiği gibi ashabın Rasulullah ile yaptığı bey'ata dayanmaktadır. İstilahta ise intisap, mürîdin gönülden bağlanıp derin sevgi ve saygı besleyeceği bir rehberle beraber bulunmaya, onun önderliğinde manevi eğitimini tamamlamaya söz vermesidir. Mürîd kendisine talim ve telkin edilenlere riayet edeceğine dair Allah adına söz verir, Allah'a, peygambere, Kur'an'a bağlılığını ifade eder ve şeyhini mürşid kabul ettiğini ifade ederek¹⁵² tarîkattaki yolculuğuna başlar.

“Mürîd” kavramına gelince, sözlük anlamı itibariyle “isteyen, arzu eden ve talep” anlamlarına gelen bir kelimedir. Tasavvufî istilahta ise iradesinden soyunan, iradesini kullanmayan, Hakk'ın irade ettiğinden başka bir şey irade etmeyen, tarîkata girip şeyhe bağlanan, derviş manalarına gelir¹⁵³. Mürîd, dünya nimetlerinden bilinçli olarak uzak duran, nefsin arzu ve hevâsından kaçan, kendini ibadete vererek Allah'a yakınlaşmayı arzulayan, bu hedefe varmak için bir mürşidin rehberliğine kendini teslim eden¹⁵⁴, adeta gassalın elindeki meyyit gibi olan kişidir¹⁵⁵. Bu teslimiyeti Kotku, Hızır (a.s) olduğu kabul edilen zat ile Hz. Musa (a.s) arasında geçen kıssa ile delillendirir¹⁵⁶.

Mürîd kelimesi ile “sâlik” ve “talip” kelimeleri aynı anlamda kullanılır. Ancak aralarında derece farkı vardır.

Talip: Tarîkata girmeyi isteyen kişi,

Mürîd: Tarîkata kabul edilmiş kişi,

Sâlik: Tarîkat yolunda seyr u sülûkuna başlamış kişidir.

Vâsıl ise seyr u sülûkunu tamamlamış kişidir¹⁵⁷.

Bu tasnifi seyr u sülûk açısından yapanlara göre mürîdlerin çeşitleri ise şu şekildedir:

¹⁵² Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 261.

¹⁵³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 263.

¹⁵⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 454; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 125.

¹⁵⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 218.

¹⁵⁶ Kehf 18/78; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 218.

¹⁵⁷ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995, s.111.

Mübtedî: Seyr u sülûke yeni başlamış olan dervişler,

Mutavassıt: Yolun yarısına gelmiş olan dervişler,

Müntehî: Vuslata ermiş dervişlerdir¹⁵⁸.

Bu tasniflerde bahsi geçen dervişlerin ortak yönleri ise bir mürşid-i kâmilin yanında bu yola revan olmalarıdır. Tasavvuf edebiyatı içerisinde bu kavramlar birbirlerinin yerine aynı anlamda kullanılmıştır. Mürîdin şeyhine intisabı ve ona bağlılığı, tarîkat geleneğinde en önemli icraattır. İntisap, tarîkat esas ve usullerini samimi, ön koşul olmadan kabul etmek mürîd olmanın en önemli vasfıdır. Kotku intisabı, mürîdin Rab ile kesin sözleşmesi olarak değerlendirmiş ve mürşid-i kâmilî sadece bu sözleşmeyi mürîde öğreten şahitten başka bir şey olarak görmemiştir¹⁵⁹. Diğer yandan, Kotku'ya göre mürîdin bu yoldaki en önemli vazifelerinden biri de intisabını korumasıdır. İntisabın korunması, mürîdin şeyhinden aldığı dersleri, ahitleri yerine getirmesine, şeyhinin verdiği görev ve sorumlulukları tam bir bağlılıkla, içten gelerek harfiyen ne bir ilave ne de bir eksiklik olmadan ifa etmesine bağlıdır. Şeyhini, Hakk'a vuslat yolunda bir rehber, Resulullah'ın vekili, şeyhe itaati Allah ve Resulu'ne itaat etmek şeklinde kabul etmesi gerekir. Aksi takdirde vuslata erişemeyeceği aşikârdır¹⁶⁰.

Nispetin korunmasını belli şartlara bağlayan Kotku, bu şartların gereğini yerine getiren taliplerin ibadetle ünsiyet kuracağını, murâkabeye¹⁶¹ nail olacağını, müşâhede¹⁶² âlemine dalacağını, siddîkiyet¹⁶³ makamına ulaşacağını ifade eder¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 215; Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 111.

¹⁵⁹ Oğuz, *Kasr-ı Arifandan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, s. 436.

¹⁶⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 94.

¹⁶¹ Murâkabe: Kişinin kalbini kötülüklerden koruması için nefsinin kontrol altında tutmasıdır. Başka bir tanıma göre de Allah'ı görüyormuş gibi ibadet alışkanlığı elde etme çabasıdır. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, ss. 332-335.

¹⁶² Müşâhede: Cenab-ı Hakk'ın gönülde hazır olması, mana âleminde bazı hallere şahid olma halidir. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 457.

¹⁶³ Sıddîkiyet Makamı: Tam doğruluk anlamına gelen bu kelime tasavvufta velâyet derecesinin en yücüsüdür. Sıddîkiyyetin bir üst makamı peygamberliktir. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 566. ; Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, ss. 366-370.

¹⁶⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, ss. 103-104.

Kotku, sâlikin seyr u sülûkünde en önemli şeyin kâmil bir mürşide bağlanmak olduğunu söyler ve bu yolda işin sahtekârlığını yapan sahte şeyhlerden uzak durulması gerektiğini beyan eder. Hakiki şeyhin ölçüsünü de şöyle tarif eder:

“Hakiki şeyh, Cenab-ı Hakk’ın emirlerine hakkıyla inkıyat, Resulullah’ın sünnetlerine tam ittiba edendir.¹⁶⁵” Kotku, değişik zamanlarda yapmış olduğu ev sohbetlerinde mürîdin vasıflarından sıkça bahsetmiştir¹⁶⁶. Yakın talebelerinden Yahya Oğuz, Kotku’nun sohbetlerinde bahsettiği mürîdin vasıflarını maddeler halinde yazmıştır. Biz ise yaptığımız inceleme sonucunda Kotku’nun değişik eserlerinde zikrettiği mürîd hakkındaki görüşlerini ve mürîdde bulunması gereken özellikleri, maddeler hâlinde özetledik. Kısaca, Kotku’ya göre mürîtte bulunması gereken özellikler şunlardır:

1. Her türlü haramları öğrenmek¹⁶⁷ ve bu haramlardan uzaklaşıp takva sahibi olmaya gayret etmek,
2. Nefsine muhalefet etmek, ıslah etmek için çaba sarf etmek¹⁶⁸,
3. Nefsi hata yaptığı zaman ayıplarını hatırlamak¹⁶⁹,
4. Uyanık olmak, kalbini gözetmek¹⁷⁰,
5. Dünya sevdası olan¹⁷¹ kibirli insanlardan uzak durmak¹⁷²,
6. Edepleri öğrenmek¹⁷³,
7. Merhametli olmak¹⁷⁴,
8. Zalimlerden uzak durmak¹⁷⁵,
9. Dünya ehlinden uzak durmak, fakir fukaraya yardım etmek¹⁷⁶,

¹⁶⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 165.

¹⁶⁶ Oğuz, *Kasr-ı Arifan’dan İstanbul’a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁶⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 207.

¹⁶⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 214.

¹⁶⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 214.

¹⁷⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 211.

¹⁷¹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 208.

¹⁷² Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 213.

¹⁷³ Oğuz, *Kasr-ı Arifan’dan İstanbul’a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁷⁴ Oğuz, *Kasr-ı Arifan’dan İstanbul’a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁷⁵ Oğuz, *Kasr-ı Arifan’dan İstanbul’a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁷⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 208.

10. Cemaate devam etmek¹⁷⁷,
11. Her vaktin hakkını vermek¹⁷⁸,
12. Allah'ın murâkabesinde olduğunu unutmamak¹⁷⁹,
13. Davranış biçimiyle kendisini mürşidine benzetmek¹⁸⁰,
14. İnfakta bulunmak¹⁸¹,
15. Sadece Allah'a güvenmek, başkasından bir şey ummamak¹⁸²,
16. Allah'ın yasakladığı mekânlardan uzak durmak¹⁸³,
17. Tokgözlü olmak¹⁸⁴,
18. Dosdoğru olmak¹⁸⁵,
19. Dinî ilimleri öğrenmek¹⁸⁶,
20. Mürşidinin terbiyesi altında bulunmak¹⁸⁷,
21. Bütün günahlarından nedametle tövbe etmek¹⁸⁸,
22. Herkesin kendisinden razı ve memnun olmasını sağlamak¹⁸⁹,
23. Kalbini tamamen Allah'a vermek¹⁹⁰,
24. Mürşidi hakkında hüsnü zan beslemek¹⁹¹,
25. Makam, mevki ve şöhretten uzak durmak¹⁹²,
26. Allah'a, Resulü ve mürşidine itirazı terk etmek¹⁹³,

¹⁷⁷ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 22.

¹⁷⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 213.

¹⁷⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 91.

¹⁸⁰ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁸¹ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁸² Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 93.

¹⁸³ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁸⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 191.

¹⁸⁵ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁸⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 153.

¹⁸⁷ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁸⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 244.

¹⁸⁹ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369.

¹⁹⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 219.

¹⁹¹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 220.

¹⁹² Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 217.

27. Şeyhiyle arasında olanları saklamak¹⁹⁴,
28. Tûl-i emel sahibi olmamak¹⁹⁵,
29. Halvet ve zikirle meşgul olmak¹⁹⁶,
30. Mücâhede ve riyâzette bulunmak¹⁹⁷.

Müridin vuslata ermesi için çeşitli görevleri vardır. Kotku bu görevlere çeşitli eserlerinde temas etmiştir. Biz bu kuralları maddeler halinde yazdık. Kısaca sâlik menzile giden yollarda mürşidin gözetiminde bu kurallara uymak ve hayatını bu kurallara göre şekillendirmek zorundadır.

2.3. Şeyh – Mürşid

“Şeyh” sözlükte yaşlı adam, ihtiyar, kabile başkanı, önder anlamına gelen bir kelimedir¹⁹⁸. Elli yaşını geçmiş kişiler için de bu sıfat kullanılır¹⁹⁹. Tasavvuf terimi olarak, tarîkat piri, mürşid, üstat anlamında kullanılır. Şeyh-mürşid okulda öğretmenin görevini yüklenen kişidir²⁰⁰. Şeyh, “mürşid-i kâmil”dir. Mürşid-i kâmil, fenâfillâh makamına ulaşmış kişidir. Şeyh, mürîdlerinin karakterlerini, kabiliyetlerini bilen ve her birine ayrı ayrı yol gösteren kişidir. Dolayısıyla, şeyh her yönüyle mürîdlerine ideal ve örnek kişi olmalıdır. Mürşid, Allah’ın insanları irşad etmek için görevlendirdiği velîdir. Her velî mürşid değildir. Mürşidlik birçok vasıfları kazandıktan sonra Hak tarafından verilen bir görevdir²⁰¹.

Kâmil bir mürşitte bulunması gereken özellikler kısaca şöyle sıralanabilir²⁰²:

1. İlim, irfan ve manevi zevk sahibi olmalıdır.

¹⁹³ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 218.

¹⁹⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 218.

¹⁹⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 144.

¹⁹⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 244.

¹⁹⁷ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 350-369. ; Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Câmiu'l-Usûl*, terc. Hüsameddin Fadiloğlu, Milsan, İstanbul 2007, ss. 31-34.

¹⁹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 609-610.

¹⁹⁹ Ebu'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn-i Manzur, “eş-Şeyh”, *Lisanü'l arab*, Dâr u Beyrut, Beyrut 1995, VII, s. 254.

²⁰⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 129.

²⁰¹ İmam-ı Rabbani Ahmet Faruk es-Sirhindi, *Mektubat*, trc. Abdulkadir Çiçek, Akit yayınları, İstanbul 1998, I, s. 347. ; Necdet Tosun, *İmam-ı Rabbani*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 94.

²⁰² Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, ss. 109-111.

2. Dinî ilimleri çok iyi bilmelidir.
3. Belli bir tarîkatın usulüne göre seyr u sülûkünü tamamlamış ve icazetini almış, irşadla vazifelendirilmiş olmalıdır.
4. Kötü ahlâktan uzak, güzel ahlâk ile muttasıf olmalıdır.
5. Mürîd yetiştirmeye kabiliyetli olmalıdır.
6. Dinî vazifeleri yerine getirmede titiz ve ciddi olmalıdır.

Kotku'ya göre Hakk'a vasıl olmak isteyen kişilere, matluba ulaştıracak bir mürşid-i kâmil gereklidir²⁰³. Hakk'a vasıl olan bir sâlik velâyet mertebesine ulaşır, velâyet mertebesine ulaşanlar ise çok yüce makamlara ulaşmışlardır. İlahi ikrama mazhar olmak isteyen kişilere de kendilerini bu yolda eğitecek mürşidi arayıp bulmalarını, ömürlerini boşa harcamamalarını tavsiye etmektedir²⁰⁴. Zira zamanın mürşid-i kâmillerini bulmadan ölenlerin akıbetleri kötü olacaktır²⁰⁵.

Kotku'ya göre, insanların nefislerini manevi hastalıklardan arındırması, o kişiler için en önemli görevdir. İnsanın bu manevi arınmayı gerçekleştirmesi için muhakkak bir rehber, mürşid edinmesi şarttır. İnsan tek başına bu manevi hastalıklardan arınamaz. Bu nedenle de insanın kendi kurtuluşu için mürşid-i kâmil bulmak zorunda olduğunu aksi hâlde bu kişilerin Allah ve Rasûlüne isyan edeceğini söyler. Gerçek manada arınmanın mürşid-i kâmiller vasıtasıyla olacağını, şeyhlerin ahlâk-ı Muhammediye ile vasıflandığını belirten Kotku, ahlâk-ı Muhammediye ile muttasıf olmayanların, insanları manen temizleyemeyeceğini iddia eder. Bu kişi velev ki ulemadan olsa dahi fark etmez. Zira bilmek, âlim olmak bu yolda kâfi değildir. İlimiyle amel olmak isteyen ulemanın dahi bir şeyhe muhtaç olduğunu söylemektedir.

Kotku, Abdulvehhâb Şârânî'den iktibasla bir şeyh edinmenin icmâ ile vacip olduğunu aktarır ve şeyhi, Allah'a ulaşan ilk kapı "bâbullâh" kabul eder. Ayrıca mürîdin, şeyhini Esmâullaha ve Sıfâtullaha mazhar olmuş bir zat olarak bilmesi gerektiğini belirtir.²⁰⁶

²⁰³ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, s. 1.

²⁰⁴ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, ss. 154-155.

²⁰⁵ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, I, s. 85.

²⁰⁶ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, ss. 163-165.

Kotku, şeyhleri hırka şeyhi, zikir şeyhi, sohbet şeyhi diye tasnif eder. Hakiki şeyhin sohbet şeyhi olduğunu söyler, hırka ve zikir şeyhlerinin mecazî olduğunu beyan eder²⁰⁷. Yahya Oğuz'un Kotku'nun 28.10.1959 tarihli ev sohbetlerinden derlediği notlara göre bir mürşidde bulunması gereken vasıflar ve meşihat adabı şunlardır²⁰⁸:

1. Şeyh halis niyetli olmalıdır, ifrat ve tefritten kaçınmalıdır.
2. Mürîdinden maddi beklenti içinde olmamalıdır.
3. Şeyh, emir ve yasaklara dikkat etmeli ve titizlikle uymalıdır.
4. Şeyh, iradesi zayıf dervişlere merhametli davranmalı, hemen tarikten reddetmemelidir.
5. Şeyhe lâyük olan zaruret olmadıkça dizlerinin üzerine edep ile oturmak ve edep ile konuşup, malayaniden, lüzumsuz sözlerden kaçınmasıdır.
6. Şeyh, zahir amelleri terk etmemelidir.
7. Şeyhin özelliklerinden biri de îsar sahibi olmaktır.
8. Şeyh, mürîdlerini takip edip onların davranışlarını kontrol altında tutmalıdır.
9. Güzel ahlâk sahibi olmalıdır. Bidatlerden ve bidat ehlinde kaçınmalıdır.
10. İlim sahibi olmalı ve mürîdleri eğitebilmelidir.
11. Mürîdlerini tanımalı, kabiliyetlerine göre eğitmeli, sülûke yeteneği olmayanları bir mesleğe yönlendirmelidir.
12. Mürîdlerinin özel hâl ve bilgilerini saklayabilmelidir.
13. Mürîdleri tasavvufî eğitime iyi hazırlamalıdır.
14. Mürşid, makam ve mevki sevdasından uzak durmalıdır.

Kotku, talipte bulunması gereken şartların yanında, yukarıda bahsettiğimiz kuralları da meşihat adabı olarak değişik ortamlarda ele almış ve ders olarak

²⁰⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 225.

²⁰⁸ Oğuz, *Kasr-ı Arifan'dan İstanbul'la Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, ss. 325-329. ; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 225-228.

sohbetlerinde işlemiştir. Eğitimin etkili ve verimli olması için eğitimcinin herkesten önce dediklerini ve söylediklerini yaşaması gerekir. Yolu bilmeyen, yolculuğun kurallarına uymayan rehberin, başka insanlara yol göstermesi düşünülemez.

2.4. Semâ –Âyin- Devran

“Semâ”, Arapça (semia) fiilinden türemiş bir kelime olup, “dönmek, işitmek, çalgı ile bir araya gelerek toplanıp ayrılmak²⁰⁹, cezbe halinde ayakta zikir²¹⁰ ve şiir veya ilahi dinlerken kendine hâkim olamayıp sağa sola çeşitli hareketlerle zikre, ilahiye iştirak etmek” gibi anlamlarda kullanılan bir kelimedir²¹¹. “Âyin” ise, “âdet, usûl, merasim²¹², ibadet tarzı ve sûflerin zikir meclislerinde vecde gelerek, yaptıkları bazı hâl ve hareketlere” verilen Farsça bir isimdir²¹³. Bu kelimelerle ilintili olarak “raks” kelimesi vardır ki sıçrayıp oynamak anlamında kullanılır. Doğu eğlence kültürünün en eski figürlerinden biridir. Eğlence türünün durumuna göre vücudu değişik şekillerde hareket ettirerek oynamak diye tanımlanmıştır²¹⁴. Tasavvufî anlamda ise, zikrin coşkusuyla dervişlerin ayakta daha ritmik bir şekilde, adeta dans ederek zikre devam etmelerine de raks denir²¹⁵. Sûfler arasında bu üç kelime birbiriyle bağlantılı olmak üzere aynı amaçla kullanılmıştır. Tarikatlar, zikir meclislerinde, zikir icralarını değişik şekillerde yerine getirmişlerdir. Zikirlerin yapılış ve icrasına göre bu uygulamaları her tarikat değişik şekilde adlandırmıştır. Mevlevîler semâ, Kâdirîler devrân, Rifâîler zikr-i kıyâm, Halvetîler darb-ı esmâ, Nakşîler hatm-i hâcegân, Yesevîler zikr-i erre, Celvetîler nısf-ı kıyâm, Şâzilîler ise hadra olarak isimlendirmişlerdir²¹⁶.

Semânın neden ve nasıl ortaya çıktığına gelince, sahabe döneminde Peygamber Efendimizin de teşvikiyle Kur’an-ı Kerim’in güzel sesli kişilerce

²⁰⁹ Hacı Ahmed Hulusi, Hacı Mustafa Derviş, *Ahter-i Kebîr*, s. 416; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimlerive Deyimleri Sözlüğü*, s. 555.

²¹⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, ss. 162-166.

²¹¹ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 187.

²¹² Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 187.

²¹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 555; Uludağ, “Âyin”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 250; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 124.

²¹⁴ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s. 8.

²¹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 51; Mehmet Canbulat, *Dinî KavramlarSözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 589.

²¹⁶ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 187.

okunması ve “*Her şeyin bir süsü vardır, Kur’an-ı Kerim’in süsü de güzel sestir.*”²¹⁷” hadisinin varlığı da sufiler arasında sema ve ayinlerin yayılmasına vesile olmuştur. Daha sonraki dönemlerde sesi güzel olan kişiler zikir meclislerinde, dinî ayin ve törenlerde Efendimiz ve O’nun ashabını öven şiir ve ilahiler söylemişlerdir. Bu dinî törenler esnasında kendinden geçen zatlar, değişik vücut hareketleriyle çeşitli figürler sergilemişlerdir. Tarihi süreç içerisinde diğer dinlerde de görülen bu hareketler, eski çağlardan beri varlığını koruyan, dine ve topluma göre uygulaması değişen bir olgudur. İster ilahî kökenli dinlerde ister beşerî dinlerde olsun bu tür âyinlerin varlığı insanın dini duygular karşısında sessiz kalmadığını, vecde geldiğini, manevi havanın tesiriyle coşup bazı hâl ve hareketlerde bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu durum beşer olarak, duygusal bir varlık olan insan için gayet normal bir davranıştır. Ancak bu davranış biçimlerinin amaç ve gayelerinin dinin özünü çelişmemesi, dinî yasaklar içeren ortamlar ve özellikler taşımaması gerekir. Bu yönüyle semâ ve ayinin helalliyi ve haramlığı tartışıla gelmiştir. Âlimlerin düşünce yapısı ve bağlı bulunduğu ekole göre helal veya haram şeklinde hükümler verilmiştir. Tasavvufla bağlantısı olmayan ulema haramlığına hükmederken, sûfi meşrepli kişiler ise helal olduğuna dair hüküm vermişlerdir. Ulemadan bir kısmı da orta yolu bulmaya çalışmış²¹⁸, arzu ve istekleri tatmin etmeye yarayan semâ ve âyinleri haram, insanın maneviyatını geliştiren, kalbin ihyasını sağlayan, insanı Allah’a yaklaştıran türlerine ise helal hükmünü vermişlerdir. Bu konuda geniş çalışma yapanlardan biri de İmam-ı Gazâlî’dir. Gazalî, *İhyau Ulûmiddîn* adlı eserinde semâ konusunu ele almış, ulemanın ihtilafını, helalliyini savunanları, haramlığını savunanları tek tek değerlendirmiş, orta yolu bulmak suretiyle usulüne uygun, şeriata aykırı şeyler içermemek suretiyle helalliyine hükmetmiştir²¹⁹.

Nakşendiyye’nin semâ ve âyin şekline “ hatm-i hâcegân ” denir. Kotku, yapılış hakkında değişik eserlerinde ayrıntılı bilgiler vermiştir²²⁰. Hatm-i

²¹⁷ *Buharî*, Tevhid 52. ; *Buharî*, Fezâilü’l-Kur’an 29.

²¹⁸ Serrac, Ebu Nasr Tusî, *el-Lüma’*, İslam Tasavvufu, ter. Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2012, ss. 333-337.

²¹⁹ Gazâlî, *İhyau Ulûmiddîn*, *Darü’l-ma’rife*, Beyrut 1982, ss. 268-300.

²²⁰ Halid-i Bağdadi, *Risale-i Halidiyye Tercümesi ve Adab-ı Zikir Risalesi*, çev. Ahmed b.Ali, sad. Mehmed Zahid Kotku, Ankara 1969, s. 36; İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar*, Seha Neşriyat, Ankara [ts], s. 70.

hâcegânın yapılışı ve hükmü konusunda Kotku, yapılmasında bir sakınca olmadığı ve caiz olduğu görüşündedir. Bizzat kendisinin hatm-i hâcegân yaptığı ve yaptırdığı anlaşılakta olup, ne zaman ve nasıl yapıldığı hakkında eserlerinde bilgiler sunduğu görülür²²¹. Kotku, kadınların hatm-i hâcegân yapmak amacıyla evlerinden çıkmamalarını tavsiye eder, bu davranışlarının tehlikeli ve faydasız bir tutum olduğunu bildirir. Zira sokakların günahlarla dolu olduğunu, sohbetlerin dedikodu ve malayani şeylerle geçtiğini bildirdikten sonra kadınların evlerinde işlerini yapmalarının, kocalarına ve çocuklarına hizmet etmelerinin daha hayırlı bir iş olduğunu beyan eder²²².

Ayrıca Kotku, semâ ve raks konusunda Abdülhalik Gücdüvanî'nin görüşlerini aktararak sâliklere semâ meclislerinde çok oturmamalarını öğütler ve semânın nifak sebebi ve insanın gönül dünyasını mahveden bir durum olduğunu ifade eder. Ancak kişinin semâyı inkâr da etmemesini tavsiye eder, çünkü bazı tarikat erbabının semâ yaptıklarını bizzat eserlerinde ele alır²²³.

2.5. Mücâhede-Riyâzet

“Mücâhede”, sözlükte “çaba, gayret, nefse galebe için gösterilen özen ve ihtimam, Allah rızası için savaşa çıkmak²²⁴, insanın yaptığı işlerinde bütün enerjisini ortaya koyması²²⁵, mâsivâdan²²⁶ sıyrılarak, nefsin Hak yolunda kullanılması”²²⁷ anlamlarına gelir. “Riyâzet” kavramının ise, “yabani bir hayvanı evcilleştirmek, serkeş atı eğitmek; egzersiz yapmak, terbiye ve ıslah etme” gibi anlamları vardır. Riyâzet kelimesi tasavvuf terimi olarak nefsi eğitmek için onu bir takım fitrî ve haram olmayan arzularından dahi mahrum etme ve nefsi bu zor sürece alıştırmaya eğitime denir²²⁸. Her iki terim de insana sürekli kötülüğü emreden, insanın en büyük mücadeleye ettiği ve en büyük düşmanı olan nefesine

²²¹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 61.

²²² Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 98.

²²³ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 123.

²²⁴ Şemseddin Sami, “Mücâhede”, *Kamus-u Türkî*, Akdem Matbaası, Dersaadet 1317, s. 129; Uludağ, “Mücâhede”, *DİA*, XXXI, ss. 440-441.

²²⁵ Gülen, *Kalbin ZümrütTepeleri*, II, Nil Yayınları, İstanbul 2011, s. 231.

²²⁶ Mâsivâ: Allahtan gayrı herşey anlamına gelen bu kelime tasavvufta, gönülden Allah'ın sevgisini isteyen kişinin her şeyi kalbden silmesini ifade eden kavramdır. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 414.

²²⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 448.

²²⁸ Uludağ, “Riyâzet”, *DİA*, XXXV, ss. 143-144; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 521; Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 192.

karşı yürütmüş olduğu büyük savaştır²²⁹. Zira nefis, insana sürekli kötülüğü emreder²³⁰, bu nefse karşı mücadeleyi yürüten sâlike “mücahid” denir. İnsanın sürekli mücadele ettiği, devamlı tetikte beklemek zorunda olduğu en büyük düşmanına karşı yürütmesi gereken bir mücadelesi vardır. Peygamber Efendimiz’in, Tebük seferi dönüşü “*Küçük cihaddan büyük cihada döndünüz*” diye işaret ettiği durum bu konuyu özetler niteliktedir²³¹. Düşmanla mücadeleden daha zor ve daha üstün bir cihad türü olan mücâhedenin üstünlüğü, zor ve sürekli olmasından kaynaklanmaktadır²³². Zira nefsin eğitimi, zor olan bir süreçtir. Sonu olmayan bir savaştır. Bir ömür boyu nefis düşmanı ile yapılması gereken bir mücadeledir. Sâlik, bu mücadelede gayret ve çaba içinde olmalıdır. Gazâlî’nin de belirttiği gibi kötü ahlâktan kurtulmak için mücâhede gerekli olup sonuç alınabilir bir yoldur. Zira tembel ve nefesine hâkim olamayan kişilere bu manevî eğitim ağır gelir²³³. Ancak sâlik bu yola tek başına çıkmamalıdır. Bu mücadelede sâlikin adeta bir hekim kontrolünde tedavi olan hasta gibi, ehli olan gönül doktorları, manevi rehberler olan müridler gözetiminde ve denetiminde ve onların talimat ve yönlendirmesiyle bu riyâzete devam etmelidir.

2.5.1 Nefs Mücâhedesini

“Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz.”²³⁴ ayeti kerimesi ve Peygamber Efendimiz’in (sav) “*Küçük cihattan büyük cihada dönmüş bulunmaktayız. Dikkat edin, o cihat nefisle mücahededir*”²³⁵” hadis-i şerifinden de anlaşılacağı üzere nefisle mücâhede önemsenmiş ve emredilmiştir.

Nefs ile mücâhede sûfler tarafından aç kalma (cû’), az yeme (killet-i taâm), az uyuma (killet-i menâm), az konuşma (killet-i kelâm) ve nefse eziyet şeklinde algılanmıştır. Hakk’a vusûl için nefisle mücâhede etmek gerekir, şeklinde bir düşünce oluşmuş ve bunun sonucu olarak da sûfler arasında değişik yollarla

²²⁹ Uludağ, “Mücahede”, *DİA*, XXXI, ss. 440-441.

²³⁰ Yusuf 12/53.

²³¹ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs*, I, Müessesetü Menâhili’l-İrfân, Beyrut (h. 1395) 1975, s. 424.

²³² Ali b. Osman Cüllabî Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 263.

²³³ Gazali, *İhyau Ulumiddîn*, s. 55.

²³⁴ Ankebut 29/69.

²³⁵ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, s. 424.

riyâzet ve mücâhede yöntemleri geliştirilmiştir. Günlerce iftar etmeden oruç tutma veya bazı helal davranışlardan bilerek ve isteyerek uzak durma gibi durumlar ortaya çıkmıştır²³⁶.

Bazı sûfilere göre, Hakk'a ulaşmak için herhangi bir sebebe gerek yoktur. Allah dilerse kulunu kendine yaklaştırıp mukarrabînden²³⁷ eyler. Hakk'a vâsıl olanlar fazl-ı ilahî ve lütufla ulaşmışlardır. Mücâhede, Allah'a yakınlaşmak için değil, nefsin terbiye ve tehzibi için gereklidir. Zira mücâhede kula aittir. Müşâhede ise Hakk'a aittir, diye görüş belirtmişlerdir²³⁸.

Mücâhede ile Allah'a yakınlaşma düşüncesine şu şekilde yaklaşmakta fayda vardır: Nefsin mücâhedesiyile insan Hakk'a vasıl olmanın yollarını aramalıdır. “*Bizim uğrumuzda mücahede edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz.*” ayeti bu düşünceyi desteklemektedir²³⁹. Tasavvuf erbabından bir kısmı, bu ayetin işaret ettiği vechile mücahede ve riyâzeti bir vuslat aracı olarak görmüşler, riyâzet ve mücahedeye büyük önem vermişler, hatta mücahede ve riyâzeti ön planda tutan tarikatları “Târîk-i Ebrâr” olarak vasıflandırmışlardır²⁴⁰. Sâlik, Allah'a yaklaşmak için her şeyi bir araç olarak görmeli, mücahede ve riyâzeti, halvet ve uzletî diğer dinlerde olduğu gibi, ruhun arındırılması ve aydınlanması için bir amaç görmemelidir. Bu nedenle, riyâzet esnasında gayri müslimlere benzememek için, sürekli riyâzet yerine yirmi günde bir et yemeği yenilmesinin tavsiye edildiği de olmuştur. Bu şekilde hareket etmekten gaye sadece gayri-i müslimlere muhalefet etmektir²⁴¹.

İnsan, nefsini tanımalıdır. Nefs hakkında bilgi sahibi olmayan başka şey hakkında da bir bilgiye sahip olmaz. Yüce Allah'ı tanımakla mükellef olan kulun nefsinde tanıması lazımdır. Bu suretle hudûsun sıhhati ile Yüce Allah'ın kıdemini öğrenmiş olur. Kendisinin fani olduğuna isnat ederek Allah Teâlâ'nın

²³⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 56.

²³⁷ Mukarrabîn: Allah'a yakın olan velîler için kullanılan bir kavramdır. Peygamberler ve melekler içinde kullanılır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 444.

²³⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 264.

²³⁹ Ankebut 29/69.

²⁴⁰ Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 58; Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 100; Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 239.

²⁴¹ Şinasi Gündüz, “Uzlet” *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 257; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 128.

baki olduğunu bilmiş olur. Yani “*Nefsini bilen Rabb’ini bilmiş olur.*”²⁴², diğer bir ifadeyle Rabb’ini bilen nefsin bilmiş olur. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Hak Teâlâ şöyle buyurur: “*Nefsi hakkında sefih olandan başkası müstesna İbrahim’in dininden kim yüz çevirir*”²⁴³. Burada sefih olandan maksat, nefsi hakkında cahil ve hiç bilgisi olmayan kişidir. Nefsi hakkında cahil olan başkası hakkında da cahil olur. Yani nefsin fani olduğunu bilip Rabb’inin baki olduğunu, ulûhiyetle tanır, denilmiştir. Kim kendini bilmezse diğer varlıklar hakkında bilgi sahibi olamaz demektir. Yani ilim, ilim demektir, ilim kendini bilmek demektir²⁴⁴. İnsanın kendini bilmesi demek, zaafiyetlerini bilmesi demektir. Sevdiği, haz aldığı, nefret ettiği huylarını, iyi huylarını, kötü huylarını tanıması anlamına gelmektedir. Rabb’e vuslat için yola çıkan sâlikin, seyr u sülûkünde, kendine engel olacak şeytânî ve nefsânî zaafiyetleri bilmesi demektir. Eksikliklerini bilen sâlik, aç kalma (cû’), az yeme (killet-i taâm), az uyuma (killet-i menâm), az konuşma (killet-i kelâm) gibi metotlarla mürşidin gözetiminde ve onun talimatlarıyla hareket ederek bazen halvette bazen uzlette seyr u sülûkuna devam edecektir.

Kotku’nun eserlerini incelediğimizde, onun “mücâhede ve riyâzet”i tanımı ve anlayışı yukarıda ele alıp tahlilini yaptığımız genel değerlendirmelere benzemektedir. Kotku, nefsin dizginlenmesi ile insanın Allah’a doğru seyrinde önüne çıkacak şeytânî ve nefsânî engelleri mücahede ve riyâzetle aşacağını savunur ve ona göre riyâzet kulu Hakk’a götürecektir²⁴⁵.

İnsanın kemal sahibi olması için daha küçük yaşlardan itibaren nefsiyle mücadeleye başlaması gerekir diyen Kotku, içimizdeki düşmanlarımızla mücadelenin cephedeki düşmanlarımızla yapacağımız cihaddan daha zor olduğunu belirtir. Mağlup müslümanların bir şekilde hayatlarını devam ettirebildiğini, buldukları ülkelerde bazı dini vecibelerini yerine getirebildiklerini ancak nefs-i emmâreye mağlup olan bir kimsenin Allah’ı tamamen unutacağını söyler. Üzerinde namaza mani bir pislik bulunan bir kişinin namazının geçerli olamayacağını belirten Kotku, kötü ahlaka sahip, nefsinin esiri

²⁴² Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, s. 262.

²⁴³ Bakara 2 /130.

²⁴⁴ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, s. 261.

²⁴⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s.12

olmuş bir kişinin de Allah'a takarrub edemeyeceğini²⁴⁶, insanın Allah'a yaklaşmasının başta ibadet ve taatında mücahede edip azimet²⁴⁷ yolunu seçmesiyle olacağını belirterek, ruhsatla amel eden kişilerin zayıf ve iradesiz insanlar olduklarını, zaafiyet içerisinde bulunan kimsenin de mukarrabînden olmasının imkanı olmadığını altını çizer. Kotku'nun "akviya" diye tanımladığı kişiler azimet sahibi olduklarından, gece-gündüz daima ibadet ve taatla meşgul olurlar; az yemek, az uyumak ve az konuşmakla mücahede ve riyâzetlerine devam ederler. Bahsi geçen irade sahibi şahsiyetlerden birinin Sehl b. Abdullah et-Tüsterî olduğunu söyleyerek, onun mücahede ve riyâzette çok ileri gittiğini beyan eder ve elli günde bir iftar ettiğiinden bahseder²⁴⁸.

Kotku, günümüz insanının yaşadığı çevrede günahlara maruz kaldığını, herşeyin şeytana hizmet ettiğini ve kalbin bu pisliklerden temizlenmesi gerektiğini ancak bu temizlenmenin dayanılması ve yapılması çok güç olan riyâzet ve mücahede ile olacağını, temizlenmenin hemen gerçekleşmeyebileceğini de belirtir. Günümüzde riyâzet ve mücahede tahammül edecek kişilerin oldukça az olduğunu belirterek, riyâzet ve mücahede ile meşgul olan insanların bir kısmının amaçlarının hemen şeyh olmak, başlarına mürîd toplamak niyeti taşımalarından şikâyet eder; sadece riyâzet ve mücahedenin mutlak manada nefsi arındıracağı anlamına gelmediğini, sabırla riyâzet ve mücahede devam edilmesi gerektiğini, bunun yanında mutlaka kötü niyet ve huylardan uzaklaşılması gerektiğini ısrarla vurgular²⁴⁹. İmanın kuvvetlenmesi ve ihlasın artmasıyla insan nefsinin arındırılmasının mümkün olacağını ifade eden Kotku, imanın kuvvetli ve sağlam olabilmesi için de "ilim" öğrenilmesini şart koşar. Bu ilimlerin en başında da Kur'an ve hadis ilminin geldiğini ifade eder. Kur'an ve hadis bilmeyen kimsenin kendi nefsinin tam manasıyla tanıyamayacağını, nefsin ve şeytanın oyunlarının idrakinde olamayacağını bildirdikten sonra, bu iki düşmanın kölesi olacağı uyarısında bulunur. İmanın kuvvetli olmasının göstergesi olarak da kişinin az

²⁴⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 90.

²⁴⁷ Azîmet ve Ruhsat: Azîmet, şerîatin emirlerinde tercihe bırakıldığında ruhsatlara değil emrin aslına uygun hareket etmedir. Ruhsat ise dinin emirlerini yine dinin verdiği kolaylıkları kullanarak yaşamaktır. Bkz. Mehmet Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010, s.49; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 72, 524.

²⁴⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 80; Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, s. 207.

²⁴⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 154.

uyuyarak gece ibadetlerine devam etmesini gösterir. Kişinin namaz, oruç, zekât, hac gibi farzların yerine getirilmesinde titizlik göstermesi gerekir. Bunlara nafile ibadetleri de eklemesinin imana kuvvet kazandıran önemli etkenlerden olduğu beyanında bulunur²⁵⁰. İmanı güçlü kılmak için insanın bütün günahlardan kaçınmaya gayret etmesi gerekir. Kibir, haset, gazap, kin, riya, şehvet, şöhret, hırs gibi manevi kirlilerden arınmak için ibadet ve taatte bulunmalıdır. Bunların yanında mücahede ve riyâzet yapması da gerekir diyen Kotku, bu eğitimin muhakkak kemâl sahibi, olgun üstadlar ve mürşid-i kâmiller gözetiminde olması gerektiğini beyan ederek “Gönül aynasını parlatan sâlik, her iki âlemi de seyr imkanını bulur”²⁵¹. der.

Kotku’ya göre mücahede ve cihat üç kısımdır: Biri düşmanla dövüşmek, diğeri şeytan ile mücadele etmek, bir diğeri nefsi ile mücadele etmektir. Ancak bu cihadı yapacak askerlere dövüş sanatının ehline öğretilmesi gerekir. Düşmanla mücadele kısmı askeri okullarda öğretilirken, diğer iki kısımla mücadele dini eğitim kurumlarında dinin öğretilmesi ve yaşatılması ile mümkündür. Devamlı ve zor bir süreç olan şeytan ve nefisle mücadele cihad-ı ekber olarak kabul edilmiştir²⁵². Cihadın sekiz nev’i bulunduğunu belirtmiş ve bunları tek tek açıklamıştır. Kotku’ya göre cihadın çeşitleri kısaca şöyledir:

1. Allah yolunda savaş meydanlarında düşmanla birebir yapılan cihattır. Her Müslümanın çağrıldığında katılması gerektiği ve mükâfatı çok büyük olan bir cihattır. Savaş esnasında ölenler şehitlik mertebesiyle şereflendirilirler. Cihada katılma arzusu her Müslümanda olmalıdır. Cihat ruhu ve niyeti taşıyan kişi cihada katılmasa bile sevabına nail olur. Savaştan kaçmak büyük günah kabul edilmiştir ve küfre yardım olarak telakkî edilmiştir.

2. Mülhidlerle cihat: Dinsiz insanlarla yapılan cihattır. İleride Müslümanların başına bela olmaması için gerekli tedbirlerin alınması noktasında Kotku uyarılarda bulunur.

3. Hakka davet cihadı: Müslümanların dinlerini daha iyi öğrenmeleri ve yaşamaları için yapılan cihattır.

²⁵⁰ Kotku, *Cennet Yolları*, s. 81.

²⁵¹ Kotku, *Cennet Yolları*, s. 99; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s. 18.

²⁵² Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, s. 424; Kotku, *Hadislerle Nasihatler*, ss. 176-185.

4. Nefis ile yapılan cihat: Nefsi kötü huylardan uzaklaştırmak, iyi huyları kazandırmak için yapılan cihattır. Cihad-ı ekber diye tanımlanan cihattır. Kişinin, nefisini emmârelikten, levvâmelikten, mülhimelikten kurtarmak için yapması gereken cihattır. Kotku, nefis mücadelesi ve mucâhededesini her Müslüman için farz-ı ayn kabul etmektedir²⁵³. Aynı zamanda Kotku, nefsi riyâzetle eğitilmesi gereken bir hayvana benzetir ki, sûflerin genelinde nefsin hayvan metaforları sık karşılaşılan bir durumdur²⁵⁴.

5. Şeytanla yapılan cihat: Hz. Adem'den beri gelen mücadeledir. Her insanın şeytanın hilelerinden kurtulmak için göstermesi gereken çabadır.

6. Kişinin günah işleme konusunda duyarlı olmayan çevresinden uzaklaşması ve çevresindeki günah işlenen ortamlardan uzak durma, insanları uyarma ve engelleme çabasıdır.

7. Kotku, din eğitimi çerçevesinde ve dinin tebliği şeklinde ele aldığı bu maddeyi, emr-i bil ma'ruf nehy-i anil münker şeklinde yapılan çaba ve gayretleri bu kapsamda değerlendirmiştir. Kotku'ya göre, din âlimleri yetiştirip memleketin en ücra köşelerine kadar gönderip, İslam'ın hurafelerden uzak, aslına uygun anlatılmasıyla, insanların kötü ahlâktan ve günahlardan uzak tutulması gayesini güden, bunun yanında güzel ahlâk edinilmesini sağlamak amacıyla, âlimlerin din eğitimi adına yaptıkları çaba ve gayretlerdir.

8. Bu cihat ise diğer yedi maddenin gereğini en iyi bir şekilde yapmak, muttakî ve sâlih kişilerle bulunmak, bu insanları ziyaret etmek ve feyzlerinden istifade etmek için gösterilmesi gereken çaba ve gayrettir.²⁵⁵

Kotku, insanların manevi mertebelere mücahede ve riyâzetle ulaşacağını, yüce makamlara mücahede ve mücadelesiz sadece peygamberlerin ulaşabileceğini ifade eder ki, bu da onların günahlardan ve kötü huylardan masum olmaları nedeniyledir. Ancak şurası da bir gerçektir ki, peygamberler en çok sıkıntıya, eziyete maruz kalan kişilerdir. Sûflerden bazılarına göre kurbiyet için illete zaten gerek yoktur, ihsan-ı ilahiye mazhar olan kişi zaten mukarrebîndendir²⁵⁶. Kotku

²⁵³ Kotku, *Özel Sohbetler*, Seha Neşriyat, İstanbul 1993, ss. 419-422

²⁵⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s. 84; Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, ss.268-269.

²⁵⁵ Kotku, *Hadislerle Nasihatlar*, ss.184-194; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, IV, ss. 193-211.

²⁵⁶ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 264.

riyâzet uygulanırken sünnete uymanın gerekli olduğunu, niyetin mutlaka Allah rızası olması gerektiğini, velî olup makamlar elde edeceğim diye yapılan mücahede ve riyâzetin zarar vereceğini, çok kimsenin velî olacağım derken deli olacağı endişesini dile getirir. Mücahede esnasında oruç tutulurken muhakkak sünnet olan sahura kalkılmasını, yemeği de azaltarak günde bir öğüne düşürülmesini tavsiye eder²⁵⁷.

Kotku genel olarak mücahede ve riyâzeti nefsin bir terbiye yöntemi olarak benimser. Ancak eserlerinde Nakşbendiyye şeyhlerinin görüşlerinden bahsederken bazı Nakşî şeyhlerinin riyâzete taraf olmadığı izlenimini ortaya koyar. İşin aslına bakılırsa bazı şeyhlerin mücahede ve riyâzeti çok önemsemediğini ifade etmektedir. Yeme ve içmenin insanı güçlü kılacağını, güçlü olanın daha iyi işler yapacağı anlayışını Bahâeeddin Nakşbend'den nakleder²⁵⁸.

Sonuç olarak Kotku, insanın Allah'a yakınlaşması için nefsinin aşmasının, nefsinin terbiye etmek için de bazı riyâzet ve mücahede eylemlerinde bulunmasının gerekli olduğunu söyler. Ancak nefsinin eğitirken sâlikin her şeyden önce, kemal sahibi, takva ehli bir mürşid-i kâmil gözetiminde bu eğitimden geçmesi gerektiğini önemle vurgular. Diğer taraftan mücahede ve riyâzetin Allah rızası için olması gerektiğini, çeşitli hesaplar içerisinde, makamlar, mertebeler elde etmek için değil, tarîkat kurup şeyh olacağım amacıyla değil, tamamen sünneti seniyyeye uygun, nefsi kötü huylardan arındırmak ve Allah'ın rızasını kazanmak için yapılması gerektiğini eserlerinde sık sık dile getirir²⁵⁹. Allah rızası içermeyen aç kalmanın, az uykunun ve diğer riyâzet yollarının insana manevi olarak kazandıracağı hiçbir şey yoktur. Allah rızasına uymayan hiçbir davranış biçiminin dünyada da ahirette insanın manevi gelişimine katkı sağlamayacağı bilinen bir gerçektir. Allah rızası gözetildikten sonra, niyet halis olduktan sonra yeme de, aç kalma da aynı mesabededir. Tasavvufun metotları; her insanın yapabileceği, tahammül edebileceği, eğitim metodu olarak yararlanabileceği metotlar değildir. Zaten herkesin de ehl-i tasavvuf olması beklenemez. Bu yolda yürümek isteyen dervişler gönüllü şahsiyetlerdir. Bu yola bilerek ve isteyerek girmişlerdir, kendi

²⁵⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s.24.

²⁵⁸ Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, s. 339.

²⁵⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 50; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 130.

şahsi yetenekleri ve mülâhazaları ile bu manevi yolda ilerleyebilirler. Diğer insanların Kur'an'ın ve sünnetin yolunda gitmeleri onlar için yeterli bir görevdir. Çünkü peygamberimiz sadece farzları yerine getiren sahabeye cennetlik olacağı ve kurtuluşa ereceği müjdesini vermiştir²⁶⁰. Bu müjde, İslam'ın emirlerini günlük hayatında uygulayan, haramlardan uzak duran Müslümanlar için kanaatimizce kâfidir. Ehl-i tarîkin de seyr u sülûkte ihlaslı olarak Kur'an ve sünnet yolunda, tarîkat adabı ve metotlarıyla seyirlerini tamamlayıp vuslata ereceklerini düşünüyoruz.

2.5.2. Kanaat, Açlık ve Tokluk

Tarîkatlar, müntesiplerini çeşitli yol ve yöntemlerle terbiye etmeye çalışırlar. Bunların başında da riyâzet ve nefis terbiyesi gelir. Tarîkatlar riyâzet ve mücahede usullerini esas alma esasına göre ikiye ayrılırlar:

- a) Nefsanî tarîkatlar
- b) Nuranî tarîkatlar

Nefsanî tarîkatlar, sâliklerini riyâzet ve mücahede gibi metotlarla nefsin geçici arzu ve istekleri ile mücadeleyi esas alan tarîkatlardır. Nuranî tarîkatlar ise kalbin tasfiyesi metodunu esas alan tarîkatlardır²⁶¹. Nakşibendî tarîkatı nefis mücadelesi ve mücahedesinden ziyade kalbin tasfiyesi ve nurlandırılması prensibini ilke edinen tarîkatlardandır. Çile, riyâzet ve açlık ön plana çıkarılmadan zikir ile kalbin tasfiyesi ve nefse hâkim olması amaçlanır. Bundan dolayı Nakşibendî tarîkatı nuranî bir tarîkattir. Aç kalmanın ve ağır riyâzetin kalbin tasfiyesi için olması gereken bir şart olmadığını İmam-ı Rabbânî, Hâce Muhammed Hâşim'e yazdığı 313. mektubunda belirtmiştir²⁶². Nakşibendî tarîkatı açlıktan ziyade çok yemenin ve tokluğun zararlarını ön plana çıkarmıştır.

Tasavvufta, nefis terbiyesi metotlarından en etkili olanlarının başında az yeme gelir. Tasavvufun az yemeye teşvik etmesinin amacı, insanı hayata bağlayan yeme eyleminden mahrum etmek değil, hayatiyetini devam ettirecek asgari düzeyde bir beslenme ile yetinip manevî âlemlere yükselmesini engelleyecek olan

²⁶⁰ *Ebu Davud*, Salat 1; *Buharî*, Zekat 1, İman 34.

²⁶¹ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 233.

²⁶² İmam-ı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, 313. mektup, s. 465.

çok yeme eyleminden uzak tutmaktır²⁶³. Ancak az yeme, sūfîler arasında farklı şekilde algılanmıştır. Bazıları iki günde bir kere yemek yerken, bazıları üç günde, bazıları haftada bir, bazıları ise kırk günde bir olmak üzere yemeyi azaltmışlardır²⁶⁴. Böyle yapmakla insanın aza kanaat etmesi hedeflenmiştir.

“Kanaat” kavramına gelince, Arapça kökenli olan kelime, “ikna olmak, yetinmek, razı olmak, rıza göstermek²⁶⁵” gibi anlamlarda kullanılır. İstılahta anlamı ise şöyledir: Yaşamak için zaruri olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsi arzu ve isteklerden uzak durmaktır²⁶⁶. Kotku, açlık ve tokluk meselesini kanaat çerçevesinde ele almış ve bu konuda İbrahim Hakkı Hazretleri’nin eseri olan *Marifetname*’den pasajlarla konuyu değerlendirmiştir. Biz de Kotku’nun bu konudaki görüşlerini tespit etmeye çalıştık.

Kotku’ya göre dünya hayatı çok kısa bir süredir. Bundan dolayı da çok fazla değer vermeye değmez; ancak hayatini devam ettirecek kadara sahip olup, aza kanaat edilmesi gerektiğini belirtir²⁶⁷. İnsanın yeme, içme, giyme, uyuma ve konuşma konusunda sahabe ve Resulullah’ın yolundan gitmesi gerektiğini, dünyaya ve dünya hayatına gereğinden fazla değer vermemesi gerektiğini beyan eder. Peygamberimiz ve ashabının hiçbir zaman karınlarını doydurmadıklarını, bazen günlerce aç geldiklerini dile getirmiştir²⁶⁸. Günümüz insanının daha iyi yeme ve içme, daha lüks yaşama gayreti içinde olduğunu ve bu uğurda insanların neredeyse bütün ömrünü heba ettiğini söyler. İnsanın manevi mertebeler elde edebilmesi için açlıkla tanışması gerektiğini, bu açlığın “az yeme²⁶⁹” manasında olduğunu söyler. İnsan yaratılış itibarıyla iki yönlü bir varlıktır: Madde boyutu ve mânâ boyutu. Madde boyutu dünyaya bakarken, mânâ boyutu ahirete bakar. Bu iki yön birbirine zıttır. Biri gelişirken diğeri gerilemektedir. Bedenin arzu ve isteklerinde kısıtlama ve riyâzete gidildiğinde insanın ruhi yönü gelişir. Ruhî yönden gelişen insan manevi yolculukta başarılı

²⁶³ Mustafa Memiş, *Tasavvufta Ruh Terbiye Yöntemleri*, <http://www.belgeler.com/blg/299o/tasavvufta-ruh-terbiye-yontemleri>, s. 3. [02.02.2014].

²⁶⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 387.

²⁶⁵ İbn-i Manzur, “Kanaat”, *Lisanü'l-arab*, Dar-ı İhyâu't-Türasü'l-Arabi, Beyrut 1999, XI, s. 321.

²⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 347.

²⁶⁷ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, III, s. 3.

²⁶⁸ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, III, s. 3.

²⁶⁹ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, III, s. 4.

olur. Ancak bu riyâzetlerin Allah'ın rızasını kazanmak için olması gerekir. Aksi takdirde uzun süreli açlıkların ve riyâzetlerin tehlikeli ve imana zararlı olması da muhtemeldir. Günümüzde bilimsel çalışmalarla ortaya çıkmıştır ki, ağır riyâzetler sonucunda insan telepatik ve telekinezik enerjilerle olağanüstü güçler elde edebiliyor. Bu hâllerin ortaya çıkması insanın manevi gelişimine engel olmamalıdır. Zira açlık kalbe safa verdiği gibi nefse de safa ve güç verir. Kalp safası, hidayeti artırırken nefis safası sapkınlığı ve zulmeti artırır. Bu nedenle de Hint Brahmanları, bu mistik sapkın gruba girerler ve bunların İslam tasavvufuyla hiçbir alakaları yoktur²⁷⁰. Kotku, az yemeden ziyade çok yemenin zararları üzerinde durmuş, çok yemenin insana verdiği zararları ele alıp izah etmeye çalışmıştır. Çok yemenin çok uyumaya, çok uyumanın da tembelliğe yol açacağını söylemiştir.

2. 5. 3. Az Uyumak

Uyku, insanın hayatını devam ettirmesi için gerekli olan ilahi bir ikramdır. Allah, geceyi insanlar için dinlenme zamanı olarak yaratmıştır²⁷¹. İnsanın, hayatını sürdürebilmek için zaruri ihtiyaçlarını muhakkak temin etmesi gerekir. Uyku ihtiyacı bu ihtiyaçların başında gelir. Hayatımızın normal seyrinde devam etmesi için uykunun bünye için ne kadar gerekli olduğu konusunda çeşitli makaleler yazılmıştır. İnsanlar için uyku; bedenimizde, dolayısıyla hayatımızda her şeyin düzene konulduğu, tamir ve tedavi edildiği son derece önemli bir süreç olarak yaratılmıştır²⁷². Kotku'nun da belirttiği gibi bizim gibi insanların ya da onun deyimiyle normal insanların ihtiyacı olan uyku sekiz saattir. Kotku, bu sekiz saat uykuyu vuslat arzusunda olan salıklere çok görmektedir ve bu yolu kendi arzusuyla seçen seyr u sülûk yolcularına dört saat uykunun yeteceğini belirtmiştir. Marifet yolcusunun helâkına sebep olacak üç şeyden birisi çok uykudur. Bu üç şey, çok yeme, çok konuşma, çok uyumadır²⁷³. Manevi yolculukta engelleri aşmak için riyâzet ve mücahede yapılmalıdır. İbrahim Hakkı Hazretleri bu konuda şunları söyler: “Az uyuma Allah'a dönüştür, çok uyumak gaflettir, gaflet ise kalbi

²⁷⁰ Süleyman Derin, “Tasavvuf ve Riyâzet”, *Altınoluk Dergisi*, Aralık 2008, Sayı: 274. s. 38; Uludağ, “Riyâzet”, *DİA*, XXXV, ss. 143-144.

²⁷¹ Furkan 25/47; Neml, 27/86.

²⁷² Hüseyin Nazlıkul, “Düzenli Uykunun Önemi”, <http://www.doktorsitesi.com/makale/duzenli-uykunun-onemi>, (09.02.2014).

²⁷³ Kotku, *Özel Sohbetler*, s.259.

karartır; irfan ehline gece uyumak haramdır, çünkü onun dileği Allah'a kavuşmaktır, seher âşıklara nimettir, ârifin uykusu müşâhede ve murâkabedir”²⁷⁴.

Daha vahyin başlangıcında peygamberimiz gecenin bir kısmında kalkıp namaz kılmakla emrolunmuştur. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette peygamberimiz ve insanlar gece ibadetine teşvik edilmiştir²⁷⁵. Manevi yolculuğunda ilerlemek, vuslata ermek isteyen sâlik, gecenin bir kısmını ibadetle geçirmek niyetiyle seher vaktinde ibadet ve itaatle, çok sevdiği ve ihtiyacı olan uykudan fedakârlık ederek Allah'ın huzuruna durup, seyr u sülûkünde başarılı olmak gayesiyle çaba ve gayret sarf eder. *Kuşeyri Risalesi*'nde de söylendiği gibi riyâzet ve mücahede olmadan keşif kapısının açılacağını sananlar aldanmıştır, altı geçidi geçmeden sâlik, sâlihler mertebesine ulaşamaz, o altı geçitten biri de “uyku kapısını kapatıp, uykusuzluk kapısını açmaktır.”²⁷⁶ Az uyku, gecenin sessiz ortamında zikrullah ile Mevlâ'nın huzurunda bulunma, mukarrabîne bir ganimet, abdâl²⁷⁷ velilere ilahi bir fırsat, asfîyâya bir kazançtır. Geceler, âriflerin sırdaşı, âşıkların dert ortağıdır. Seher vakti bereketli vakitlerdir, ilahi lütufların sağanak sağanak yağdığı zamanlardır. Sema kapılarının açık olduğu, hazine-i ilahiden lütufların dağıtıldığı zamanlardır. Bu saatte uyanık olmak manevi kazançlar elde etmek için bulunmaz fırsattır²⁷⁸. Velâyet makamına ulaşanlar, acıkınca açlıklarını giderecek kadar yerler, uykuları gelince az bir uykuyla iktifa ederler, konuşmak icap edince özetle yeteri kadar konuşurlar, laf edebiyatı yapmazlar, sözü süslemek için uğraşmazlar, meramlarını kısa ve öz bir şekilde beyan ederler ve malayani sözlerle uğraşmazlar²⁷⁹.

Kotku, uykuyu ölümün küçük kardeşi olarak görür, uykuda geçen zamanı boşa gitmiş olarak değerlendirir ve Allah'ı sevmenin alameti olarak saydığı üç

²⁷⁴ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, Kit-San, İstanbul 1984, ss. 277-288; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s.27.

²⁷⁵ Müzzemmil 73/2-3; İnsan 76/26.

²⁷⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, ss. 200-201.

²⁷⁷ Abdâl: Tasavvufta dünyanın düzenini korumak için Allah tarafından seçilen ve görevlendirilen velî kullardır. Sayıları yedi tanedir. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 11.

²⁷⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 30-31.

²⁷⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 33-34.

şeyden birinin az uyumak olduğunu ifade eder. Çok uyumanın iyi bir şey olmadığını şu sözleriyle destekler: “Uyku, iyi bir şey olsaydı cennette olurdu.”²⁸⁰.

Kotku, kişinin ahlâkını güzelleştirmesi ve müşâhedeye erişmesi için nefis tezkiyesi yapması gerektiğini, ahlâk güzelleştirilmedikçe bu ilahi sırlara erişilemeyeceğini, mehâfetullah gönüllere işlemedikçe huyların düzelmeyeceğini bildirir. Ahlakın güzelleştirilmesi için Kotku’ya göre iki yol vardır:

Birincisi; az yemek, az içmek, az uyumak, az konuşmak, gibi nefsi terbiye edici eylemlerde bulunmak, kitap ve sünnete tam ittiba, gayri müslimlerin yolundan gitmemek, ehl-i bid’attan uzak durmak, nefsin bütün kötü eğilimlerini gidermeye çalışmaktır. Nefsin bu temayüllerinden kurtulmak, uzun ve zor bir eğitim olan mücahede ve riyâzetle gerçekleşir ki, bu süreç ise sabır, dirayet ve tahammül gerektiren bir eğitimidir.

İkinci yol ise, sünnete uygun mücahedeler ve zikr-i hafiye devam etmektir. Zikr-i hafiyi mürşidin gösterdiği şekilde yapmak gerekir²⁸¹. Bu yollarla müşâhede ve murâkabenin sonunda sâlik Allah’a yönelir. Ancak sâlik yapacağı eylemlerini, İslamî ilkeler ışığında titiz bir şekilde, hassasiyetle gerçekleştirmelidir ve bu hassasiyeti de dikkate alması gereken bir görev bilmelidir²⁸².

Gece ibadeti, insanların günahlarını bertaraf eder, günahlara keffaret olur ve insanın bedeni sıhhat bulur. Gece ibadetine kalkmak sâlihlerin sıfatıdır. Gece kâim olmak, günahları ortadan kaldırır. Şeytanın da her türlü şerrini def eder. Gece uyanıklığı aynı zamanda bedeni de hastalıklardan korur²⁸³.

2.5.4. Az Konuşmak

Tasavvufun önemli esaslarından birisi de ihtiyaç kadar konuşmak ya da susmaktır. Yapılan her eylemden hesap sorulacağı düşüncesi, ağızdan çıkan her sözün kayıt altına alındığının bilgisi²⁸⁴ insanları daha dikkatli ve ölçülü davranmaya itmiştir. Bu konuda titiz davrananların başında tasavvuf ehli gelmektedir. Zaten az konuşma veya sükût tasavvufun en önemli ilkelerindedir.

²⁸⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 33-34; İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 284.

²⁸¹ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s.49; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s. 35.

²⁸² Hayrani Altıntaş, *Marifetnamede Tasavvuf*, Cimtay Matbaası, İstanbul 1981, s. 85.

²⁸³ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 26-30.

²⁸⁴ Kaf 50/17.

İnsanların başına ne gelirse dili yüzünden gelmiştir. Rahata ermek, kurtulmak ve beladan kaçmak isteyen ya hayır konuşsun ya da sussun. Hayır konuşmak, zaten peygamber emridir²⁸⁵. Sükûtu uzun olanın kadri, kıymeti de artar²⁸⁶. Çok konuşan, hata yapar, gıybet eder. Dilin afetleri çoktur. İnsanları boş şeylerle meşgul eder, zaman kaybettirir, gereksiz münazara ve münakaşalara sebep olur, argolu ve küfürlü konuşmalara sebep olur, netice itibariyle insanın başına türlü türlü gaileler açar²⁸⁷. Bütün bu davranışlar insanı günaha götürür. Tasavvufun gayelerinden biri de insanları günahlardan korumak ve Allah’a yakınlaştırmaktır.

Bu yola giren sâlik için kâl (söz) ehli değil, hâl (yaşantı) ehli olmak hedeftir²⁸⁸. İnsan eşref-i mahlûkattır, insan ya dilini koruyarak, zikir ile meşgul ederek, nâhoş ve haram sözler konuşmayarak Allah katında değerine değer katar ya da faydasız ve yasaklanmış, haram edilmiş, kerih görülmüş sözlere dalıp kendi seviyesini düşürür. Önemine binaen, İslâm büyükleri tarafından sükût ve az konuşma üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Büyük âlimler, bu konuda çeşitli bilgiler vermiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: İnsan, konuşunca doğruyu söylemeli, söz verince mutlaka yerine getirmelidir. Yumuşak söz söylemeli, selâmı yaymaya çalışmalıdır. Çok gülmek hafiflik alâmetidir ve kalbin ölümüne sebeptir. Lafın çok olması mananın eksikliğine delalettir, çok mizah ithamlara sebep olur, sükût vakar sahibi yapar, çok şaka cahillik alametidir²⁸⁹.

Söz, insanın karakterini, kişiliğini yansıtır. Bundan dolayı insan konuşmalarına dikkat etmeli, neyi, ne zaman, ne şekilde, kimle konuşacağına dikkat etmelidir. Konuşma konusunda insanın sünnete uyması, Peygamberimizi takip etmesi, kurtuluşu için yeter. O, fazla konuşmayıp az lafla çok şey anlattığından, konuşması insanlara tesir ederdi.

İslam’ın tebliğinde Allah Teâlâ, güzel sözlü olmamızı istemektedir: “*Ve inanan kullarıma de ki, (o müşriklere) sözün en güzelini söylesinler*”²⁹⁰. Başka bir

²⁸⁵ Buharî, Edeb 31.

²⁸⁶ İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 293.

²⁸⁷ Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Merve Yayınları, İstanbul 1981, ss. 373-390.

²⁸⁸ İbrahim Hakkı, *Marifetname*, ss. 293-300.

²⁸⁹ İbrahim Hakkı, *Marifetname*, ss. 293.300.

²⁹⁰ İsra 17/53.

ayette ise, Hz. Musa'ya Firavuna dahi yumuşak söz söylemesi emredilmiştir²⁹¹. Sâlike gereken, faydası olmayacak konuşmalar içerisine girmemesidir. Bu husus yine ayet-i kerimede şöyle ifade edilmiştir : “*Ve çirkin söz işittiklerinde, ondan yüz çevirirler.*”²⁹²

Kotku, kayıt cihazlarına seslerin kayıt edildiği gibi, kişinin konuşmalarının da kayıt altına alındığını, bu nedenle insanların konuşurken dedikodu, boş laf gibi eylemler yapmamaya gayret etmeleri gerektiğini belirtir²⁹³.

Kotku, insanların başlarına gelen çeşitli bela ve musibetlerin çoğu zaman boş laflar yüzünden geldiğini, insanın bu durumun sebebinin bilmesine rağmen, vazgeçmesinin çok zor bir durum olduğunu, kurtuluşun tasavvufi eğitim metotlarıyla olacağını beyan eder²⁹⁴. Çok konuşmanın ve kıymetli vakitleri zayi etmenin müslümana yakışır bir davranış olmadığını belirtir. İnsanı, ebedi saadetini mahvedecek sözlerden kaçması, müslümanların arasını açan dedikodu, laf getirip götürme gibi kötü davranışlardan uzak durması konusunda uyarılmaktadır ve bu tür davranışlara Müslümanların kendi aralarında dahi olsa müsamaha göstermemelerini istemektedir. Hikmetin sükûtta olduğunu ifade etmekte, sükûtun çok kıymetli bir nimet olduğunu beyan etmektedir²⁹⁵.

Kotku, insanları eğlendirmek ve insanlara kendini beğendirmek için boş laf konuşanları uyarılmaktadır. İnsanın selametinin dilin muhafazasında olduğunu dile getirmektedir. Kalbin safasının iki şeyde olduğunu söyler: Birincisi malın fazlasını Allah yolunda infak etmek; ikincisi ise az konuşmak ve susmaktır. O, çok lafın kalbi katılaştıracağını, kalbi katı olanın ise Allah'tan uzaklaşacağını ifade eder²⁹⁶.

Kotku, sükûtun tefekkürle olması gerektiğini, tefekkürsüz sükûtun bir mana ifade etmediğini dile getirir²⁹⁷.

²⁹¹ Taha 20/42-44.

²⁹² Kasas 28/55; Furkan 25/63, 72; Hucurat 49/11.

²⁹³ Kotku, *Tasavvufi Ahlak, III*, s. 150; İbrahim Hakkı, *Marifetname*, ss. 293-300.

²⁹⁴ Kotku, *Tasavvufi Ahlak, III*, s. 150; İbrahim Hakkı, *Marifetname*, ss. 293-300.

²⁹⁵ Kotku, *Tasavvufi Ahlak, III*, s. 153; İbrahim Hakkı, *Marifetname*, ss. 293-300.

²⁹⁶ Kotku, *Tasavvufi Ahlak, III*, ss. 153-155; İbrahim Hakkı, *Marifetname*, ss. 293-300.

²⁹⁷ Kotku, *Tasavvufi Ahlak, III*, s. 156; İbrahim Hakkı, *Marifetname*, ss. 293-300.

Meclislerde her konuda ileri atılıp çok şey biliyormuş gibi hareket edenleri, bilgiçlik taslayanları sert bir dille eleştirerek şaka, latife, boş ve çok konuşmanın her türlü felaketi celp ettiğini beyan eder²⁹⁸.

2.6. Halvet-Uzlet

Arapça “halâ” kökünden gelen bu kelime yalnız kalmak, تنها bir yere çekilmek, birisiyle konuşmak için içeri kimseyi almamak anlamında kullanılır²⁹⁹. Aynı manaya gelen, çile, erbain, uzlet gibi kavramlarla da ifade edilir. Tasavvuf terimi olarak, şeyhin gözetimi altında sâlikin bazı zihnî faaliyetleri yerine getirmesidir. Mürîdin uyması gereken riyâzet programları çerçevesinde karanlık, تنها, dış dünya bağlantısının tamamen kesildiği bir ortamda, belli bir süreliğine şeyhin mürîdini, çeşitli evrâd ve ezkâr ile sorumlu tutmasıdır. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, kurtarmak da halvet olarak değerlendirilir³⁰⁰.

Uzlete gelince, sözlükte “bir kenara çekilme, alâkayı kesme, beden ve düşünce itibariyle ayrı olma” gibi anlamlara gelen uzlet, tasavvufta bir zâhidin veya sūfînin Allah’a daha fazla ve daha ihlaslı bir şekilde ibadet etmek için dünyevî işlerden kendini soyutlayarak bütün varlığıyla Hakk’a yönelmesini ifade eder³⁰¹.

Tarih boyunca bir kısım insanlar, toplumdaki kaçarak ruhunu dünyevi arzularından arındırmayı arzulamışlar, ruhsal olgunluğa ermenin yollarını aramışlardır. Bu gayelerine ulaşmak için dağlara, ormanlara, çöllere, ıssız ve تنها yerlere çekilerek bitkisel beslenme yöntemlerini seçerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu tür davranışlar ister beşerî isterse ilahî dinlerde olsun sık rastlanılan bir davranış biçimidir. Yahudilikte, Hristiyanlıkta, Budizm’de, Manihaizm’de ve diğer dinlerde uzlet hayatı yaşayan mistikler olmuştur. Bu

²⁹⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s. 157; İbrahim Hakki, *Marifetname*, ss. 293-300.

²⁹⁹ Şemseddin Sami, “Halvet”, *Kamus-u Türkî*, s. 587; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 249; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.713; Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta’rifât*, Mektebet’ü Lübnan, Beyrut 1985. s. 155.

³⁰⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.249; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 713; Uludağ, “Halvet”, *DİA*, XV, s.387; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 139; Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, ss. 28, 68, 100, 128.

³⁰¹ Uludağ, “Uzlet”, *DİA*, XLII, s.257; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.672.

mistiklerin amacı ruhun arınmasıyla Nirvana'ya, Yahova'ya ulaşmak olmuştur. Ancak İslam tasavvuf anlayışında amaç bu değildir³⁰². Bu konunun detayı dinler tarihinin konusu olduğu için bu kadarıyla yetinelim.

Sûfîler, halvet ve uzlet konusundaki delillerini Kur'an ayetlerinden³⁰³ ve hadis kaynaklarından alırlar. Hz. Musa'nın Tur Dağı'na giderek 40 gün kalması³⁰⁴, Hz. Peygamberin risaletten önce Nur Dağı'ndaki Hira Mağarası'na çekilmesi ve Medine döneminde mescitte her yıl itikâfa girmesi, halvet ve uzlete delil olarak gösterilmiştir. Vahyin gelmesinden önceki dönemlerde Peygamberimiz, zaman zaman Hira Mağarası'na gider orada bir süre kalır ve tefekküre daldı³⁰⁵. Peygamberimizin bu uygulamasından hareketle, tarîkatlarda halvet veya uzlet yaygınlaşmıştır. Halvet, uzlet, çile, erbain gibi değişik ifadelerle dile getirilse de tarîkat çevrelerince aynı anlamda kullanılır. Uygulaması da hemen hemen bütün tarîkatlarda aynıdır. Dergâhlarda halvet için özel yerler vardır. Sâlik, halvethâne denilen bu mekânlarda, şeyhin kontrolünde halvete girer ve kırk gün bu çileyi tamamlar. Zaruri haller dışında yerinden ayrılmayan derviş, cemaatle kılınması farz olan namazlar dışında insanlar arasına karışmaz. Şeyhin telkin ettiği zikirler ve uygulamalar dışında hareket etmeyen mürid, zaman zaman yanına gelen şeyhine rüyalarından bahseder, şeyh müridin özel durumlarını takip eder, sâlikin durumuna göre yeni zikir ve uygulamalar önerir. Kırk gün peyderpey yemeği azaltılan mürid, saç sakal tıraşı da olmaz. Kırk günü ibadet, zikir, riyâzet ve mücahede ile geçiren derviş kırkıncı günde şükür kurbanı ile halvetten çıkar³⁰⁶.

Tarîkatlara göre halvetin süresi değişkenlik gösterebilmektedir. Üç gün, kırk gün, bin bir gün şeklinde uygulamaları vardır. Hatta bin altı yüz gün halvette kalan sûfîler olduğu söylenir. En çok tercih edilen halvet usulü kırk gün olanıdır³⁰⁷. Bazı tarîkatlar ise bu kavramları, "halk içinde Hak'la olma" şeklinde

³⁰² Gündüz, "Uzlet" *DİA*, XLII, s.257.

³⁰³ Kehf 18/16; Meryem 19/46.

³⁰⁴ Araf 7/142.

³⁰⁵ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit- Sadrettin Gümüş, Kayhan Yayınları, İstanbul 1987, I, s. 103; *Buhari*, Bedü'l Vahyi 3.

³⁰⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 249.

³⁰⁷ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 196; Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, ss. 16-18.

anlamışlar ve bunu prensip haline getirmişlerdir. Bunların en başta geleni tezimize konu olan Mehmed Zahid Kotku'nun da tarikatı olan Nakşibendiyye'dir³⁰⁸.

Halvet ve uzletin amacı kalbin mâsivâdan arındırılmasıdır. Allah'tan gayri her şeyi kalpten ve zihinden çıkarmak gerekir. Aksi takdirde bir kimse ömrünü mağaralarda, çöllerde, insanlardan uzak geçirse bile gönlünde dünya sevgisi varsa, mâsivâdan uzak değilse hiçbir anlam ifade etmez. Halvet, safvet ehlinin sıfatı, uzlet vuslat ehlinin alametidir. Halvete giren kişi insanların şerrinden uzak durmak düşüncesiyle değil, halkın onun şerrinden emin olması niyetiyle halvete girmelidir. Halvet ve uzlet ehlinin şeytana aldanmamak için şer'î ilimleri iyi bilmesi gerekir. Kotku'nun da belirttiği şu usule dikkat etmek lazımdır: “Amma halvetin usulü, usul-ü makâmât-ı insandır ki, tevekkül, tefviz, sabır ve rızâ-yı tâmmdır. Bu dört usul gönülde bulunmadıkça halvete girmek haram ve tehlikelidir. Bu usullere uymayanlar şeytanın hilelerine gelir, oyununa düşer”³⁰⁹. Bu yönüyle Gümüşhânevî, uzleti ikiye ayırır:

1. Avâmın uzleti: Uzlete giren kişinin, nefsinin şerrinden insanlar uzak olsun düşüncesiyle uzlet etmesidir. Bu düşünce aynı zamanda tevazu alametidir. Kibirden uzaklaşmaktır.

2. Havâsın uzleti: Kişinin beşeri sıfatlardan melekiyyet derecesine irtifasıdır. Bedenen insanlarla olan ârifin her daim Hak'la beraber olmasıdır. “Ârif huzurdadır ve uzaktadır” sözünün sırrına vakıf olmaktır³¹⁰.

Sâlikin seyr u sülûkünde çok önemli bir yere sahip olan “halvet ve uzlet” mürşidin rehberliğinde, masivadan kaçarak, vuslata ermek isteyen sâlik için merhaleleri geçerek, hedefe doğru yol almanın en kestirme yoludur. Ancak bu vuslata ermek isteyen sâlik, şu şartları da yerine getirmek zorundadır³¹¹:

1. Mürîd halvete girmeye istekli olmalı, şeyhi bidat ehli olmamalı, tavsiyelerinde bidat olmamalı,

³⁰⁸ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s.330; Uludağ, “Halvet der Encümen”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 387.

³⁰⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 24-26; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Ali Arslan, Alperen Yayınları, Ankara 2003, ss. 206-207.

³¹⁰ Gümüşhânevî, *Camîu'l-Usûl*, ss. 292-296.

³¹¹ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s. 331; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 24-26; Bu şartları Gümüşhânevî, *Camîu'l-Usûl*'da 25'e kadar çıkarmıştır. Bkz, Gümüşhânevî, *Camîu'l-Usûl*, ss. 284-286.

2. Şeyhin izni ve emri ile halvete girilmeli,
3. Halvet odası sessiz bir ortam olmalı,
4. Mürîd oruçlu olmalı,
5. Az yemeli,
6. Malayani şeylerle uğraşmamalı, sükût etmeli,
7. Kalbî hâllerine vakıf olmalı,
8. Daima zikirle vakit geçirmeli,
9. Havâtırla mücadele etmeli, kalbinden silmeli,
10. Az uyumalıdır.

Halvetin ve uzletin çeşitli faydaları ve zararları kitaplarda yazılmıştır. Bu konuyu burada ele alacak değiliz. Gazâlî³¹² ve Gümüşhânevî³¹³ bu konuları detaylıca ele almış ve delilleriyle okuyuculara sunmuştur. Biz şimdi Kotku'nun "Halvet" ve "Uzlet"e bakışını inceleyelim.

Kotku, kişinin iyi bir insan olması, insanı perişan edip çeşitli tehlikelere düşüren kötü alışkanlıklarından, nefsinin arzu ve isteklerinden kurtulması amacıyla ve gönül aynasını ilahi hikmetlere açmak gayesiyle peygamberimizin sünneti olan "halvetin" ehli olan mürşid-i kâmiller gözetiminde en azından senede bir kez her Müslüman tarafından yapılmasını ister. Nefsin eğitilmesini av için terbiye edilen avcı kuşlara benzeten Kotku, çeşitli riyâzet ve mücahede yoluyla eğitilen bu kuşlar gibi kötü huylarından kurtulması için nefsin de halvette eğitilmesini bir eğitim modeli olarak tavsiye etmektedir. Nefsin eğitim metodu olarak halvet ve uzleti, peygamberimizin sünneti olarak kabul eden Kotku, bazı insanların bu duruma getirdiği eleştiriyi hoş karşılamamakta ve bu düşünceden dolayı bu eleştirileri yapanları da sonuç itibariyle iyi şeylerle karşılaşmayacakları konusunda uarmaktadır³¹⁴.

Kötü alışkanlıkları olan insanlara bu huylarından kurtulmaları için halvetin gerekliliğini savunan Kotku, halvetin sadece seyr u sülûk ehline değil herkese

³¹² Gazâlî, *İhyâu Ulumiddîn*, ss. 221-246.

³¹³ Gümüşhânevî, *Camîu'l-Usûl*, ss. 292-296.

³¹⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 122-125; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 42-50.

gerekli olduğunu, hassaten âlim ve fâzıl kişilere çok lüzumlu bir eğitim metodu olduğunu iddia eder. Ehl-i tarike halvet ve uzletin muhakkak surette gerektiğini belirten Kotku, mücahedenin başlangıcı olan halvette başarılı olamayan kişilerin seyrinde de başarılı olamayacağını belirtir. Nefsle mücadelenin kolay bir şey olmadığını ifade ederek bazı sûfilerin çok uzun süreler nefisle mücadele ve mücadele ettiklerini söyler. Bayezid-i Bistami'nin otuz yıl mücadele ve mücadele ile nefisini ıslaha çalıştığı örneğini verir³¹⁵.

Kotku'ya göre, halvete giren sâlik tevazu sahibi olmalıdır. İnsanların şerrinden korunmak niyetiyle değil, benim şerrimden insanlar uzak olsun düşüncesiyle bu eylemi yapmalıdır. Zira birinci niyetle yapılan halvette kibir alametleri varken, ikinci niyetle yapılan davranışta tevazu düşüncesi vardır³¹⁶.

Kotku'nun halvete giren kişide aradığı en önemli özelliklerden biri de dinin inanç sistemini iyi bilmesidir. Aksi takdirde bilgisiz bir insanın halvette çeşitli tehlikeli düşüncelere maruz kaldığında bu düşüncelerden kurtulması için ilmin çok gerekli ve lazım olduğunu önemle vurgular. Halvette iken mürîd, şeyhin verdiği zikri harfîyyen yerine getirmelidir ve nefsanî duygulardan sıyrılmalıdır. Bu zikirler esnasında havâtırına gelecek çeşitli vesveselere aldırış etmeden zikre devam etmeli, şeytanın oyununa gelmemelidir. Şeytan insana, “sen olgunlaştın, kâmil insan oldun” gibi çeşitli nurani hileler göstererek sâliki kandırmaya çalışır. Ayrıca Kotku, sâlikin bu durumu sadece şeyhiyle paylaşmasını söyler³¹⁷.

Halveti, itikâfa benzeten Kotku, itikâfın cemaata açık mescitlerde yapıldığını, halvetin ise تنها olan her yerde yapılacağını bildirir. Diğer yandan itikâfa olduğu gibi halvette de oruçlu olunması gerektiğini söyler, hatta günden güne azalan bir riyâzetle sâlikin kırk günlük süreci tamamlaması gerektiğini beyan eder. Kotku'nun görüşünde de halvetin sabit bir gün sayısı yoktur. On gün, yirmi günlük sürelerle de halvet yapılabileceğini belirtmesine rağmen en efdal olanının iki sene kırk gün olarak uygulanması olduğunu söyler. Ancak bazı zatların çok uzun yıllar halvet yaptıklarından bahseder. Bu halvetler yapılırken de çeşitli

³¹⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 122-125, 130-132; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 44-58; Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, s. 63.

³¹⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 127.

³¹⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 127-130.

mülâhazalarla değil sadece Allah'ı zikir ve gönü arındırma amacıyla yapılmalıdır. “Ben de şeyh olacağım.” düşüncesiyle veya çeşitli hesaplar elde etmek niyetiyle halvet yapılmamasını ısrarla vurgular ve bunun çok tehlikeli bir düşünce olduğunu dile getirir. Hem dünya sevgisi hem de zikr-i ilahînin aynı anda kalpte olamayacağını beyan eder³¹⁸.

Kotku, halvetin yapılış gayelerini sıralar ve bu gayelerden bazılarının makbul düşünceler olmadığını ifade eder, halveti çeşitli niyetlerle yapanları sayar ve onlar hakkında şu değerlendirmelerde bulunur³¹⁹:

1. Cenab-ı Hakkı daha iyi tanımak amacıyla veya ona daha çok yaklaşmak niyetiyle yapılan halvetler: Kotku, bu niyetle yapılan halvetin en makbul tür olduğunu beyan eder ve bu halvetlerin Hak dostlarının halveti olduğu değerlendirmesini yapar.

2. Bazı zihni melekeler elde etmek için yapılan halvetler: Bu makbul olan bir halvet değildir. Bu tür düşüncelerle yapılan halvetlerden Hak dostlarının uzak olduğunu söyler.

3. Toplumun çeşitli sıkıntılarına tahammül edemeyenlerin halktan uzaklaşmak için yaptıkları halvet: Avâm tabiriyle “kafayı dinleme” türünden halktan uzaklaşmadır. Halvete çekilme sayılan bu anlayışla yapılan halvet Kotku tarafından kabul görmez.

4. Kendini tamamen Allah'a vermiş, her şeyden uzaklaşmış, zikrullahdan başka ne varsa onlardan uzaklaşmış kişilerin halveti: Kanaatimizce Kotku, burada “havâssü'l -havâsın” halvetini kastediyor ki, en makbul halvet olarak bu tür halveti kabul etmektedir.

Kotku'ya göre halvetin faydalarını da aşağıdaki şekilde değerlendirebiliriz³²⁰:

1. Halvet, insanı günahlardan uzaklaştırır, dilini ve sair azalarını günahlardan uzak tutar, onun kötülük sahibi insanlarla arkadaşlık etmesini

³¹⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 130-135.

³¹⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 135; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 54-55.

³²⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 138-149; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 58-69; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 155-159.

engeller, Allah'a yakınlaşmasına vesile olur. İnsan, halvet sayesinde çeşitli ilahi lütuflara, ilahi muhabbetin hakikatine nail olur.

2. Halvet sayesinde mürid bol bol ibadet yapmaya fırsat bulur, gönlünü masivadan uzaklaştırmaya çalışır ve sâlik nefsin mertebelerinde mesafe kat eder, seyr u sülûkunda ilerleme kaydeder.

3. Halvet, insanı dünyevî kaygılardan, çeşitli hırs ve tamahlardan uzaklaştırır. Halvet sayesinde, zühd nimeti elde edilir, kanaat sahibi olunur. Dünyevî meşgalelerle dolan kalp temizlenir.

4. Doktorun verdiği perhiz misali, hasta olan kalp ve gönül, halvet sayesinde tedavi olur, manevi pisliklerden temizlenir. Kotku, halvete girmeyi hastaneye gitmeye benzetir. İnsanların hastaneye gitmelerinden maksat tedavi olduğuna göre halvetten gaye de manen hastalanan gönlün halvetle şifa bulmasıdır.

5. Halvete girenlerin gönül kapıları ve manevi gözleri açılır, perdeler kalkar ve onlar, eşyanın hakikatini görürler. Dinini, diyanetini muhafaza eder, bütün kötülüklerden uzak kalarak korunmuş olurlar.

6. Sıddikiyet makamına ererler. Tefekkür ve murâkabe yeteneği kazanır ve eşyaya ibret ve hikmetle bakmayı öğrenirler. Kotku, usulüne uygun yapılan halvetler sonunda sâlikin seyr u sülûkünde kat ettiği mesafelerden sonra sürekli halvet halinde hayatını devam ettirdiğini, Nakşbendiyye'nin esaslarından olan "halvet der encümen" mertebesine ulaştığını ifade eder.

2.6.1. Halvet der Encümen

Nakşibendiyye tarikatının en önemli esaslarından biri olan "halvet der encümen", halk içinde Hak'la beraber olma anlamına gelen bir terimdir. Diğer bir adıyla "celvet"tir³²¹. Halvette gerekli donanımları kazanan sâlikin bedeni ile halk arasına karışması, kalben Allah'la beraber olmasıdır. "El kârda gönül yârda" (dest be kâr ve dil be yâr) ve "beden pazarda gönül yârda" (ten der bâzâr ve dil bâ yâr) mantığıyla hareket etme düşüncesidir³²². Kur'an-ı Kerim'de de delilini bulan bu

³²¹ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 198.

³²² Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s. 336.

prensip³²³ tarîkate Gücdüvanî ile girmiş bir ilkedir. Bu anlayışa göre nefsanî arzularını aşmış, kendilerini Allah'a bağlamış, itminana ermiş kimselerin beşer olarak dünya işleriyle uğraşmalarına rağmen her daim Hak'la beraber olmalarıdır³²⁴. Bu mertebeye ermiş kişiler, seyrini başarıyla tamamlamış, yüce şahsiyetlerdir. Bu zatlar, irşad makamındadırlar. Nakşibendiyye tarîkatında en önemli esasın sohbet olması hasebiyle halk içinde bulunmak önemsenmiştir. Hücvirî de halvetin kalbî bir durum olduğunu ve çok yüce bir makam olduğunu ifade eder. Halk içinde kalbiyle halktan uzak olan insanın Hak'la beraber olmasının yüce ve sahîh bir makam olduğunu, bu makama yüce şahsiyetlerin erişeceğini bildirir ve Hz. Ömer'i örnek gösterir. Devlet işlerini yürüten Hz. Ömer'in zâhîren hilafetle meşgul olmasına rağmen bâtinen Hak'la olduğunu söyler³²⁵.

Kotku, “halvet der encümen” ilkesinin peygamberimizin ve ashab-ı kiramin bir eğitim metodu olduğunu, Nakşibendiyye tarîkatının irşad metodu olarak sohbet metodunu benimsemesi hasebiyle halk arasına karışmanın ve halkı irşad amacıyla onlar arasında bulunmanın nebevî bir eğitim metodu olduğunu beyan eder³²⁶.

Kısaca değerlendirmesini yaptığımız Kotku'nun halvete bakış açısını ele aldığımızda şu sonuca varabiliriz: Nefsinin türlü kötülüklerinden arınmak isteyen derviş, halktan uzaklaşmadan Hakk'la beraber olma yeteneğini kazanmalıdır. Tenha yerlere çekilmenin sadece kişinin kendisine faydası vardır. Ancak halk içinde Hakk'la beraber yaşayan insanlar sohbetleriyle, davranışlarındaki güzellikleriyle, dilleri yanında hâlleriyle de insanları eğitirler ve topluma yararlı kişiler olurlar.

2.7. Sohbet

Aslı itibariyle Arapça olan bu kelime, lügat manasıyla: “arkadaşlık, hemdemlik, ihtilat, görüşme, konuşma, birlikte lakırdı etme, muhabbet” anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Daha özel manada ise Efendimiz'in (a.s)

³²³ Nur 24/37.

³²⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 153-154; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimlerive Deyimleri Sözlüğü*, ss. 120, 250.

³²⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 134.

³²⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 254.

dîdâr-ı nebeviyyeleriyle müşerref olma ve akvâl-i kudsiyelerini istimâ' ederek birlikte bulunma saadetidir³²⁷. Tasavvufî anlamda ise mürşid-i kâmilin füyûzâtından istifade edip, gönlün uyanık olmasıdır³²⁸. Diğer bir ifadeyle mürîdlerin bir araya gelerek mürşid-i kâmilin yapmış olduğu dinî ve tasavvufî konuların konuşulduğu meclislerden istifade etmesidir³²⁹.

Sohbet, Hz.Peygamber (a.s) zamanından günümüze kadar gelen tarihî bir geçmişe sahiptir. Dînî ve tasavvufî konuların anlatılması için kullanılan en eski ve en yaygın bir metottur. Efendimiz (a.s) zamanında ashab-ı suffeye Mescid-i Nebevî'de verilen dinî eğitimin metodudur. Peygamberimiz ashabını sohbetle eğitmiştir. Zaten "sahabe" kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Suffa mescidinde bulunan sahabe, diğer sahabeye göre Peygamberimizle daha çok vakit geçirmiş, daha çok hemhal olmuş ve Efendimiz bu insanlarla daha çok ilgilenmiş, ümmetin eğitimcilerini bu okuldan yetiştirmiştir. Bu seçkin insanlar, Efendimiz'in maneviyatından, feyz ve bereketinden istifade etmişler, gidecek başka yerleri, kendilerini meşgul edecek başka dünyalık meşgaleleri olmadığı için Peygamberimizden ilim öğrenmeye ve sohbetinde bulunmaya daha çok vakitleri ve imkânları olmuştur. İslam'ın adeta ilk üniversitesi sayılan bu okulun eğitimcisi ve öğretmeni de Resulullah (a.s) idi. Bu ümmî insanlar, ümmî peygamberin sohbetiyle her biri bir yıldız haline gelmiş ve insanlara rehber olmuşlardır. Ashab-ı suffa bu okulun daimi öğrencileri olduğu gibi, kısa süreliğine Efendimizi ziyarete gelen kişiler de burada misafir ediliyor, Efendimiz onlarla burada sohbet edip İslam'ın temel esasları hakkında bilgi veriyordu³³⁰. Efendimiz, İslam'ın bu kutlu eğitim yuvasında insanları sohbetiyle eğitiyordu.

Eğitimde en etkili yöntemlerden biri de örnek alma yöntemidir. İnsanlar öğrenmeye taklit ederek başlarlar. Taklit, dünyaya geldikten sonra öğrenmeye başlamanın ilk adımındır. Bu fitrî bir durumdur. Taklit edebilmek için önce örnek alınması gereken bir şahsiyet olması gerekir. Taklit, kişiyi yüce meziyetlere sahip,

³²⁷ Şemseddin Sami, "Sohbet", *Kamus-u Türkî*, s. 818; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s. 253; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 577; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 94; Kotku, *Özel Sohbetler*, s. 10.

³²⁸ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 253.

³²⁹ Tosun, *Bahaaedin Nakşebend*, s. 321; Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 189.

³³⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1991, ss. 767-773; Kotku, *Cennet Yolları*, s. 137.

donanımlı üstün bir insanı örnek almaya sevk eden bir duygudur³³¹. Örnek alınacak kişi, kendisine vahyedilen bir peygamber olursa örneklilik durumu, inananların eğitimi açısından zorunluluk oluşturur. Çünkü ilahi bir bilgiyle desteklenen ve emredilen bir “örnek olma” (üsve-i hasene)³³² söz konusudur.

İnsanların güzel ahlâk sahibi, sâlih ve sâdık kişilerle bir arada bulunması³³³, onlar gibi olmaya çalışması emredilirken; kötü ahlâk sahibi, zâlim ve fâsiklardan uzak durması da başka bir ayetin emridir³³⁴. İnsanlar, buldukları ortamın müspet veya menfi havasından etkilenmektedirler.

Peygamberin izlediği metotları takip etme ve peygamber vârisi olma sıfatıyla mürşid-i kâmiller, insanları eğitime yöntemi olarak en çok “sohbet” metodunu benimsemişlerdir. Nakşbendîlik, peygamberî bir metot olduğu için sohbet metoduna özel bir önem atfetmiştir Bahâeddin Nakşbend, “Yolumuz sohbet yoludur.” diyerek tarîkatının usûlünü belirtmiştir³³⁵. Nakşbendîlik’te uyulması gereken sohbet kuralları vardır: Sessiz olmak, uyumamak, yüksek sesle konuşmamak, şeyhe rabita etmek, omuz omuza ve sık oturmak, zihni boş işlerle meşgul etmemek gibi. Bu konuyu, bir Nakşbendî şeyhi olan Kotku’nun görüşlerini sunarken detaylıca ele alacağız. Kotku, eğitim yöntemi olarak sohbet metodunu benimsemiş hatta derslerinin ekseriyetini sohbet metoduyla işlemiştir.

Mehmed Zâhid Kotku’nun sohbet ile ilgili görüşlerini ele aldığımızda, tasavvuf yolunun en önemli esaslarından birinin hatta en önemlisinin şeyhin sohbetinde bulunmak olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhin sohbetinde bulunmak, manevî yolda ilerlemek isteyen mürîd için oldukça önemlidir. Çünkü “sohbet” tarîkatta en önemli esas olarak kabul edilmiştir. Kemâl sahibi, sâlih insanların sohbetine devam edilmesi, onlara benzeme ve onların yolundan gitme çabası oldukça önemlidir. Zira Kotku’ya göre sûfler günümüze kadar sohbet metodunu kullanmışlardır. Sohbete devam etmeyen ve âdâbına riayet etmeyen mürîd, tarîkat yolunun sırlarına eremediği gibi sülûkünde başarıya da ulaşamaz. Kotku, bir

³³¹ Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1984, ss. 40-43.

³³² Ahzap 33/23.

³³³ Tevbe 9/19.

³³⁴ Enam 6/68.

³³⁵ Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 322.

şeyhe intisabı olan mürîdin başka şeyhlerin sohbetine gitmemesi ve onlarla sohbette bulunmaması gerektiğini ifade eder. Mürîd, kendini vuslata erdirecek kişinin, sohbetinde bulunduğu kendi şeyhi olduğuna canı gönülden inanmalı ve şeyhe olan nisbetini de muhafaza etmelidir. Eğer sâlik, sohbetinde bulunduğu şeyhini, Allah ve peygamberinin vekili bilmez ise, feyz-i ilahiden yeterince faydalanamayacağı gibi zarar da görebilir³³⁶.

Kotku'ya göre sâlikin bu yolda ilerleyebilmesi için en iyi yol, sohbet yoludur. Ancak sohbetten hakkıyla faydalanabilmek için de sâlikin Hz. Peygamber'e tam ittiba etmesi, şeyhine gönülden bağlı olması ve muhabbet duyması gerekir. Şeyhine bu şekilde bağlanan ve onun gibi olmaya gayret eden mürîd, belli bir süre sonra fenâ fi'ş-şeyh mertebesine ulaşır³³⁷. Bu iki şartın olması için de mürîdin bazı ilimleri öğrenmesi gerekir. Kotku, mürîdin kendini haramlardan koruyacak bilgileri elde etmesi, Hz. Peygamber'e hakkıyla ittiba edebilmesi ve onun sünnetlerini detaylıca öğrenmesi için mürîdin dinin anlatıldığı sohbetlere katılmasının farz olduğu görüşünü savunur³³⁸. Kotku'nun burada kastettiği sohbet; dinin temel esaslarının öğretildiği ve her Müslümanın dinini layıkıyla yaşamak için öğrenmesi gereken miktar kadar olanıdır. Kanaatimizce "İlim, kadın erkek her müslümana farzdır"³³⁹ hadisinin işaret ettiği farziyeti kastediyor, şeyhin yapmış olduğu tasavvufi sohbeti değil. Mehmed Zâhid Kotku eserlerinde sohbetin belli başlı kuralları olduğunu beyan etmiş ve mürîdin şeyhin maneviyatından istifade etmesi ve seyr u sülûkunda ilerlemesi için bu kurallara sınıksız bir şekilde uyması gerektiğini belirtmiştir. Bu kuralları şu şekilde sıralayabiliriz:

Mürîdin sohbet gelmeden önce gusül abdesti alması, şayet gusül abdesti alma imkânı yoksa abdest alarak iki rekât namaz kılması tavsiye edilmiştir. Mürîdden, kalbini kötü düşüncelerden arındırması, işlemiş olduğu günahlardan tevbe ve istiğfarda bulunup Allah'tan af ve mağfiret dilemesi istenmiştir. Sohbet

³³⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, ss. 92-95

³³⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 239; Fena fi'ş-şeyh: Mürîdin şeyhini en olgun Müslüman kabul edip şeyhini taklid etmesi ve onun gibi hareket ederek mürşiddeki manaya erme çabasıdır. Başka bir ifadeyle şeyhde fâni olmaktır. Bkz. Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 210.

³³⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 119.

³³⁹ *İbn-i Mace*, Mukaddime 17.

yapılacak mekâna izin alarak girmek, şeyhin huzuruna girildiğinde el öpüp geri geri çekilerek, şeyhin izni ile uygun bir yere edeple oturmak ve konuşmadan beklemek, şeyhin huzurunda iken şeyhin yüzüne doğrudan bakmamak, konuşması istenmedikçe susmak, boş hayallerle zihni meşgul etmemek, sohbet esnasında uyumamak önemli kurallardır. Sohbeti can kulağıyla dinlemek, mahiyetini kavrayamadığı konularda acziyetin kendinde olduğunu düşünmek ve şeyhin işlerine itiraz etmemek, yapılan iş ve eylemlere, haktır ve doğrudur diye hüsn-ü kabul göstermekle şeyhine güveninin tam olması gerekir. Sohbetle ele alınan konuları müzakere ve mülâhaza ederek istenen amelleri yerine getirmek, sohbet bitince huzuru daha fazla işgal etmeyip, huzura geldiği edeple huzurdan tekrar ayrılmak ve evine dönmek, tekrar iki rekât nâfile namaz kılarak şeyhine dua etmektir³⁴⁰.

Kotku, sohbetle uyulması gereken âdâbları belirttikten sonra kimlerle sohbet edilmemesi gerektiğini de tek tek saymıştır. Aşağıda yazacağımız insanlardan ve sohbetlerinden, mürîdlerin uzak kalmasını isteyen şeyh, mürîdin bu insanlardan uzak durmasının seyr u sülûk yolunda ilerlemesi açısından oldukça önemli olduğunu belirtir. Sohbet etmekten kaçınılması gereken insanlar şunlardır:

1. Mürîdin seyr u sülûkünde kendi sohbet şeyhinden başka şeyhlerin sohbetine katılmamasıdır. Kotku, mürîdin başka şeyhlerden etkilenecek kendi şeyhi hakkında olumsuz düşünce ve şüphelere kapılması halinde şeyhinden yeterince faydalanamayacağı için, onun şeyhine tam bir teslimiyetle bağlanması gerektiğini önemle vurgular³⁴¹.

2. Kotku, mürîdlerin gençlerle, yaşlı dahi olsa kadınlarla, ehl-i bidatle ve zenginlerle sohbet etmemelerini ister. Bahsi geçen kişilerin dini yaşama noktasında sâlike zarar vereceğini, fitneye düşüreceğini, dünyevî sevgilerin kalbe gireceğini ve mürîdi, sülûkünde geri bırakacağı endişesiyle bu kişilerle sohbetten kaçınılmasını önemle vurgular³⁴². Kotku, hevâ ve heveslerine yenik düşme noktasında irade yönüyle gençlerin daha zayıf bir yapıya sahip olduklarını kabul eder; çünkü gençlerin daha cesur ve pervasızca hareket ettiklerini, makul sınırlar

³⁴⁰ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, I, s. 95.

³⁴¹ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, ss. 218-222.

³⁴² Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, s. 121.

içerisinde davranamadıklarını, gençliğin bu yönüyle deli mesabesinde olduğunu beyan eder³⁴³. Kadınların şehveti tahrik edici unsurlar taşıması sebebiyle, ehl-i bidatın dini hassasiyet noktasında zayıf olmaları, Kur'an ve sünnete ittiba konusunda duyarsız davranmaları sebebiyle ve zenginlerden ise harama bulaşma endişesi ve kibirlerinden dolayı uzak durulmasını ister. Az da olsa helal olana rıza gösterilmesini dile getirir, bu yönüyle fakirlerle sohbette bulunulmasında bir sakınca görmez, hatta teşvik eder³⁴⁴.

3. Kotku; sultanlarla, vezir, ağa, paşa gibi makam ve mevki sahipleriyle de sohbetten kaçınılmasını ister. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin nasihatlarına dayanarak, belirttiği bu kişilerle sohbetin çeşitli iddia ve ithamlara sebep olacağı konusunda uyarır. Makam ve mevki sahibi insanların zulme alet olduklarına, hak ve hukuk tanımadıklarına, dünyalık menfaatleri ve makamlarını korumak için dinin emirlerini dahi çiğnediklerine dikkat çeker. Bu nedenle, bu tip insanların yanında bulunup sohbetlerinde olmaktan kaçınılması gerektiğini vurgular. Kötü huylu insanların yanında bulunanları demirin ateşte kızarıp ateş gibi olmasına benzeterek, zalim makam sahipleriyle hemhal olan müridin onların zulümlerine ortak olacağı konusunda uyarır ve bu insanların yanında bulunmanın akıllı insan işi olmadığını beyan eder³⁴⁵.

4. Günah işlemekten çekinmeyen, fâsık, fâcir insanlarla mecbur kalmadıkça aynı ortamlarda bulunulmamasını, sohbet edilmemesini ister. Sohbetlerde malayani konuşmalardan ve faydasız işlerden uzak durulmasının önemli olduğunu, boş şeylerle vakit öldürülmesinin doğru bir davranış olmadığını bildirir. Kötü huyların ve günahların bulaşıcı olduğu, günah işleyenlerle aynı ortamlarda bulunmanın günah işlemeye yol açacağı konusunda uyarılarda bulunur. Sâdiklarla ve sâlihlerle beraber olmak, mürîd için nasıl tavsiye edilmiş ise, kötü huylu insanlardan ve günahkârlardan uzak durulması da aynı şekilde istenmiştir³⁴⁶.

³⁴³ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, V, s. 15.

³⁴⁴ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, I, s. 121.

³⁴⁵ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, s. 202; Kotku, *Hadislerle Nasihatlar*, I, s. 106.

³⁴⁶ Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, II, s. 120, 146; Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, V, s. 66.

5. Kotku'nun sohbetinden uzak durulmasını istediği diğer bir grup da cahil insanlardır. Cahil insanlarla sohbet etmeyi adeta azap çekmekten daha kötü bir durum olarak değerlendirmiştir. Cahil insanla sohbetin insanı daraltacağını söyler³⁴⁷.

6. Kotku, bidatların işlendiği, sigaraların içildiği, bir iki ilahi ve kaside ile geçirtilen, dünya muhabbeti ve eğlencesi ile dolu olan, çay kahve içilerek yapılan sohbetlerin çok yararlı olmayacağını, bu tür sohbetlerde işin sonunun dedikodu, malayani konuşmalarla nihayete erdiğini, bu sebeple bu tür sohbetlerden kaçınılması gerektiğini beyan eder. Bu tür eylemlerin sohbetin mehabetini azaltacağını, feyz ve bereketini gidereceğini söyler³⁴⁸.

7. Mürîdin sohbetlerde çok sık görülmesi kabul gören bir davranış değildir. Bu durumlarda Kotku mürîde, şeyhi tarafından halvet emredilmesinin uygun olacağını söyler. Ayrıca sohbetin adabına riayet etmediği için yeterince feyz alamayan mürîdde şeyhine karşı menfi duygular oluşacaksa, mürîde sohbet yasaklanabilir. Bu mürîd için daha faydalı bir davranıştır³⁴⁹.

Özet olarak ifade etmek gerekirse, Nakşbendî tarikatında önemli bir metot olan “sohbet” Resulullah'ın da irşad metodudur. Kotku'nun tarikat anlayışında tekkeye çekilme, halvete girme, insanlardan uzak bir halde yaşama yerine “halk arasında Hak'la beraber olma” anlayışı ön plana çıkmıştır. Yıllarca imamlığını yapmış olduğu İskenderpaşa Cami'inde her hafta sohbetler yapmış, bununla yetinmeyerek arkadaşlarıyla, ihvanıyla ve toplantı yapılan her ortamda sohbeti ihmal etmemiş, insanları irşada çalışmıştır. Kotku'nun bu sohbetleri, bazı talebeleri tarafından kâğıda dökülerek veya kasetlere kaydedilerek muhafaza edilmiş, daha sonra bu sohbetler, aslına sadık kalınarak kitaplaştırılmıştır³⁵⁰.

2.8. Ârif-Marifet

“Ârif” kelimesi Arapça bir kelimedir. “Arf” fiilinin ism-i fail kalıbıdır. Sözlükte, “iyi ve tez kavrayan, bilen, tanıyan, vâkıf olan, irfan ve marifet sahibi”

³⁴⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 14.

³⁴⁸ Kotku, *Hadislerle Nasihatlar*, I, s. 274.

³⁴⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 239.

³⁵⁰ Bunlardan bazıları şu kitaplardır: Metin Erkaya, *Anularla Mehmed Zahid Kotku ve Mehmed Zahid Kotku'dan Özel Sohbetler*; Osman N. Çataklı, *Mehmed Zahid Kotku Hayat Hikâyesi*.

anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Lügatçiler kelimeyi değişik müştaklarıyla ele alıp incelemişlerdir. Bunların hepsinin anlamları da birbirine yakındır. “Ârif” kavramı, “marifet”, “ irfan”, “irfe” ve “iriffan” mastarlarından müştak olup, tanıyan ve farkında olan demektir³⁵¹. Allah’ı gerçek manasıyla bilen kişi anlamında kullanılmasına rağmen bu kavram ancak bu bilgiyi ilim tahsili yoluyla, bir çaba ve gayret ile değil de, ilham ve hâl ile elde eden kişiye denilmektedir. Ârif, Allah’ı keşf ve müşâhede ile bilen kişidir. Hâl böyle olunca ümmi kişiler de ârif olabilirler³⁵². Tasavvufi metinlerde ise bu kelimenin mastarı olan “marifet” daha çok kullanılan bir terimdir.

Aynı kökten bilgi anlamında kullanılan “irfan”, ”marifet”le aynı anlamda, insanın okuduğu, duyduğu, öğrendiği, gördüğü, manevi hâl ve tecrübeler sonucu kazandığı, keşf ve sezgi ile müşahede ettiği fikir, kanaat ve anlayış anlamlarına gelmektedir³⁵³. Marifetin bir tanımı da şöyledir: “Hakk yolunun yolcularınca, bilmenin bilenle bütünleşip onun tabiatı hâline gelmesi ve bilenin her hâlinin biline tercüman olması mertebesidir”³⁵⁴. Başka bir deyişle marifet, kalbin tasfiyesi ile tam bir ihlâs üzere ameller yaparak, ruhani hâlleri yaşamak suretiyle, manevi ve ilahi bilgilerin tecelli ettiği yer olan kalpte, iç tecrübe ile vasıtasız olarak elde edilen bilgiye verilen isimdir³⁵⁵. Tasavvuf ilminde Allah'a saygının kalpte yer etmesi olarak da tarif edilen marifet, diğer ilimlerde genellikle bilgi anlamında kullanıldığı gibi "marifetullah" şeklinde ve Allah bilgisi anlamında da kullanılmıştır³⁵⁶.

İnsanlar değişik yollardan bilgi edinebilirler. Deney, tecrübe, deneme-yanılma, eğitim-öğretim, kısaca duyu organları ve aklî metotlar gibi bilgi edinme yolları vardır. Bunların dışında, marifet yoluyla elde edilecek bilgi vardır ki, bu bilgi yukarıda bahsi geçen yol ve yöntemlerle elde edilemez. Bu bilgiye, sadece Allah’ın kulunun kalbine ilka etmesiyle, kalbin tezkiye ve tasfiyesi ile ulaşılır. İnsanın bu tür bilgiyi elde etmesi için kesbî gayretleri hiçbir işe yaramaz. İlim

³⁵¹ İbn-i Manzur, *Lisanü'l-arab*, IX, ss. 153-155.

³⁵² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, s. 60; Kotku, *Özel Sohbetler*, ss. 190-191.

³⁵³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 271; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 317.

³⁵⁴ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, I, s. 228.

³⁵⁵ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 41.

³⁵⁶ Uludağ, “Arif”, *DİA*, III, s. 361.

tahsil etmesi, okullarda tedris yapması, eğitim-öğretim tezgâhından geçmesi bu tür bilginin elde edilmesine yetmez. Bu bilgi, manevi tecrübeyle elde edilir. Marifet, kalbin fiilidir. Bu kelimeye, mutasavvıflar değişik ifadelerle aynı anlamda tabirler kullanmışlardır: “Vehbî ilim”, “ledünnî ilim”, “ilm-i bâtın” gibi. İnsanın bilgi edinme yolları vardır. Akıl, tecrübe ve deney yoluyla elde edilen bilgi ile keşf ve marifet yoluyla elde edilen bilgiyi ele alan sûfler, marifete dayalı ilmi üstün kabul ederler. Çünkü akıl ve duyularla elde edilen bilgide yanılmanın olacağını, marifetle elde edilen bilgide yanılmanın asla olmayacağını savunurlar³⁵⁷. Diğer yandan âlim, ilmî çalışmaları arttıkça bilgisinin arttığını düşünürken; ârif, marifeti arttıkça hayretinin arttığını, marifetinin azlığını idrak eder, marifetteki acizliğinin en büyük marifet olduğunu öğrenir³⁵⁸, “*Ma arafnâke hakka marifetike ya Ma’ruf.*”³⁵⁹ sırrına erer. Marifetteki bu hâller, âriflerin erebilecekleri en yüksek makam kabul edilmektedir³⁶⁰.

Kotku’ya göre, marifetullaha ulaşmak için bazı yollar vardır. Bunlardan biri usûlüne uygun çeşitli zikirlerle, hassaten “lâ ilâhe illallâh” zikrine devam etmektir. Zikre devam ettikçe gönül mâsivâdan arınır ve marifetullaha ulaşılır. Mâsivâdan arınmış, gaflet uykusundan uyanmış, Hakk’a ulaşmış kişiye de “ârif” denir. Bunu Kotku’nun şu ifadelerinde açık bir şekilde görmekteyiz: “Lâ ilahe” ile mâsivâyı nefy ettikçe “illallah” ın te’siri kalbde yerleşir ve andan a’zâlara sirayet ettikçe baştan aşağı bütün vücûdun eczaları harekete gelir ve kalbinden kapılar açılıp, nice hâlât ile âlî makamlar bulur ve tecelliyât-i mezkûre ile zikirde gâib olur ve ol gaybet, müşahede sayılır. Velhâsıl, mâsivâdan pâk olan gönüle marifetullah emâneti konulur³⁶¹. Onun için denilmiştir ki; kim ki gaflet uykusundan uyanır, ol kimseye ârif-i agâh, uyanık, arif kişi derler”³⁶².

Kotku, âriflerin sohbetlerinin sâlikler için faydalı olduğunu beyan eder. Âriflerin sohbetleri, Peygamberimizin sohbeti gibidir. Zira âriflerin sohbetleri

³⁵⁷ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, ss. 38-44.

³⁵⁸ Uludağ, “Arif”, *DİA*, III, s. 361.

³⁵⁹ Gülen, *Kalbin ZümrütTepeleri*, II, s.142.

³⁶⁰ Uludağ, “Arif”, *DİA*, III, s. 361.

³⁶¹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 59.

³⁶² Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 59.

diğer insanların sohbetlerine benzemez. Ârifler, sohbetleri ve nazarlarıyla feyz yayarlar. Çünkü ârifler Hakk'ın nazarıyla, Hak'la bakarlar³⁶³.

Kotku, âriflerin özelliklerinden bazılarını da şöyle beyan eder: Tefviz³⁶⁴, tevekkül, sabır ve tahammül. Bunu da Hz. Ali'den naklettiği şu hikâye ile örneklendirir: Hazret-i Ali (r.a) bir taziye esnasında buyurmuşlar ki: “Eğer sabr edersen Hakk'ın takdiri cârî olur, sen de sevap kazanırsın. Eğer feryâd ve figân edersen, yine takdîr-i ilâhî hükmünü icra eder, sen de sevaptan mahrum kalırsın. Çünkü edip eyleyen bir Hâk ve Bârî'dir; kaza ve kaderi âlemde carîdir; ahkâmı vaktında cümleye sâridir; pes, tedbir ve tedârikle, feryâd ve figânla afiyet libaslarından soyunmuş olur. Tefviz, tevekkül, sabır, tahammül arifler kârıdır; zîrâ bunlar, marifet âsarıdır”³⁶⁵.

Ârifler, zühd sahibidirler. Âriflerin zühdü, diğer insanların, avâmın ve havâssın zühdü gibi değildir. Havâssü'l-Hass'ın zühdüdür. Ârifler, zühdleriyle Hak'dan gayri her şeyi terk ederler³⁶⁶.

Kotku, insanın Allah'a ulaşması için kendini bilmesi gerektiğine, yani insanın nefsinin tanımasının zorunluluğuna işaret eder. İnsanın Hakk'ı bilmesini, ehl-i Hak ile hemhâl olmaya, onlara hizmet etmeye, onların himmetini ve hayır duasını almaya bağlar. Âriflerin zikrullah ile dünyalık şeylerden vazgeçmelerinden dolayı, işlerinin Allah tarafından üstlenilmesiyle taltif edildiklerini beyan eder³⁶⁷.

Kotku'ya göre, ârifler ibadetlerini, hâllerini gizlerler. O kadar ibadetlerinde gizli hareket ederler ki amellerini Allah'tan başkası bilemez. Dolayısıyla Allah'tan başkasının bilmediği ibadet ve taatin mükâfatını da Allah vereceği için bu mükâfatın ne olduğunu ve ecrin ne kadar olduğunu da sadece Allah bilir³⁶⁸.

Kotku'ya göre marifete ulaşmanın yollarından biri de aç kalmaktır. Ârifler için açlık arınmadır, saflığa ermedir, Allah'a yaklaşımdır. Nefslerini açlıkla ıslah

³⁶³ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 94.

³⁶⁴ Tefviz: Bir kişiye bir şeyi havale etme anlamına gelen bu kelime tasavvufta tevekkülle aynı anlamda kullanılır. Kişinin her işini Allah'a havale etmesi ve Allah'ın takdirine gönülden rıza göstermesi halidir. Bkz. Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 643.

³⁶⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 185.

³⁶⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 190.

³⁶⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 39.

³⁶⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, s. 215.

etmekle ârifler, semavî ilimlerin, ilm-i ledünnün kapısını aralamaya başlar. Açlıkla ârifin kalbi, marifet nuruyla cilalanıp parlar³⁶⁹.

Kotku, marifet ehlinin riyâzete devam ederek az yeme, az uyuma, az konuşma ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve bunun karşılığını ise manevî âlemde fazlasıyla aldıklarını beyan etmektedir. “İrfan yolunun yolcularına gece uykuları haramdır” der. Yüce mertebeleri arzulayan âriflerin gece uyumadıklarını, ibadet, taat ve zikrullah ile meşgul olduklarını, bu gayretleri ve gece uykusuzlukları ile hediye-i ilahiye mazhar olduklarını ve bu fedakârlıklar sayesinde ebrâr kişiler arasına girdiklerini ifade eder³⁷⁰.

Kotku, uykusuzluk ve gecelerin ihyasıyla âriflerin makamlarının çok yükseleceğini, huzur-ı Rahman’da bulunacaklarını, uykunun ârifler için nedamet olduğunu, cehalete ve melâmete yol açtığını, ârifler ilmi olan ilm-i hikmetten mahrum olacaklarını ifade eder. Marifete eren ârifin gönlü arş ve kürsiyi kaplayacak kadar geniştir. Kalbini mâsivâdan arındıran marifet ehli, âlemlerin sultanıdır. Marifet ehli, marifete selim bir akılla hevâ ve arzularından uzaklaşarak nefse rağmen ulaşmış bahtiyarlardır³⁷¹. Nefsin arzu ve isteklerinden, heva ve heveslerinden uzaklaşmak kurbiyettir³⁷². Nefsi, Rabb’in makamına olan saygı ve haşyetten dolayı arzu ve hevasından men edene cennette yüce makamlar vaad edilmiştir³⁷³. Nefsini bilip nefesine hâkim olan, yani nefsinin ârifi olanlar feyz-i ilahiye almaya kabiliyetli zatlardır. Evrâd u ezkâra devam eden ârifler gönül aynalarını parlattır, ilahi nurun gönüllerine yansıdığını fark ederler. İlahi hikmetleri gönüllerine alırlar. Böylece rahmanî bilgiye ulaşmış olurlar³⁷⁴.

Kotku, âriflerin tûl-i emel sahibi olmadıklarını, maişet derdi çekmediklerini, gerekli olan kadarıyla uğraştıklarını, yarımın ne olacağı endişesini taşımadıklarını, niçin yaratılmış olduklarının bilincinde olduklarını ve ona göre hareket ettiklerini belirtir. Bu şekilde hareket eden âriflerin kurtuluşa erenlerden

³⁶⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, s. 12.

³⁷⁰ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 28- 29.

³⁷¹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 30-40.

³⁷² Hücvirî, *Keşfu’l- mahcûb*, s. 269-270.

³⁷³ Naziat 79/ 40-41.

³⁷⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 96-99.

olduğunu, bunun aksi istikametinde hareket edenlerin kaybedenlerden olduğunu söyler³⁷⁵.

Kotku, ârifleri uzlet yapıp yapmadıklarına göre iki gruba ayırır: Birincisi, uzlete çekilip mekânından, zaruri ihtiyaçlar ile cemaatle yapılması farz olan ibadetler için dışarı çıkanlar; ikincisi, halkın ilmine ihtiyaç duyduğu âriflerdir. İkinci grup âriflerin halk içinde Hak'la beraber olan kişiler olduğunu belirtir. Halk ile ünsiyet arifler için felaket kabul edilmiştir³⁷⁶.

Kotku, ârifler meclisini cennet bahçelerine benzetmiş ve dünyada bu bahçelere girmeyenlerin ahirette cennete giremeyeceklerini söylemiştir³⁷⁷.

Kotku, âriflerin seyr u sülûkunda en önemli özelliklerinden birinin de sükût olduğunu belirtmiş, sükûtu geçilmesi, aşılması gereken bir menzil kabul etmiş, diline hâkim olan, sükût eden sâlikte marifetullahın zuhûr edeceğini beyan etmiştir³⁷⁸.

Marifet ve ârif kavramı kapsamında vurgulamak gerekirse Kotku'nun, Nakşbendî tarikatına bağlı bir mürşid-i kâmil olarak itikad ve düşüncede Ehl-i Sünnet inancına bağlı olduğunu, Ehl-i Sünnet akideleriyle uyuşmayan, ters olan düşüncelere itibar etmediğini görmekteyiz. Şeriata aykırı icraatların geçersiz olduğunu, olağanüstü hâller meydana gelse dahi istikamete ters düşen hiçbir şeyi muteber kabul etmediğini ısrarla vurgulamıştır. Eserlerinde açıkça bir tartışmaya girmeden inanç, düşünce ve fikirlerini net bir şekilde ortaya koymuş, İslam'ın özüne, İslam Şeriati'nin zahirine sımsıkı bağlı olduğunu, bu silsilenin en başından kendisine kadar sürecin böyle geldiğini, değişik meşayih-i kirâmdan iktibaslar yaparak beyan etmiştir³⁷⁹. Bu nedenle irfanî bilginin şer'-i şerife aykırılık teşkil etmemesi gerektiğini, kesbî ilimlerin de insan hayatında gerekli olduğunu, Müslüman ilim adamlarının İslam Medeniyetine katkılarının fen ilimleri ile olduğunu dile getirmiştir. Bilim ve teknolojinin gelişmesinde ve terakkisinde bu ilimlerin çok önemli bir yere sahip olduğunu, bu nedenle bu ilim dallarının da

³⁷⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 75-76.

³⁷⁶ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 20-24

³⁷⁷ Kotku, *Cennet Yolları*, s. 41.

³⁷⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, III, ss. 150-166.

³⁷⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, II, ss. 161-170.

ülkenin ve Müslümanların kalkınması için öğrenilmesi gerektiğini, gerek yaptığı faaliyetlerle gerekse eğitim çalışmalarıyla ortaya koymuştur.

2.9. Nübüvvet –Velâyet

2.9.1. Nübüvvet

Arapça olan “nübüvvet” kelimesinin farklı köklerden türediğine dair görüşler vardır. Bunlardan birisi “haber ve haber verme” anlamına gelen (Nebe’e)³⁸⁰ diğeri ise “yükselmek, elçi olmak” anlamına gelen (n-b-v)³⁸¹ fiilidir.

“Resul” kavramı da Arapça asıllı olup “vakar, sebat ve müsamaha” anlamına gelen (rsl) kökünden gelmektedir. “Ersele” kalıbında gelirse “elçi gönderme” anlamını alır. “Resele” kökünden türeyen kelimenin “rahatlık, sürü, mal” anlamları bulunsa da “vakarlı olma, haber alma, elçi olma ve görev” gibi anlamları daha yaygındır³⁸². Kur’an’da da “resul” kavramı genel olarak elçi anlamında kullanılmıştır.

Resul ve nebi kavramları lafız bakımından farklı olsalar da mahiyet bakımından aynı anlama gelirler. Bu açıdan bakıldığında nebi ve resul, Allah’ın kendisiyle insanlar arasındaki iletişimi sağlamak için seçilen özel elçilere denir. Literatürdeki anlamlarını ele alacak olursak resul, kendisine yeni bir vahiyle kitap verilen³⁸³; nebi ise daha önceki peygamberlerin getirdiği kitapla amel eden ve insanları hidayete davet eden elçidir. Bu nedenle resuller, kendisine melek gönderilen, kitap verilen ve kendinden önceki kitapların hükmünü kaldıran olarak nebilerden ayrılmaktadır³⁸⁴. Nebiler ise sadece Allah ile irtibatı sağlaması ve onunla iletişim kurması için ilham veya bir melek ile vahiy almaktadır. Ancak nebiye gelen vahiy veya ilham yeni bir dinî hüküm getirmemekte olup, onu bilgilendirme ve desteklemeyi amaçlamaktadır. Nebilerin görevi de insanlara tebliğde bulunup onları doğru yola çağırmasıdır. Kendisinden önce gönderilen resule tâbi olması nedeniyle nebiler, inanan veya inanmış ama doğru yoldan uzaklaşmış, gaflete düşmüş topluluklara gönderilmektedir. Resuller ise, ister daha

³⁸⁰ İbn-i Manzur, *Lisanü’l-Arab*, XIV, ss. 8-9.

³⁸¹ İbn-i Manzur, *Lisanü’l-Arab*, XIV, ss. 29-30.

³⁸² İbn-i Manzur, *Lisanü’l-Arab*, V, s. 213.

³⁸³ Cürçânî, *Kitabü’t-tarifât*, ss. 258-259.

³⁸⁴ Ebu Hafız Necmüddin Ömer b. Muhammed Neseî Taftazânî, *Şerhu’l-akaid*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 112.

önce kendilerine kitap gönderilsin isterse gönderilmesin, yeni bir kitaba tabi olmaları için tüm topluma gönderilmektedir. Hem nebi hem de resul, Allah'ın seçkin kullarıdır. Her iki elçi de peygamberdir. Peygamberler ısmarlama insanlardır. İsteyerek, çalışarak, ilim tahsil ederek, mal, mülk, servet veya çok ibadet ve taatla peygamber olunamaz. Peygamberler, insanların en üstünüdür. Özel donanıma sahip insanlardır. Kendilerine ait özel sıfatları vardır. Onlar, Allah'ın seçkin kulları olmaları hasebiyle aynı zamanda velayet makamına da sahiptirler. Velî kelimesine, lügat anlamı itibariyle baktığımızda, kelimenin “dost” anlamına geldiğini görmekteyiz. Peygamberlerden daha yakın Allah'a kim dost olabilir? Bu yönüyle tezimizin bu bölümünde “velî” ve “velâyet” kavramını ele alacağız.

Kotku, velâyet ile nübüvvet hakkında Ehl-i Sünnet düşüncesini benimsemiştir. Tasavvuf tarihinde yer alan hatmü'l-velâye meselesini hiç gündeme almamış, bu konudaki düşüncelerini aşağıda ifade edeceğimiz şekilde açık ve net ifadelerle ortaya koymuştur. Hatta bu konularla ve vahdet-i vücûdla ilgili kendisine sorulan bir soruya “Ben bilmem evladım, sen bunları ehline sor³⁸⁵” diyerek tasavvufun çetrefilli konularını her ortamda konuşmama tavrını ortaya koymuştur. Kotku'ya göre, peygamberler insanların en üstünüdür. “Peygamberlerin dereceleri bütün insanlardan, evliyâullahtan dahi üstündür. Kim ki velîler peygamberlerden üstündür derse, onlara mübtedi denir ki, onlar Ehl-i Sünnet'in dışında, bidat ehlidir. Velîler zamanın peygamberlerine uymak zorundadırlar³⁸⁶. Herkes gibi onlar da peygambere itaat etmek zorundadırlar. Zira peygambere itaat etmek, Allah'a itaat etmek gibidir.

Kotku'ya göre, evliyâullah, peygamberlere kıyas bile olunamazlar. Peygamberler, velîlerden üstündür. Çünkü velîler velâyet makamına devrin peygamberine uymakla ulaşırlar. Velî ne kadar peygambere ittiba ederse Allah'a kurbiyeti ve mertebeleri o oranda artacaktır. Peygamberlik, Allah vergisidir, çalışarak, çok ibadet ve taatla elde edilmez. Peygamberler, küfre düşmezler, masumdurlar, günah işlemezler, cehaletten uzaktırlar ve görevlerinden azlolanmazlar. Bir nebi tüm velîlerden üstündür. Velîler hiçbir zaman nebilik

³⁸⁵ Erkaya, *Anılarla Mehmed Zahid Kotku*, s.153.

³⁸⁶ Nisa 4/69.

derecesine ulaşamazlar. Nebiler son nefeslerinden emin iken, veliler her an gaflete düşme ve hata yapmaya müsaittirler. Nebiler, masum iken velîler de böyle bir durum yoktur. Nebilik asıl, velîlik furûattır³⁸⁷.

Velîler, velâyeti usûl ve sülûke tabi olarak elde ederler³⁸⁸, makamlarını bazı mücahede, riyazat, ibadet ve taatla elde edebilirler. Ya günaha düşerek ya da hata işleyerek makamlarından düşecekleri gibi velîlikten azlolabilirler³⁸⁹. Kotku'ya göre peygamberlerin zelleleri, enbiya ve evliya için kurbiyet sebebidir³⁹⁰.

Kotku, genel olarak Ehl-i Sünnet ekolünün kabul ettiği gibi ilk peygamber olarak Hz.Adem'i, son peygamber ve hâtemü'l-enbiyâ olarak da Efendimiz'i kabul eder, bu iki muhterem nebi arasında 124.000 nebinin, 313 rasûlün geldiğini beyan eder³⁹¹. Peygamberimiz cihanşümûl bir peygamberdir. Diğer peygamberler kavimlerine gönderilmişken, peygamberimiz tüm âleme gönderilmiştir. Aynı zamanda zü'l-cenâheyn bir peygamberdir. İnsanlara ve cinlere gönderilmiştir³⁹². Peygamberimiz, bütün peygamberlerin imamıdır³⁹³. Bundan maksat ise miraçta bütün peygamberlere imamlık yapması veya ahirette onların en efdali ve imamı olmasıdır. Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav), tüm evliya ve enbiyanın en efdal ve eşrefidir³⁹⁴.

Peygamberlerin mucizeleri, evliyânın kerameti hakttır. Mucizeler peygamberlik alametidir, peygamberlik davasının delilidir; keramet, velî için ihсан-ı ilahidir³⁹⁵. Ancak Kotku, keramet ve olağanüstü hâllerin insanların kemâlâtına delil olmadığını, insanların ehl-i kemâl olduğunu anlamak için istikametine, dini yaşama noktasındaki hassasiyetine bakmak gerektiğini, bu işin de sahtekârlarının bulunduğunu, dikkat edilmesi gerektiğini ısrarla vurgular³⁹⁶.

³⁸⁷ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ss. 223-225.

³⁸⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 70.

³⁸⁹ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ss. 49-50.

³⁹⁰ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 93.

³⁹¹ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 94.

³⁹² Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 205.

³⁹³ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ss. 205-206.

³⁹⁴ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 212.

³⁹⁵ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 98. , ss. 220-221.

³⁹⁶ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ss. 219-223.

2.9.2. Velî –Velâyet

“Velî” kelimesi “vely” veya “velayet” kökünden türemiştir. Sözlük anlamı itibariyle “sevmek, yardım etmek, yönelmek, yakın olmak, dost olmak, yardımcı, düşmanın zıddı, herhangi bir kişinin işini üstlenmek” gibi anlamlara gelir³⁹⁷. Velî kavramı “velî” ve “evliya” şeklinde Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde geçmektedir³⁹⁸. Bazen velî, bazen evliya şeklindedir. Tasavvuf terimi olarak ise, sürekli olarak taat ve itaata devam eden, isyandan uzak duran, nefsinin arzularından kaçınan yani Allah’a yakınlık sağlayan kişilere verilen bir addir³⁹⁹. Mutasavvıflar bu kavrama farklı anlamlar yüklemişlerdir: Kuşeyrî, “Durumu Allah tarafından sevk ve idare edilen kişi⁴⁰⁰”; Taftazanî, Kelabazî, “Allah’a yakın olan, Allah tarafından sevilen bahtiyar kişiler ve Allah’a ibadet ve taatte sürekliliğe riayet eden, günahlardan daima kaçınan şahıslar⁴⁰¹” olarak tanımlamışlardır. Hücvirî, “Tasavvuf yolunun aslı ve esası velayet ve velayetin kabul edilmesi esasına dayanır.” diye görüşünü ortaya koyar⁴⁰². Hâkim Tirmizî’nin hocalarından Ahmed b. Hadraveyh ise velîyi “Nefsini ortaya koymayan, kendisine isim vermeyen kişi⁴⁰³” diye tanımlar. Velayet, mutasavvıfların çoğunluğu tarafından aynı anlam ve mefhumda kullanılmıştır. Allah’a teslim olmuş, Allah’la kurbiyet sağlamış, işlerinin idaresini Allah’ın üstlendiği kişi, kendini ve nefsini aşmış bahtiyar kişiler şeklinde anlamışlardır. Farklı olarak ise bazı mutasavvıflar tarafından “Hatmü’l-evliya” kavramı dile getirilmiştir. Hâkim Tirmizî, bu kavramı ilk defa gündeme getiren, ele alıp dillendiren kişidir⁴⁰⁴.

Bu düşünce zamanla yaygınlaşmış ve en tartışmalı şeklini İbn-i Arabî’de bulmuştur. İbn-i Arabî’nin bu konudaki düşünceleri kısaca şöyledir: “Velî” kapsamlı bir kavramdır. Velî ismi Allah’ın isimlerindedir. Allah’ın isimleri

³⁹⁷ İbn-i Manzur, *Lisanü’l-Arab*, “Velî”, XV, s.404.

³⁹⁸ Bakara 2/257; Âl-i İmran 3/68; Fussilet 41/31; *Buhari*, Rekaik 61.

³⁹⁹ Abdurrezzak Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhati’s- Süfiyye*, tahk. Abdul Âl Şahin, Dâru’l-Menar, Kahire 1992, s. 79; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 697.

⁴⁰⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 434.

⁴⁰¹ Kelabazî, *et-Taarruf*, ss. 106-112; Taftazanî, *Şerhu’l-akaid*, s. 314.

⁴⁰² Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, s. 273-280.

⁴⁰³ Ebu Abdurrahman Muhammed b.Hüseyn es-Sülemî, *Tabakâtü’s-sufiyye*, tahk. Mustafa Abdu’l Kadir Ata, Daru’l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 95.

⁴⁰⁴ Salih Çift, “Tasavvufta Velayet Kavramı: Hâkim Tirmizî Örneği”, *Bursa’ da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü – 2*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2003, s.136-138.

arasında “resul” ve “nebi” isimleri yoktur. Velayet, Allah’la ebediyete kadar devam edecektir. Nübüvvet ve risalet zamana bağlıdır, sonludur. Peygamber vefat edince risaleti biter. Ahirette risalet yoktur ama velayet devam eder. Velayeti önceden tesis edilmemiş peygamber yoktur. Her peygamber, peygamber olmadan önce velîdir. Velayet derecesine ulaşmış velî, Cenab-ı Hakk’ın tecellisidir. İbn-i Arabî’ye göre velî kullar bütün kötü sıfatlardan ifnâ ederek Cenab-ı Hakkın sıfatlarını tahalluk etmişlerdir (İfna sıfatı). Ayrıca kişinin Cenab-ı Hakkın zatında kendi zatını ifna etmesi var ki buna da “Tahakkuk” sıfatı denir. Bu sıfatlara sahip olanlar velayet makamını elde ederler⁴⁰⁵. İbn-i Arabî, “nübüvvet, risalet, velayet aynı kişide temsil edilirse velî, Rasule tâbi olur.” der⁴⁰⁶. Genel olarak velayet kavramının tarihsel sürecini kısaca özetlemiş olduk. Verilen bu bilgiler doğrultusunda Kotku’nun velayet ve nübüvvet konusuna bakışını ele alabiliriz.

Kotku, velînin tanımını şöyle yapar: “Vely yahut velayetten me’hûzdur. Kurbiyyet ve muhabbet manasıdır. Velî, ârif-i billâhdır ve ârif-i sıfâtillah olup tâata devam ve meâsiden ve günahlardan kaçan ve korunan lezzât ve şehvât-ı hayvâniyeden irâz eden zât-ı şerife denir”⁴⁰⁷. Velîlerin en önemli özelliğinin Allah’ Tealâ’ya itaat edip, günahlardan ve yasaklardan kaçınmak, Resulullah’ın sünnetine ittiba etmek, onun yoluna sınımsız sarılmak olduğunu⁴⁰⁸ beyan eden Kotku, istikametten, taattan uzak olan insanlara, olağanüstü hâller gösterecekleri dahi itibar edilmemesini ister. Velî kulların Allah katındaki dereceleri, Allah’a ve peygamberlere bağlılığı ile doğru orantılıdır. İtaât ve bağlılık arttıkça derece ve makam da artmaktadır. Zira Allah katında en üstün olan takvada en üstün olanıdır⁴⁰⁹. Velîlerden zuhur eden olağanüstü hâllere keramet denir⁴¹⁰. Mucizeler, peygamberlerin, peygamberliğinin delili ve alametidir⁴¹¹. Kotku kerametleri, evliyalar için ihsan-ı ilahi kabul eder. Mucize ve kerameti enbiyalar ve evliyalar gösterir. Başkaları tarafından asla taklit edilemezler. Olağanüstü hâller iman ve amel-i sâlihden uzak kişilerde olursa “istidraç” denir. Deccâl’in elinden zuhûr

⁴⁰⁵ Toshihiko İzutsu, *Fusus’taki Anahtar Kavramlar*, ter. Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, ss. 346-351.

⁴⁰⁶ İzutsu, *Fusus’taki Anahtar Kavramlar*, s. 351.

⁴⁰⁷ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 219.

⁴⁰⁸ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 52.

⁴⁰⁹ Hucurat 49/13.

⁴¹⁰ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 219.

⁴¹¹ Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 98.

eden hâdiseler gibi. İstidracı çok tehlikeli ve korkunç bulan Kotku, bu hususta insanların çok uyanık olması gerektiğini belirtir. Meydana gelen olağanüstü olayların kişinin faziletine işaret etmediğini, istikamete dikkat edilmesi gerektiğini önemle vurgular⁴¹².

2.10. Nefs, Anlam ve Mâhiyeti

Bir şeyin özünü, kendisini belirten zamir olarak da kullanılan nefis; ruh, can, kan, benlik, kalb, iç, kimse, büyüklük, yücelik, cevher, nefret, irade, kem göz gibi anlamları da ihtiva eder⁴¹³. Kur'an-ı Kerim'de zamir biçiminden başka; ruh, can, iç, kalp anlamlarında kullanıldığı da görülür. Nefs, bir şeyin kendisi demektir. Ruh ve kalp manasına da gelir. Dînî literatürde ise nefsanî gazaba ve şehvetin azgınlığının başlangıç noktası olan hareket gücüne nefis denir. İslam dünyasında felsefenin fikrî hayata aktif olarak girmesiyle ve felsefî düşüncenin yaygınlaşmaya başlamasından sonra kelime, filozoflar arasında daha çok ruh anlamında kullanılmaya başlandı. Kelamî, tasavvufî ve felsefî nazariyelerin konusu durumuna geldi. Kur'an'da çok yerde kullanılan nefis kelimesi, çoğulu olan enfüs ve nüfûs biçimleriyle birlikte genellikle çeşitli varlıkların kendilerini belirtmek üzere kullanılır⁴¹⁴. Zaman zaman hayat ilkesi, ruh, kalb ve iç anlamlarında kullanıldığı da görülür. Kur'an-ı Kerim'de, "*Sana, bu ilim geldikten sonra, seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı, biz kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz kendi kadınlarımızı çağıralım. Sonra da dua edelim, Allah'tan yalancılar üzerine lanet dileyelim*"⁴¹⁵ ayetinde geçen kendimiz anlamındaki "enfüsenâ" kelimesinden, Hz. Peygamber; kendiniz anlamındaki "enfüseküüm" kelimesinden Hz. İsa hakkında tartışmaya kalkışan Hristiyanlar kastedilmektedir. Nefs kelimesi "*Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde (nefsike) olanı bilmem*"⁴¹⁶ örneğinde olduğu gibi altı ayette Allah'ı, bir ayette ilâhları⁴¹⁷, bir ayette de insan ve cin topluluğunu belirtmek üzere kullanılır. "*Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size*

⁴¹² Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 220.

⁴¹³ Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu'cemü'l Müfrehes li Elfaz-ı Kur'an-ı Kerim*, Mısır 1970; İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1995, s. 355.

⁴¹⁴ Ahmet Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, ss. 23-30.

⁴¹⁵ Ali İmran 3/61.

⁴¹⁶ Maide 5/116.

⁴¹⁷ Furkan 25/3.

ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Derler ki: Kendi aleyhimize şahitlik ederiz. Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler⁴¹⁸.” “Hadi canlarınızı, ruhlarınızı (enfüseküüm) çıkarın⁴¹⁹...” âyetinde insan ruhunu karşılayan nefis kelimesi, diğer bazı ayetlerde kötülüğü emreden (emmâre)⁴²⁰, kınayan (levvâme)⁴²¹, huzura eren (mutmaine)⁴²² nitelikleriyle kullanılır. “Yusuf bunu içinde (nefsihî) sakladı⁴²³.” ve “...Allah içinizden (enfüseküüm) geçeni bilir.⁴²⁴” örneklerindeki gibi kelime iç ve kalp anlamlarını karşılayacak biçimde de kullanılmaktadır.

Kur’an’daki kullanımının da etkisiyle Emevîler döneminden itibaren “nefs” kelimesi yaygın biçimde ruh anlamında kullanılmaya başlandı. Fakat ashâb, tabiîn ve bunların izleyicisi olan selef bilginleri nefsin mahiyeti, nitelikleri gibi konularda Kur’an ve sünnette verilenle yetinerek susmayı tercih ettiler. Kur’an ve sünnette geçtiği kadarına inanmayı ilke edinen selefte göre nefsin mahiyetinin kavranması imkânsızdı ve bu konuda tartışmaya girmek gereksizdi. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren Müslüman bilgin ve düşünürler, özellikle Yunan felsefe metinlerinin Arapça’ya çevrilmesinden sonra nefis konusunda tartışmaya ve çeşitli düşünceler ileri sürmeye başladılar. Aristoteles felsefesinin Yeni Eflâtuncular tarafından yorumlanan biçiminin izlerini ve etkisini taşıyan bu tartışmalar sırasında nefsin mahiyeti, nitelikleri, kadim olup olmadığı, ölümden sonraki durumu gibi konularda çok sayıda düşünce ve nazariyeler ortaya çıktı⁴²⁵. Nefs konusuyla uğraşan bilgin ve düşünürler, insan gerçekliğinin belirlenmesinde, o zamanlar başlıca yöntem olan mantıkî ihtimalleri göz önünde bulundurarak düşüncelerini bu ihtimallerden birisine dayandırmışlardır. Buna göre, sözgelimi bir insan “Düşündüm, yaptım.” dediğinde, buradaki “ben”le anlatılmak istenilen ya cisim (beden) ya cisimsel bir şey (âraz ya da kuvvet) ya da cisimle cisimsel olanın toplamından oluşabilir. Diğer bir seçenek de bu şeyin ne cisim ne de

⁴¹⁸ Enam 6/130.

⁴¹⁹ Enam 6/ 93.

⁴²⁰ Yusuf 12/53.

⁴²¹ Kıyamet 75/2.

⁴²² Fecr 89/27.

⁴²³ Yusuf 12/77.

⁴²⁴ Bakara 2/235.

⁴²⁵ Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İklim Yayınevi, İstanbul 1992, s. 11.

cisimsel olmamasıdır. Düşüncelerini bu ihtimaller üzerine kuran Müslüman düşünürler öncelikle iki ana fırkaya ayrıldılar. Birinci fırkaya göre nefis cisim ya da cisimsel olmayan soyut bir varlıktır⁴²⁶. İkinci fırka ise nefsin soyutluğunu kabul etmeyerek cisim ya da cisimsel bir varlık olduğunu, tabii cismin ilk yetkinliği ve fiili olarak kabul etmişlerdir⁴²⁷.

Nefsin soyut bir varlık olmadığını savunan düşünürler, nefsin mahiyeti konusunda birbirinden farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak “nefs” kavramının birçok tanımı yapılmış olmasına rağmen nefis kavramına, sufiler tarafından diğer ilimlerde kullanılan tanımlardan farklı olan bir anlam yüklenmiştir. Hücvirî de bu düşünceye katılır. Sûfilere göre nefis kelimesinden anlaşılması gereken mana bahsedilen manaların hiçbiri değildir. Sûfilere göre; nefis deneni şey şerrin kaynağı, hayrın karşıtı, kötülüğün temelidir. Başka bir gruba göre nefis; ruh gibi kalıba ve bedene tevdi edilmiş ayn (kendine has varlığı olan bir şey), farklı düşünceye sahip olan başka bir gruba göre ise nefis, hayat gibi bedeninin sıfatı olan bir şeydir. Bütün grupların ortak paydaları ise nefsin kötülüğün kaynağı olduğu görüşüdür⁴²⁸.

İnsanda kötü huylar değişik şekillerde, değişik zamanlarda tezâhür eder. Hatta her nefeste yeni bir nefis yaratılır⁴²⁹. Nefis daima kötülüğü emreder ve nefisine hakim olamayan insan kötülükleri huy edinir. Bu kötü huy ve sıfatların tezahürü günahlar ve kötü huylar şeklinde iki gruba ayrılabilir. Kötü huylar batini vasıflar, günahlar ise zahirî vasıflardır. Bedende nefis ve ruh latifeleri vardır. Biri hayrın kaynağı diğeri şerrin kaynağıdır⁴³⁰. İnsan yapmış olduğu iyi, güzel ve hayırlı işleri ruhun telkiniyle yapmakta, kötü ve çirkin şeyleri de nefsin emir, telkin ve davetiyle işlemektedir. Zira nefis kötülüğü emredip durur⁴³¹; bu nedenle de sûfiler nefsi kötülüğün ve şerrin kaynağı olarak görmektedir. Bazı sûfiler de

⁴²⁶ Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, ss. 80-81.

⁴²⁷ Ahmet Çapku, *İbn-i Sina, Gazâlî, İbn-i Rüşd Düşüncesinde Ahiret*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2009, s. 379.

⁴²⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 259.

⁴²⁹ William Chittick, *Tasavvuf*, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 113.

⁴³⁰ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 260.

⁴³¹ Yusuf 12/53.

nefs kavramıyla insanın kötü sıfatlarını ve isteklerini kasteder⁴³². Bu nedenle de nefse karşı uyanık ve dikkatli olunması gerektiği ifade edilmektedir.

İnsan üç manadan meydana gelmiştir: ruh, nefis ve beden. Bunlar bir ve aynı varlık için bir sıfattır. İnsan bütün âlemin bir nümunesidir. Âlem, her iki cihanın adıdır. İnsanda her iki cihandan nişanlar vardır. Bu cihandaki nişanlar, hava, su, toprak ve ateştir (anasır-ı erbaa). Diğer âlemin nişanı ise Cennet, Cehennem ve Arasat'tır. Letâfet itibarıyla ruh, cennet makamında; afet ve sıkıntı yeri olması hasebiyle nefis, cehennem mevkiinde, beden de arasat mahallindedir. Sûflilerden bir kısmı insanın ahiret âlemi ile dünya hayatı arasında, latifelerle makamlar arasında bir irtibat kurmuş ve nefsin cehennem mevkiinde bulunduğunu söylemiştir⁴³³.

İnsan bu dünyada nefsin hile ve oyunlarından kurtulup ruhun hakikatine ulaşamaz ise Allah'ı tanımaya ve Allah'a yakın olmanın sırrına vakıf olamayacaktır. Dünyada Allah'ı tanıyan, ondan başka her şeyden yüz çeviren ve Allah'ın istediği şekilde yaşayan, nefsin arzu ve isteklerinden uzak duran, ahirette ne azap görür ne de cehennem. Ancak insan ruhunun böyle olmadığını söyleyen Hücvirî, insan ruhunun insanı cennete çağıracağını beyan eder. Cennetin dünyadaki örneği ruhtur. Cehennemin dünyadaki numunesi nefstir, nefsi ise insanı cehenneme çağırır. Hücvirî, ruhu yöneten ve yönlendirenin salim akıl olduğunu, nefsi yönlendirenin de hevâ olduğunu beyan eder⁴³⁴.

İşin başka bir yönü ise, nefis sahibi olan insanın nefsin dört şekliyle kuşatılmış olmasıdır. Nefsin farklı yönlerini tanımlayan bu dört tür nefis, insan hayatîyetinin devamında çok önemli görevleri üstlenmiştir. İnsanoğlu nefsin bu özelliklerinden dolayı en dipten en yüksek noktalara gidip gelme, düşüp çıkma olgularıyla karşı karşıyadır. Bundan dolayı, Yüce Allah varlıklar içerisinde insana farklı bir konum vermiş, onu meleklik mertebesine ulaşmak veya esfel-i sâfilîn konumuna inmek arasında gidip gelebilecek bir özellikte yaratmıştır. İnsan, ihtiyaçları ve hayatîyetinin devamı için bazı davranış biçimlerini gerçekleştirmek

⁴³² Âdem Çatak, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Nefs Anlayışı, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, I, sayı: 1, ss. 217-233.

⁴³³ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 262.

⁴³⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 262.

zorundadır. Ancak bu eylemleri yaparken insan diğer varlıklardan farklı olarak işin içine bir de zevk ve sefasını katmaktadır ki bu esnada insan azgınlaşmakta ve nefsinin esiri olmaktadır. Hâlbuki diğer varlıklarda eylemler fitrî ve ihtiyaçtandır. Diğer yönüyle insan meleklik mertebesine ulaşma yeteneğine sahiptir ki bu durum insanın nefsinin dizginlenmesi, ruhunu yüceltmeye çalışmasıyla gerçekleşir. Yani insan, nefsanî yönüyle ve ruhanî yönüyle iki kutup arasında gidip gelme yeteneğine sahip, Yüce Allah'ın kendisine muhatap kabul ettiği bir varlıktır. İnsan, esfel-i sâfilîne düşmemek ve ahsen-i takvime yükselebilmek için hayatın her aşamasında sürekli mücadele vermek zorunda kalan bir varlıktır⁴³⁵.

İnsan yaratılış itibarıyla ruh sahibi bir varlıktır. Ruhun bir nefsanî bir de hayvanî tarafı vardır. Bazı ilim adamları insanda dört türlü nefis olduğunu söyler. Bunlar⁴³⁶:

1. Tabii Nefs
2. Nebatî Nefs,
3. Hayvanî Nefs.
4. İnsanî Nefs.

Nebatî nefis ve hayvanî nefse “şehvanî ruh” da denir ki insanın şehvî arzuları, ihtiyaçları, hazları ve zevkleri bu iki nefsin özellikleridir. İnsani nefis ise, cevher olan ruhtur⁴³⁷. Bu ruhun maddi boyutu yoktur. İşte tarikatlarda seyr u sülûk esnasında aşılması gereken mertebeleri kat etmeye çalışan ruh da bu ruhtur.

İnsanın kendi nefsinin bilmeye çalışması en önemli görevidir. Mutasavvıflar arasında rağbet gören, hadis diye bilinen, Kotku'nun da benimsediği “*Nefsini bilen Rabb'ini bilir*⁴³⁸” sözünden hareketle sâlikin nefsinin tanıyarak, nefsinin arzu ve isteklerini dizginleyerek, nefsin mertebelerini birer birer başarıyla geçerek vuslata ermesi, Allah Teâlâ'yı bilmesi en önemli vazifedir. Kotku, nefsin yedi mertebesini, âlem-i şehâdetinde bulunan yedi kat sema ile karşılaştırır. İnsanoğlunun yedi kat semayı, ilmin çok hızlı ve sürekli gelişmesi ve teknolojik imkânların

⁴³⁵ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, I, s. 56.

⁴³⁶ Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 112.

⁴³⁷ İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Kit-San, İstanbul 1984, ss. 545-552; Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 114.

⁴³⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, s. 262.

artmasına rağmen hâlâ tam olarak keşfedemediğini savunur. Kotku, İslam nimetinin kemâl noktası olan nefs-i kâmileye ulaşmanın daha önemli olduğunu ifade eder ve çok sayıda kişinin bu mertebeleri geçip seyr u sülûkunu tamamladığını sevinerek belirtir⁴³⁹.

Tasavvuf ve tarikatlarda çok önemli bir yere sahip olan sülûk, tarikatlara göre değişiklik arz eder. Bazı tarikatlar beş latife üzerinden, bazı tarikatlar ise fenâ yöntemiyle sülûk eder. Bazı tarikatlarda seyr u sülûk metodu olarak yedi tavır üzerine sülûk ederler. Tezimize konu olan Mehmed Zâhid Kotku'nun da seyr u sülûk metodu olarak nefsin yedi mertebesini benimsediğini görmekteyiz. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu konuda Kotku'nun *Tasavvufi Ahlak* ile nefis ve nefsin eğitilmesi konusunda yazdığı *Nefsin Terbiyesi* adlı eserlerinden yararlanacağız. Bu eserde Kotku, nefsin mertebelerini ve nefsin hâllerini tek tek ele almış ve detaylı bir şekilde açıklamıştır. Özellikle nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mülhime hakkında çok geniş bilgiler sunmuştur.

2.10.1. Nefsin mertebeleri

Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerine dayanılarak, insan nefsinin altı mertebesinin olduğu ileri sürülmüş yedincisi olarak da sûfiler tarafından nefs-i kâmile ilâve edilmiştir. Bu mertebelerin her birinin esma ve makamları vardır. Her makamı geçen sâlik bir üstteki makama ulaşır ve o makamın esmâ ve zikrine devam eder⁴⁴⁰. Mehmed Zâhid Kotku'ya göre sâlikin, vuslata ermesi, menzilden menzile makamdan makama ulaşması ve seyr u sülûkunu başarıyla tamamlaması için, seyr u sülûku esnasında bu mertebeleri aşması gerekir. Sâlik her makamın vecibelerini, sâlih ve kâmil bir mürşidin gözetiminde tam manasıyla yerine getirerek bir üst mertebeye geçebilir. Kotku, bu mertebeleri ve sâlikin vazifelerini detaylı bir şekilde ele almış, özellikle nefs-i emmâre hakkında çok geniş izahta bulunmuştur. Kotku'ya göre nefsin mertebeleri şöyledir:

2.10.1.1. Nefs-i Emmâre ve Sıfatları

Allah'ın emirlerine uymayan, yasaklarını çekinmeden yapan ve zevkine tâbi olan nefistir. Bu nefis, tabiata meyleder, hissî lezzetlere ve şehvetlere yöneltir,

⁴³⁹ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 20.

⁴⁴⁰ Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, ss. 235-236.

kalbi süflileştirir. Bu bakımdan o; şer, kötü fiiller ve kötü ahlâkın kaynağıdır. Nitekim ayette “*Muhakkak ki nefis, kötülüğü emreder*”⁴⁴¹ diye vafedilir. Kişi, şehvet ve arzuları ile mücadele etmez, nefsinin arzularına uyar, şeytanın yolunda giderse bu mertebeye nefis-i emmâre mertebesi denir. Diğer bir ifade ile nefsin şehvanî ve hayvanî boyutudur. Bu mertebede kişi iyilik işlemez, kötü davranışlarına da dikkat etmez; ancak kötü bir davranışta bulunursa bundan rahatsızlık ve pişmanlık duyar, duyduğu bu nedamet, davranışlarına yansımaz⁴⁴². Kotku’ya göre nefis-i emmâre kâfirlerin, müşriklerin, münafıkların, fâsıkların nefisleridir ki bunlar hiçbir işe yaramazlar⁴⁴³. Kotku, nefis-i emmârenin müslüman olan kişilere yakışmayan on iki sıfatı olduğunu belirterek bu sıfatların bir müslümanda bulunmaması gerektiğinin altını çizer. Bu on iki kötü vasıf kimde bulunursa ve tövbe etmeden o hâl üzere ölürse dünyasının da ahiretinin de cehennem mesabesinde olacağını söyler. Müellif, kötü sıfatlarla muttasıf kişilerin durumunu düşmana esir düşmüş insanın hâline benzeterek, düşmana esir düşen kişinin nispeten hürriyeti olduğunu, nefsin esiri olan kişinin ise her çeşit hürriyetten mahrum olduğunu söyler⁴⁴⁴. Nefis-i emmâre sahibinden iyilik beklemeyi, yılan zehrinden şifa beklemeye benzeterek, nefsi emmâreden kurtulmanın ilk basamağının iman etmek olduğunu vurgular⁴⁴⁵. Sâlikin seyri esnasında her şeyden önce Kur’an-ı Kerimi, İslam Akaidi’ni, Hadis ilmini muhakkak öğrenmesi gerektiğini ve bu yolda âlim, fâzıl, kâmil, olgun, irşada ehliyetli bir mürşide tabi olmasının şart olduğunu söyler.

İnsan, kâmil insan olmak için güzel ahlak sahibi olmak, maddi ve manevi pisliklerden temizlenmek zorundadır. Her şeyden önce de bu pislikleri tanınması ve onlardan kurtulmak için çaba göstermesi gerekir. Müellifimiz bu kötü huyları eserlerinde çok geniş bir şekilde ele almış, sâlikin bu huylardan arınması gerektiğini, aksi takdirde seyrinde ilerleme kaydedemeyeceğini belirtmiştir. Kötü huylar aynı zamanda nefis-i emmârenin sıfatlarıdır. Kotku’ya göre nefis-i

⁴⁴¹ H.Tevfik Marulcu - Hülya Altunya, “Baberti’nin Ruh, Kalp, Nefs, Akıl ve Sır Hakkında Görüşlerine İlişkin Bir Risale: Tanıtım, Tahkik ve Çeviri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, Sayı: 23. ss, 139-153.

⁴⁴² Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 355, 326; Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmut Hüdai ve Celvetiyye Tarikatı*, MÜİFAV, İstanbul 1980, s. 193.

⁴⁴³ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1989, s. 23.

⁴⁴⁴ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 33.

⁴⁴⁵ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 35.

emmârenin sıfatları şunlardır: Şirk, küfür, cehalet, gaflet, büyük günahlar, kibir, hırs, cimrilik, şehvet, gadap, haset ve hıkd yani kin gütmektir⁴⁴⁶.

Kotku, nefs-i emmâre konusuna çok önem vermiş, adeta seyr u sülûk metodunun ilk ve en önemli basamağını hassaten nefs-i emmâreden, daha sonra nefs-i levvâme ve nefs-i mülhimedden kurtulma ve arınma temeli üzerine oluşturmuştur. Zira nefsin bu üç menzilini geçen sâlik kemâlâtın başlangıç noktasına varmış olmaktadır. Konunun önemine binaen nefs-i emmârenin sıfatları konusunda Kotku'nun görüşlerini kısa kısa ele alacağız.

2.10.1.1.1. Küfür

Nefsin, kötü huylardan arınması ve seyrinde başarılı olması için ilk şart olarak imanı gören müellifimiz, imansız bir kişinin kötü huylarından kurtulamayacağını, hem dünyada hem de ahirette pişman olacağını, ahiretteki yerinin ebedi cehennem olacağını bildirmiştir. Küfrün dört çeşidi hakkında şu bilgileri sunar⁴⁴⁷:

1. Küfr-i İnkârî: Allah'ı tanımayıp, onun varlığını kabullenmemektir.
2. Küfr-i Mücerredî: Allah'ın varlığını bildiği hâlde onun Rabliğini kabul etmemektir. Şeytanın küfrü buna örnektir.
3. Küfr-i İnâdî: Kalbiyle ve diliyle Allah'ı bildiği hâlde sırf hasedinden ve inadından dolayı iman etmeyenlerin küfrüdür. Ebu Cehil'in küfrü buna örnektir.
4. Küfr-i Nifâkî: Diliyle Allah'a inandığını söylediği hâlde kalbiyle onu inkâr edenlerin küfrüdür. Münafıkların küfrü böyledir.

Ehl-i küfrün vasıflarını taşıyan sâlikin seyrinde başarılı olmak için bu vasıflardan uzaklaşp güzel ahlak sahibi olması gerekir⁴⁴⁸.

2.10.1.1.2. Şirk

Allah'ı ve sıfatlarını bilmemenin affolunacak bir kusur olmadığını belirten Kotku, insanlar üzerinde etkisi bulunan ana, baba ve eğitimcilerin çok büyük

⁴⁴⁶ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 33.

⁴⁴⁷ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 36.

⁴⁴⁸ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 36.

sorumluluklarının olduğunu vurgular ve şirkin her türlüsünden özellikle de gizli şirkten insanları kurtarmak gerektiğini beyan eder⁴⁴⁹.

2.10.1.1.3. Gaflet

İnsanın dünyaya ne için geldiğini, yaşamaktan gayesinin ne olduğunu bilmemesi, Allah'tan gafil olması nefis-i emmârenin sıfatlarındanıdır. Allah'tan gafil olanlar hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrayacaklardır. Gaflette olanlar seyrinde de başarılı olamayacaklardır⁴⁵⁰.

2.10.1.1.4. Cehalet

Müellifimiz cehaleti, okuma-yazma bilmeme değil, Yüce Yaratıcı'yı tanımama olarak kabul eder. Dinsizliği, inançsızlığı en büyük cehalet olarak değerlendirir ve bu tür insanların statüsünün, konumunun, eğitim durumunun ne olduğunun hiç önemi olmadığını bildirir⁴⁵¹. Cehalet konusunda ilmin değerlendirmesini de yapan Kotku, ilimleri dünya ilimleri ve şer'i ilimler diye tasnif eder. İlimden maksat şer'i ilimlerdir. Dünyevi ilimlerin faydası sadece sahibinedir. Ancak ilim sahibi Müslüman bir kişi ise, Allah rızası ve ümmetin hayrı için hareket ettiği müddetçe, o ilmin, sahibine maddi ve manevi faydası olacağını düşünür. İnsanın kurtuluşunun şer'i ilimlerde olduğunun altını çizer. Kotku, başka bir ilimden, gönül ilminden bahseder ki, ona göre asıl ilim odur. Bu ilme, güzel ahlakı elde etmedikçe, kötü ahlakı tasfiye etmedikçe ulaşamaz. Bu ilme ulaşmanın iki yolu vardır⁴⁵².

1. Riyazetlere devam etmek, az yemek, az konuşmak, az uyumak, nefsi ile mücahede etmek ve halvetlere girmektir.

2. Kitap ve Sünnete uygun yaşamak, zikre devam etmektir.

2.10.1.1.5. Günahlara Dalmak

Kotku, sâlikin seyr u sülûkunda mertebeleri kat etmesi için vücudu hasta eden amansız, devası zor bulunan kanser mikroplarına⁴⁵³ benzettiği günahlardan

⁴⁴⁹ Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 118; Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 40.

⁴⁵⁰ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 43; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 16, 73.

⁴⁵¹ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 44.

⁴⁵² Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 49-50; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, s. 250.

⁴⁵³ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 169-171.

mutlaka uzak durmasını zorunlu görür. Ve ona göre günahlar zâhirî ve bâtinî günahlar olarak ikiye ayrılır. Zahiri günahlar dediği, içki içmek, kumar oynamak gibi dinimizde yasaklanmış davranışlardır. Batınî günahlar dediği ise, hased, gazab, kibir, buhl (cimrilik), şehvet, hırs ve riya gibi davranışlardır. Kotku, nefs-i emmâreyi yedi başlı canavara benzetir ve bu yedi kötü ahlakı bir baş olarak kabul eder, nefs-i emmâre ile mücadelenin ne kadar zor olduğunu bu teşbihle açıklar. Bâtini günahlardan kurtulmanın zahiri günahlara göre çok daha zor olduğunu, zira zahiri günahlardan tevbe-i nâsuh ile kurtulmanın mümkün olduğunu ifade eder. Bâtini günahlara gelince birçok insanın batini günahlara daldıklarının farkında dahi olmadığını vurgular. Sâlikin seyrinde başarılı olması için mutlak surette zahiri ve batini günahlardan kaçınması gerektiğini bildirir ve büyük küçük günahları ayrıntılı bir şekilde tanıtır⁴⁵⁴.

2.10.1.1.6. Kibir

Sâlikin manevi yollarda karşılaşacağı engellerden biri de nefs-i emmârenin kibir sıfatıdır. Kibir büyüklenmek demektir. İki türü vardır: İnsanlara karşı ve Allah'a karşı olan kibir. Her iki türü de kötü ahlâktandır; ancak Allah'a karşı kibir, insanı küfre kadar götürür, şeytanın sıfatıdır, cennetten uzaklaşmaya sebeptir. İnsana lazım olan alçakgönüllülük ve tevazudur. Tevazu peygamberlerin ve velilerin sıfatıdır, büyüklük sadece Allah'a mahsus bir sıfattır⁴⁵⁵.

2.10.1.1.7. Hırs

İnsanlığın gelişimi için hırsın olması gereken bir huy olduğunu savunan Kotku, dünyalık elde etmek için ölçüsü kaçırılan hırsı, ahlâk-ı mezmûmeden kabul eder. İnsanoğlunun açgözlü bir varlık olduğunu, kontrol edilmeyen bir hırsın doymayacağını, bir vadi dolusu malı olsa daha fazlasını isteyeceğini bildirir⁴⁵⁶. Bu tür kötü huylardan arınmanın tövbe ederek gerçekleşeceği ve nefs-i emmârenin bu sıfatını terk etmede başarılı olamayan sâlikin yolda kalacağı aşikârdır⁴⁵⁷.

⁴⁵⁴ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 55-58; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 73-85.

⁴⁵⁵ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 188-195; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 92-99.

⁴⁵⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, s.161.

⁴⁵⁷ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 199; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 138-142.

2.10.1.1.8. Cimrilik

Seyr u sülûk yolunda Allah'a yakın olmak isteyen kişinin cömert ve sehavet sahibi olması gerektiğini bildiren Kotku, cimriliğin Allah'ı tanımayan, nefs-i emmâresine yenik düşmüş, cehennemliklere yakın insanlara ait kötü bir sıfat olduğunu kabul eder⁴⁵⁸.

2.10.1.1.9. Gazap

Yerinde ve zamanında kullanılması gereken ve insan olmanın özelliklerinden biri olan bu huy, kontrol edilmeden kullanılırsa, çok değişik felaketselere sebep olmaktadır. Peygamberimizden nasihat isteyen bir sahabeye Efendimiz: “Kızma!” buyurmuştur. Gazabın kontrol edilmesi gereken bir davranış biçimi olduğu ortadadır. Gazaplı insanın bulunduğu pozisyonu değiştirerek ve abdest alarak kendini kontrol altına alması da bir Peygamber tavsiyesidir⁴⁵⁹.

2.10.1.1.10. Hased

Kötü ahlakın en tehlikeli ve en şerlisi hasettir. Cenab-ı Allah'ın Felak suresinde sakınılmasını ve kendisine sığınılmasını istediği bir huydur⁴⁶⁰. Kişinin bütün iyiliklerini yiyip bitiren, yakıp yıkan bir haslettir haset⁴⁶¹. Hasetçi olan kişi huzurullahtan kovulmuştur, Allah'ın takdirine ve taksimine razı olmamıştır⁴⁶². Böyle huylara sahip olan kişi nasıl olur da Allah'a giden yolda başarılı olur. Dolayısıyla haset duygusu sâlikin seyrinde dikkat etmesi ve başarıyla geçmesi gereken en tehlikeli menzillerden biridir.

2.10.1.1.11. Kin

Hayvanlara mahsus bir huy olan kin gütmek çok tehlikeli ve zararlı bir ahlaktır. Kan davalarının, bölünmelerin ve parçalanmaların sebebidir. Müslümana affetmek yakıştır. Kin, nefs-i emmârenin özelliklerinden biridir. Sâlikin seyrinde başarılı olması için kin gibi kötü huylardan arınması gerekir⁴⁶³.

⁴⁵⁸ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 200; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 135-137.

⁴⁵⁹ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 202; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 125-127

⁴⁶⁰ Felak 113/5.

⁴⁶¹ *Ebu Davud*, Edep 44.

⁴⁶² Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 204; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 101-106.

⁴⁶³ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 206; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 99-100.

2.10.1.1.12. Şehvet

İnsanoğlunun varlığının devamı için şart olan şehvet duygusu, fitrattan sapmadıkça kötü huy kabul edilmemiştir. Şehvetin gayr-ı meşrû yollarda kullanılması yasaklanmıştır. Şehvete giden yollar kesilmek istenmiştir. Şehvetin kapısını aralayan şey gözlerdir. Bu nedenle gözlerin haramlardan sakınılması Allah'ın buyruğudur. Nakşbendiyye'nin prensiplerinden biri olan “Nazar ber kadem”⁴⁶⁴ kuralı şehvetin kontrolü için konulmuştur. Şehveti tahrik edecek ortamlardan uzak durmak, gözleri haramlardan korumak seyr u sülûk esnasında sâlike menzilleri geçme imkânı tanıyacaktır⁴⁶⁵.

İnsan yaratılış itibari ile çeşitli özelliklerde yaratılmıştır. Bunlardan biri de insanda bulunan hayvani nefstir. Hayvani nefis, insan nefsinin şehvi arzularını gerçekleştirmek isteyen nefstir. Yukarıda müellifimiz Kotku'nun da işaret ettiği gibi kâfirlerin, münâfikların, fâsıkların nefsidir. Bu grupta olan insanlar arzu ve istekleri doğrultusunda bilerek ve isteyerek dinimizin yasakladığı davranışları gerçekleştirmektedirler. Allah'ın ve peygamberimizin yasakladığı bir davranışı Müslüman olanların bilerek ve isteyerek gerçekleştirmeleri düşünülemez. Bir Müslüman, olsa olsa gafletle, hatayla, dalgınlıkla günaha dalmıştır. Aksi takdirde iman tehlikeye girer. Ancak hakiki mümin olmak için, Allah'a yaklaşmak isteyen her insan için, nefs-i emmârenin tuzaklarından kaçınmak şarttır. Hedef güzel ahlâkla ahlâklanmaktır. Güzel ahlak peygamberlerin gönderiliş gayesidir. Nefsini arındıran, nefs-i emmârenin sıfatlarından kurtulanlar, hassaten bunu bir mürşid-i kâmil kontrolünde yapanlar, yani seyr u sülûk edenler, menzilleri geçip bir üst makam olan nefs-i levvâmeye çıkarlar. Kotku'ya göre nefs-i emmârenin sıfatlarından arınmanın yolları şunlardır⁴⁶⁶:

1. Mücâhede ve Riyâzet

2. Zikrullah'a devam etmek.

⁴⁶⁴ Nazar ber Kadem: Arapça ve Farsça kelimelerden mürekkep bu ifade, ayağa bakmak anlamına gelir. Nakşî istilahındandır. Sülûk gören kişinin, nerede olursa olsun, zihnî konsantrasyonunu dağıtmamak için hep ayağının ucuna, yürüyeceği yere bakmasıdır. Bu, kendini beğenme hastalığından kurtulmaya vesile olarak görülür. Bu şekilde varlık mertebeleri aşıp mahviyete ve fakra edilir. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 467.

⁴⁶⁵ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 207-209; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 143-145.

⁴⁶⁶ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 211; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, V, ss. 143-145.

Kotku, nefis-i emmâre sahibinin rüyalarından bahseder⁴⁶⁷.

Sâlikin seyr u sülûkunda bazı rüyalar göreceğini, bu rüyaların şeyhten başkasına anlatılmamasını, şeyhin sâlike göstereceği yol üzere hareket edilmesi gerektiğini söyler. Kotku, sâlikin rüyasında çeşitli hayvanları, olumsuzluk manası içeren çeşitli davranış, fiil, eylem, hâl ve hareketleri nefis-i emmâre sahibinin bazı kötü sıfatlarla muttasıf olduğuna işaret olarak kabul eder⁴⁶⁸.

Nefis-i emmâreden kurtulmaya çare olarak da kâmil bir zat bulup ona intisap edilmesini, çeşitli riyâzât ve zikirlerle devam edilmesini tavsiye eder. Sâlikin bu mertebede zikri, “lâ ilâhe illallâh”tır ve “lâ mabûde illallâh” manası verir⁴⁶⁹. Seyri “seyr ilallâh”, hâli “havf ve recâ”, âlemi ise” âlem-i şehâdet”tir⁴⁷⁰.

2.10.1.2. Nefis-i Levvâme

Sâlikin, nefis-i emmâre mertebesinden yükselme çaba ve gayreti sonucunda kalbe bazı nurlar gelmeye başlar. Kalbe gelen bu nurlar sayesinde nefis uyanmıştır. Ancak zaman zaman gaflete düşer, gaflete düşse de yaptığı hataları bilir, işlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyar, üzülür, günahları bir daha işlememeye çalışır. İbadet ve taatını artırmaya gayret eder⁴⁷¹. Allah’ın emirlerine bazen uyan bazen uymayan, işlediği günahlardan dolayı üzülen, tövbe eden ve sevaplardan dolayı sevinen nefistir. Nefsin, tam manasıyla sükûna kavuşmaması fakat şehvetlere karşı nefsi müdafaa etmesi ve nefsin kötü isteklerine karşı direnmeye çalışması demektir. Yani sâlik zaman zaman yaptığı nefsanî davranışlarından dolayı kişilik çatışması yaşar. Nefsin elinden kurtulmaya çalışırken bazen nefis-i emmâreye düşer ve bundan, yaptığı davranışlardan utanır, pişman olur ve kendini

⁴⁶⁷ Arapça kökenli olan “rüya” kelimesi “görmek” manasına gelir. Başka bir yönüyle uyku halinde zihinde oluşan olgulardır Kur’an-ı Kerim’de de önemli bir yere sahip olan rüya birçok ayette zikredilmiştir. Peygamberimizin Mekke’nin fethiyle ilgili rüyası (Fetih 48/27), Hz.Yusuf (Yusuf 12/4), Hz. İbrahim (Saffât 37/102) ve Firavun’un rüyası (Yusuf 12/43) yüce kitabımızda yer almaktadır. Ayrıca Efendimiz’in (a.s) bir hadisinde nübüvvetin kırk altıda bir olarak belirttiği sâdik rüya (*Buharî*, Tabir 26, *Müslim*, Rüya 1) Müslümanlar katında özel bir yere sahiptir. Rüyalar kaynağı itibariyle üçe ayrılır: Rahmanî, şeytanî ve melekî rüyalar. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.526. Rahmanî rüyalar yorumla ihtiyaç duymayacak kadar açık olan rüyalar. Melekî rüyalar ehlinece tabir edilmesi gerekir; şeytanî rüyalar ise nefis-i emmârenin kötülüklerine işaret eden rüyalar, yorumlamaya gerek yoktur. Kur’an-ı Kerim’in ifadesiyle “karışık rüyalar”dır (Yusuf 12/44). Rüya sûfiler arasında önemli bir bilgi kaynağı olarak görülür.

⁴⁶⁸ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 214.

⁴⁶⁹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 136.

⁴⁷⁰ Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 122.

⁴⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 474; Ögke, *Kur’an’da Nefs Kavramı*, ss. 86-88.

kınar. Bu kınamayı Elmalılı Hamdi Yazır, iki şekilde yorumlar. Birincisi, başkasını kınayan nefis, ikincisi ise kendi kendini kınayan nefistir. Elmalılı, nefsin yaptıklarından dolayı ahirette nefs-i levvâme sahibinin çok pişman olacağını ifade eder⁴⁷². Nefis bu mertebede, sahibini Rabb'ine karşı ibadetindeki kusurundan dolayı ayıplar. Yüce Yaraticımın, Kur'an-ı Kerim'de “*Ve nedamet çeken nefse yemin ederim ki*”⁴⁷³ ayeti ile dikkat çektiği nefis bu nefistir. Yani nefs-i emmârenin biraz uslanmış hâlidir. Nefs-i emmâre sahibi, bazen itaatkâr bazen isyankâr bir karaktere bürünür.

Kotku, nefs-i levvâmenin şu dokuz sıfatını sayar: Fısk, cehalet, ucub, çok uyku uyuma, çok yemek yeme ve içme, hırs, süslenmek ve lüzumsuz işlerle vakit öldürmektir⁴⁷⁴.

Kotku, sâlikin, nefs-i levvâmenin dokuz kötü sıfatından arınması gerektiğini; aksi takdirde bir üst mertebe olan mülhemeye geçemeyeceğini belirtir. Nefs-i levvâme sahibinin çeşitli rüyaları vardır. Kotku'nun ayrıntılı bir şekilde ele aldığı bu rüyalar, çeşitli anlamlara gelir. Sâlik rüyasını şeyhine anlatır, mürşid sâlikin gördüğü rüyaların ne anlama geldiğini açıklar ve sâlik şeyhinin kendisine göstereceği yolla hareket eder. Şeyhin talimatına uyan sâlik nefsinin bu kötü sıfatlardan arındırmaya çalışır⁴⁷⁵. Sâliki, bu makamda bekleyen bazı tehlikeler vardır. “Kemale erdim, dünyaya meylim kalmadı.” gibi kendini beğenme ve riyaya düşme tehlikesi bunların başında gelir⁴⁷⁶. Sâlik, nefsin bu tür aldatmalarına karşı uyanık olmalıdır.

Bu mertebede sâlikin makamı “levvâme”, zikri “Allah”, seyri “seyr lillâh”, hâli “kabz ve bast”, âlemi ise “âlem-i berzah”tır⁴⁷⁷.

2.10.1.3. Nefs-i Mülheme

Allah'ın emir ve yasaklarına uyan, ilahi keşiflere ve nurlara nail olan nefistir. İnsanın nefsinin daha iyi tanıdığı, kötü sıfatları tamamen terk ettiği, iyi ve kötüyü bilebildiği ve kötünün iyiden ayırt edilebildiği, hak ile batıl çizgisini net

⁴⁷² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1982, VIII, s. 5473.

⁴⁷³ Kıyame 75/2.

⁴⁷⁴ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 216-220.

⁴⁷⁵ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 219-224.

⁴⁷⁶ Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 123.

⁴⁷⁷ Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 123.

görebildiği, sâlikin ilahi aşkla yanmaya başladığı⁴⁷⁸, Allah'tan gayrı her şeyden uzak kaldığı, masivayı terkettiği aşamadır⁴⁷⁹. Bu aşamada insanın artık dinin emir ve yasaklarının hem zahirine hem de batınî manalarına kesinlikle vakıf olduğu ve uyduğu bir mertebedir. İnsan ruhlar âlemine bu mertebede geçer. Kişiyi yöneten artık nefis değil, gerçekte ruhtur⁴⁸⁰. Kotku'ya göre bu mü'min âlimlerin nefsidir. Bu âlimler Allah'ın kendisine ilim bahşettiği, haşyet sahibi kimselerdir⁴⁸¹. Bu makamda olanların ilim, tevazu, tövbe, sabır, cömertlik, kanaat ve tahammül gibi sıfatları vardır. Bu mertebede sâlikin hâlâ nefs-i levvâmeye ve nefs-i emmâreye düşme tehlikesi vardır. Makamların en tehlikelidir. Bu makam hayrı ve şerri, iyi ve kötüyü bir arada bulundurduğu için tehlikelidir⁴⁸². Nefsin mertebelerini sarp kayalıklara benzeten Kotku, nefsin tuzaklarına aldanan kişinin hemen kayıp aşağı düşebileceğini ifade eder⁴⁸³. Zira bu mertebede sâlikin, mazhar olduğu bazı ilahi ikramlarla, lütuflarla, makamlarla, nefsinin kemale erdiği düşüncesine kapıldığı anda şeytanın tuzaklarına düşme tehlikesi vardır.

Nefs-i mülheme sahibinin çeşitli rüyaları vardır. Sâlik bu rüyalarını şeyhine anlatır ve şeyhin talimatlarına göre hareket ederek bu mertebeyi geçmeye çalışır. Bu mertebede sâlikin dikkat etmesi gereken husus ilmiyle, hâlis bir niyetle âmîl olmaya çalışmasıdır⁴⁸⁴.

Bu mertebede sâlikin makamı “mülheme”, zikri “hû”, seyri “seyr alallâh”, hâli “aşk”, âlemi “ervâh”tır⁴⁸⁵.

2.10.1.4. Nefs-i Mutmainne

İman esaslarına inanan, İslâm'ın emir ve yasaklarına uyan, bu konularda hiçbir şüphe ve tereddüdü olmayan, neticede Allah ile manevi bir bağ kuran ve bunun lezzetine ulaşan nefistir. Nefs-i mutmainne, nefsin emir ve irade altına girip kontrol altına alınması ve nefsin isteklerini reddedebilmesi sayesinde sükûna kavuşması demektir. Kotku'nun ifadesiyle kalbin nurla dolup kötü huylardan

⁴⁷⁸ Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 136.

⁴⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.

⁴⁸⁰ Mehmet Bayraktar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 39.

⁴⁸¹ Fatır 35/28.

⁴⁸² Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, ss. 89-90.

⁴⁸³ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, ss. 225-226.

⁴⁸⁴ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 228.

⁴⁸⁵ Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 123; Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, ss. 136, 141.

arınmış, güzel ahlakla muttasıf olmuş, huzura ermiş olan nefistir⁴⁸⁶. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilir: “*Ey huzur içinde olan nefis, hoşnut etmiş ve edilmiş olarak Rabbine dön*”⁴⁸⁷. Bu mertebede insan nefsin arzu ve isteklerinden kurtulup kulluk makamına erişir. Nefs-i mutmainnenin sıfatları vardır. Bunlar: Amel, tevekkül, açlık, riyazet, ibadet, tefekkürdür. Kotku'ya göre altı sığata sahip olan sâlik tam manasıyla kemale ermesede, kemal noktasında çok mesafe kat etmiştir⁴⁸⁸. Bu makam ehlullahın başlangıç noktasıdır. Bu makama kadar sâlik kesbiyle ulaşabilir; ancak bundan sonraki makamlar lutf-u ilahi ile elde edilir⁴⁸⁹.

Sâlik, nefsin bu mertebesinde bazı keramet ve tecellilere nail olur. Kemâle erdiğini, tam manasıyla olgunlaştığını, makamların en üstününe ulaştığını zannetmesi nedeniyle şeytanın hâlâ sâliki aldatma ve ayağını kaydırma tehlikesi vardır⁴⁹⁰. Bu yüzden sâlik, meydana gelen tüm hâllerden şeyhini haberdar etmeli ve şeyhinin talimatlarına uymalıdır.

Nefs-i mutmainne mertebesinde sâlikin rüyaları vardır ve bu rüyalar artık durulmaya başlamış olup nefsin kötü hâllerine işaretten daha çok, sâlikin sülûkunda ilerlemesine işaret eden rüyalarlardır. Sâlik rüyalarını ehl-i kemâl olan mürşidine anlatır ve şeyhinin vereceği talimatlar doğrultusunda hareket eder.

Nefs-i mutmainne mertebesinde sâlikin makamı “mutmainne”, zikri “Hak”, seyri “seyr maallah”, hâli “sekr-mahv”, âlemi “ceberut âlemi”dir⁴⁹¹.

2.10.1.5. Nefs-i Râdıyye

Kelime anlamı itibariyle razı olan, hoşnut kalan anlamındadır. Her yönüyle Hakk'a yönelen, Allah'tan gafil olmama şuuruna eren ve hiçbir şeyden şikâyet etmeyen, Allah'tan razı olan nefistir. Nefsin kendi kendisinden razı olduğu, yani kendisinden, iyi fiillerinden ve temizliğinden dolayı memnun olduğu mertebedir. Sâlik, Allah'ın emrettiği şeylere tam olarak uyar, yasaklarından da kaçınır⁴⁹². Bu mertebede insan artık Allah'ın velisi durumundadır.

⁴⁸⁶ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 229; Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, ss. 91-92.

⁴⁸⁷ Fecr 89/27-28.

⁴⁸⁸ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 229.

⁴⁸⁹ Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, s. 93.

⁴⁹⁰ Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 136.

⁴⁹¹ Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 126.

⁴⁹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.

Allah'ın lütfu sayesinde nefsin hilelerinden korunan sâlik, kâmil mürşitler gözetiminde nefis tezkiyesi, ruhun tasfiyesi ve riyazetlerle arınmanın yanında, ilim tahsili ve hadisleri öğrenmesiyle, hâl ve davranışlarını kâmil insanlara benzetmeye çalışmasıyla yüksek mertebelere ulaşır. Kotku'ya göre bu mertebeye ulaşan kişi velayet mertebesine ulaşmış demektir⁴⁹³.

Sâlik bu mertebeye ulaşmak için riyazet ve zikre devam etmiştir. Kalp zikri ve fenâfillah, bekâbillah zikirleri ile meşgul olan sâlik, halvete girerek riyazet yapar, ahlakını güzelleştirir, herkes tarafından sevilir. Sâlik, Allah katında muhterem bir zattır, ona karşı duyulan hürmet cebri ve kahridir⁴⁹⁴.

Nefs-i radiyyenin rüyalarından bahseden Kotku, yine bu rüyaların şeyh tarafından yorumlanıp sâlike nasıl bir yol izleyeceğini bildirir. İlim sahibi, rüya tabir etme ehliyetine sahip, kâmil mürşid rüyaları tabir eder ve sâlike yol gösterir.

Nefs-i radiyyenin sıfatları: İhlas, boş konuşmayı terk, zikr-i daimi, zühd, verâ ve keramettir. Nefs-i radiyye mertebesinde sâlikin makamı “radiyye”, zikri “Hay”, seyri “seyr fillah”, hâli “hayret”, âlemi “lahut âlemi”dir⁴⁹⁵.

2.10.1.6. Nefs-i Mardıyye

Bütün benliği ile Hakk'a teslim olan ve böylece Allah'ın kendisinden razı olduğu nefistir. Artık razı olunan nefsin kemâle ermesi hâlidir. Nefis günahlardan ve kötü hasletlerden temizlenmiştir, insani ve bedeni vasıflardan tamamen arınmıştır, Allah (c.c) nefisten artık memnun olmuştur. Bu mertebe, kişinin Allah'ın rızasını kazandığı bir mertebedir. Yine bu mertebede kişi kendini aşmış, her şeyiyle Allah'ın iradesine teslim olmuştur. Kotku'nun beyanıyla bu mertebe âriflerin nefsidir⁴⁹⁶. Kotku, nefis-i mardıyye mertebesinde olan sâlikin altı sıfatı olduğunu ifade eder. Bu sıfatlar, bir yönüyle vehbî olarak kazanılan sıfatlardır. İnsan çalışıp çaba ve gayret sarf ederek bu sıfatları elde edemez. Bu sıfatlarla muttasıf olmak lutf-ı ilahidir. Kısaca bu sıfatlar şunlardır⁴⁹⁷:

1. Allah'tan başka şeylerle gönül bağlantısını terk etmek,

⁴⁹³ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 242.

⁴⁹⁴ Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 126.

⁴⁹⁵ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 243; Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 141.

⁴⁹⁶ Bayraktar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, s. 40; Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 259; Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, s. 94.

⁴⁹⁷ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 259.

- 2.Yaratılanı yaratandan dolayı sevmek,
- 3.Allah’a yakın olmak,
- 4.Yaratılmış olan âlemi ve Allah’ın güç ve kudretini, sanatını tefekkür etmek,
5. Tevekkül, Allah’ın takdir ve taksimine rıza göstermek,
6. Allah’ı tanıma mertebesine ermek,

Bu mertebede olan sâlik rüyalarını yine kâmil mürşidine anlatır ve ehlinece yapılan tabirler doğrultusunda şeyh, sâliki yönlendirir.

Nefs-i mardıyye mertebesinde sâlikin makamı “mardıyye”, zikri “Kayyûm”, seyri “seyr anillâh”, hâli “fenâfillâh”, âlemi “nâsût âlemi”dir⁴⁹⁸.

2.10.1.7. Nefs-i Kâmile

Bütün kötülüklerden sıyrılıp mânevî olgunluğa eren nefsin son mertebesidir. Bu mertebeye erişen bir kişinin bütün sıfatları güzeldir ve her hâli ibadet sayılır⁴⁹⁹. Nefsin bütün kemâl sıfatlarıyla muttasıf olması ve aynı zamanda halkı irşad için görevlendirilmiş bulunmasıdır. Bu mertebe, nefis mertebelerinin en yüksek ve en son mertebesidir. İnsan bu mertebede her yönden kemale ermiştir ve her ne yaparsa Allah’ın iradesi ve kontrolü altında yapar.

Kotku’ya göre nefs-i kâmile, peygamberlik mertebesidir ve bu mertebeden bahsetmeyi, peygamberlerin mertebesi olması hasebiyle edeben uygun görmez. Kotku’ya göre bu makamın sahibi olanlar nur olmuşlardır, nur olmaları sayesinde ki, Peygamberimizin gölgesi olmamıştır, Hz. Âdem eşyayı bu nur sayesinde bilmiştir. Ayrıca bu makamın hâlleri ve vasıfları esrar-ı ilahiye kapsamında olduğu için üzerinde fazla konuşmaz⁵⁰⁰.

Nefs-i kâmile sahibinin rüyaları vardır, bu rüyalar kalbin kemalinin sıfatıdır. Sâlik artık kâmil bir zat olmuş, adeta yürüyen bir melek olmuştur. Kendisine irşad ehliyeti verilmiştir.

⁴⁹⁸ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 260; Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s.129.

⁴⁹⁹ Süleyman Uludağ, *Kuşeyri Risalesi Tercümesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, ss. 222, 277, 290.

⁵⁰⁰ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s. 261.

Nefs-i kâmile mertebesinde sâlikin makamı “kâmile”, zikri “Kahhâr”, seyri “seyr billâh”, hâli “bekâbillâh”, âlemi “hakikat âlemi”dir⁵⁰¹.

Mehmet Zâhid Kotku’nun seyr u sülûk anlayışında, nefsin emmârelikten arına arına en üst mertebeye kadar yükselebileceğini gördük. Makamların gereğini yerine getiren, mürşidinin talimatlarına uyan sâlik, menzilleri aşarak vuslata doğru yol almıştır. Her mertebenin usûlleri, metotları, şartları, riyazet ve zikirleri vardır. Emmârelikten kurtulan nefse, mertebeleri kat ettikçe, Cenab-ı Hakk’ın lütuf ve ikramları artmaktadır. Sâlik, menzilleri geçtikçe cismânîlikten, zulmetten kurtulup letâfet ve nuranîliğe doğru yol almaktadır. Ancak bazı mertebelere ulaşmak herkese nasip olan bir durum değildir. Artık lutf-ı ilahi kime nasipse, o kişi velayet makamına yükselir, hatta irşad görevi verilir. Tasavvuf literatüründe “kutub”, “gavs-ı a’zam”, “kutbu’l-aktâb” diye bilinen zatlar, nefsin mertebelerini geçen, vuslata eren zatlardan seçilir⁵⁰². Bu insanların sayıları sanıldığı kadar çok değildir.

Nefsin terbiye, tezkiyesi ile insanın velayet makamına yükselebileceğini, yaptığımız bu çalışmamızda görmüş olduk. Her şeyden daha önemlisi ise, seyr u sülûkte önemli bir yere sahip olan nefsin mertebelerini, nefisle mücadele ve mücahedenin gerekliliğini, Allah’a yakın olmanın nefsin arınmasıyla olacağını Kur’an-ı Kerim açıkça belirtmektedir. Şurası bir gerçek ki tasavvuf ve tarikatlar hakkında her kesimden insanın yanlış bilgi sahibi olduğunu bilmekteyiz. Yaptığımız bu çalışmada Mehmet Zâhid Kotku’nun tarikat, tasavvuf ve seyr u sülûk anlayışının, İslâmî ve Kur’anî temelleri olan Ehl-i Sünnet’in çizmiş olduğu yola bağlı bir anlayış olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, Mehmed Zâhid Kotku, İslâm’ın özüne, zahirine bağlı, Kur’an ve sünnet ışığında hareket eden ve sevenlerine şeriat ölçülerine göre yol gösteren 20. asırda yaşamış bir İslam âlimi ve mutasavvıftır.

⁵⁰¹Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 141.

⁵⁰²Ögke, *Kur’an’da Nefs Kavramı*, s. 96.

SONSÖZ

Yaratıcı, insanı dünya hayatına gönderirken ondan elest bezminde fitratı üzere kalacağına dair söz almıştır. Dünya hayatına başlayan insan, dünyanın nimetleri karşısında bazen dengesini kaybetmiş, ahdini bozmuş, Rabb'e verdiği sözü unutmuş, hatta inkâr etmiştir ki, haddini aşarak tanrılık iddiasında dahi bulunmuştur. İnsanların bu azgın tutumları karşısında Rabb'imiz, merhametinin tecellisi olarak yine de insanlara ahitlerini hatırlatacak, onlara doğru yolu gösterecek manevi önderler ve rehberler göndermiştir. İnsanlığın en büyük önderleri peygamberler olmuştur. Her zaman diliminde peygamber bulunmadığı için Allah'ın elçilerinin takipçileri ve vârisleri olan âlimler ve mürşid-i kâmiller bu vazifeyi ifa etmekle peygamber vârisi olma şerefine ve payesine nail olmuşlardır.

Peygamber vârisi olan bu kutlu insanlar, yoldan çıkmış, şeytanın tuzaklarına düşmüş, nefsi elinde perişan olmuş, azgın ruhlara sözlerini hatırlatma görevini peygamberler adına üstlenmişlerdir. Allah'ın dinini yeryüzünde yaymak ve hâkim kılmak için çok ciddi gayret ve çabaları olmuş, olağanüstü fedakârlıklar göstermişlerdir. Hz. Âdem'den günümüze kadar bu mücadele ve gayretler devam etmiştir. Kıyamete kadar da devam edecektir. Batıl olduğu müddetçe karşısına dikilecek Hak erleri de olacaktır. Azgınlıkta sınır tanımayan beşer ruhunu doğru yola getirmek için onun dizginlerinden tutacak bu maneviyat önderleri, insanlığın doğru yola dönmesi ve Rab'lerine verdikleri sözü hatırlamaları için tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkmışlar, kutsî vazifelerini yerine getirerek ve derin izler bırakarak bayrağı kendilerinden sonra gelen emanet sahiplerine devrederek göçüp gitmişlerdir. Bunların başında mutasavvıflar ve mürşid-i kâmiller gelir. Ahmed Yesevîler, Şâh-ı Nakşbendler, Hasan-ı Basrîler, Râbiatü'l-Adeviyeler, İmam-ı Rabbânîler, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdîler, Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevîler ve Mehmed Zâhid Kotkular bu yüce ruhlardan birkaç tanesidir.

Mehmed Zâhid Kotku, yaşadığı dönemde hedef kitle olarak, genelde her kapısına geleni, özelde ise görev yaptığı İskenderpaşa Cami'inin muhit olarak üniversite bölgesinde olması hasebiyle üniversite gençliğini seçmiştir. Mehmed Zâhid Kotku, Allah ve Rasûlü yolunda giden, üstün meziyetlere sahip, hayatın her

aşamasında ihsan derecesinde yaşama gayreti olan nesiller yetiştirmek için çaba ve gayret sarf etmiştir. Kendisi de yaşantısıyla her daim örnek bir şahsiyet olmuştur. Çalışmaları esnasında Ehl-i Sünnet yolundan ayrılmamış, sohbetlerinde ve eserlerinde görüşlerini ayet ve hadislerle desteklemiş, halkın anlayacağı şekilde sade ve anlaşılır bir dille konuşmuş, eserlerini kaleme alırken aynı anlayış içinde hareket etmiştir. Hatta Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunmak ve yaymak için "Ehl-i Sünnet Akaidi" adlı bir eser kaleme almıştır.

Tasavvufa dair görüşlerini sunarken Ehl-i Sünnet mutasavvıflarının yolundan gittiğini her daim hissettirir. Görüşlerinde özellikle İbrahim Hakkı Hazretleri'nin etkisini çok görmekteyiz. Eserlerinde, özellikle *Tasavvufi Ahlak* adlı eserinde *Marifetname*'den bazen bir paragraf bazen sayfalarca iktibaslar yaparak görüşlerini desteklemiştir. Herhangi bir kaygı taşımadığı için ele aldığı konuları işlerken konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve delil teşkil etmesi için âlimlerin kitaplarından aynen alıntılar yapmış, görüşlerini konuları açıklarken satır aralarında serdetmiştir.

Tezimizin temel konusu olan ve manevi eğitimin temelini teşkil eden seyr u sülûk konusunu incelediğimizde, insanın ahsen-i takvim üzere yaşamasının ve Yüce Yaratıcı'nın huzuruna bu hâl üzere çıkmasının önemini bir kez daha gördük. Zira manevi mertebelere ermek isteyen sâlik, bazı usul ve adaba dikkat etmelidir. Talebeyi yetiştiren mürşid-i kâmil de bir metot üzere talipleri yetiştirmelidir. Sülûk metotları, tarikatten tarikate, mürşitten mürşide değişir. Müellifimiz Kotku'nun seyr u sülûk metodunda Allah'a yakın olmak isteyen müridin öncelikle ilim sahibi olması gerekir. Bu ilimlerin başında şer'i ilimler gelir. Şer'i ilimlerin esasını da Kur'an ve hadis ilmi oluşturur. Gümüşhânevî geleneğinden gelen âdet üzere "Hadis İlmi"ne büyük önem verilir. Dinin özünü bilmeyen, sağlam bir akideye sahip olmayan insanların şeytanın tuzaklarına düşeceği aşikârdır. Şer'i ilimlerden sonra Kotku'nun ifadesiyle seyrinde başarılı olmak isteyen sâlikin, tasavvuf ilmini öğrenmesi gerekir ki, müellfimize göre tasavvuf ilmini öğrenmek farzdır. Tarikata giren sâlik, seyrine başlarken muhakkak surette kâmil bir mürşid yönetiminde seyre başlamalıdır. Şeyhinin talimatları doğrultusunda hareket etmeli, verilen görevleri ve vazifeleri ne fazla ne de eksik yapmalıdır.

Müellifimizin seyr u sülûk metodunun önemli unsurlarından birisi de “nefs tezkiyesi” yani nefsin terbiye edilerek arındırılmasıdır. Müellifimiz, nefsin mertebelerini ele alırken arınmanın en önemli basamakları olan ilk üç mertebeyi çok önemsemekte, hassaten nefs-i emmâre hakkında çok ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Nefs-i emmârenin, nefs-i levvâmenin, nefs-i mülhemenin sıfatlarından arınan insan, Kotku’ya göre kemâlâta doğru yolculuğa başlar. Nefsin tezkiyesinde ve terbiyesinde metot olarak “mücahede”, “riyazet” ve “zikrullah”a devam etme metodu benimsenir. Nefis, kötü sıfatlardan arınırken ruh da zikrin nuruyla parıldar.

Nefsin terbiyesi ile Kotku’ya göre varılmak istenen nokta güzel ahlak sahibi olmaktır. Müellifimiz bu sebeple kötü huyları ve iyi huyları eserlerinde ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Güzel ahlak sahibi olan insan, en yüce ahlaka sahip peygamberimizin yolunda giden insandır. Peygamberimizin gönderiliş amacı da zaten güzel ahlakı tamamlamak içindir. Güzel ahlak sahibi insan, takva sahibi insandır. Takva sahibi insan, kemal sahibi insandır. Kemâlâta ulaşmış insan, vuslata ermiş insandır. Vuslata ermek de zaten seyr u sülûkun son noktasıdır.

EKLER

Mehmed Zahid Kotku (k.s.)'yu Rahmetle Anıyoruz

Mehmed Zahid Kotku (k.s.)

Hülya YILMAZ

Büyük bir tevazu örneğiydi.
Kısa ve öz konuşur, genellikle halk telaf-
fuzu kullanır, çevresindekilere bir
kardeş, bir arkadaş intibahını verirdi.
Serâpâ bir vefa timsaliydi.

Nakşibendi Tarikatı büyüklerinden olup, Silsile-i Şerife'de otuzdokuzuncu sırada yer alan Mehmed Zâhid İbn-i İbrahim el-Bursevi (k.s.) (1315/1897) senesinde Bursa'da doğdu. Soyadı "mütevazı" mânâsına gelen "Kotku"dur. Babası ve annesi Kafkasya'dan göç etmişlerdir. Babası İbrahim Efendi, Hz. Peygamber (s.a.v.) sulalesinden gelen bir Seyyid'dir. 1929'da 76 yaşlarında iken Bursa ovasındaki İzvat köyünde vefat etmiş ve oraya defnolunmuş ehl-i tarik bir kimsedir. Annesi Sâbire Hanım, Mehmed Zâhid Efendi üç yaşlarında iken vefat etmiş, Pınarbaşı kabristanına gömülmüştür.

İlk mektebi Oruç Bey İhtidâsında okudu, Maksim'deki İhdâdiye devam etti. Bursa'da öğretimlerine devam ederken, I. Dünya Savaşı ile bağlayan ve yıllarca süren çetin ve zorlu askerlik görevinden sonra İstanbul'a döndü.

1917 yılında vilayet binası yakınındaki Gümüşhaneli Tekkesine giderek, Şeyh Ömer Ziyâüddin (k.s.)'ye intisap etti. Burada bir yandan zahiri ilimlerle donanırken bir yandan da batın aleminin sınırlarını genişletip zenginleştirdi. Şeyhinin bir yıl sonra vefat etmesi üzerine yerine geçen halifesi Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendinin yanında manevi eğitimine devam etti. Belirli aralıklarla halvete girmiş, 27 yaşlarında hilafetnameyi ve Ramuz el-Ehadis, Hizb-i Azam, Delailü'l Hayrat icazetnamelerini almış, Beyazıt, Fatih, Ayasofya Camii ve medreselerinde derslere devam etmiş bu arada hafızlığını da tamamlamıştır. Bundan sonra hocasının işaretiyle çeşitli kasaba ve köylerde dini hizmetler ifa etmiştir.

Tekkelerin kapatılmasıyla doğdukları yer olan Bursa'ya dönmüş, evlenmiş, vefat eden babasının yerine Bursa ovasındaki İzvat köyünde 16 sene kadar imamlık yaptıktan sonra 7 yıl Bursa'nın içinde bulunan Üftade Camii'nde görev yapmıştır.

Gümüşhanevi dergahında birlikte buldukları medrese arkadaşı ve büyük mürid Kazanlı Abdülaziz Bekkine (k.s.)'nin vefat etmesi üzerine dergahın geleneğini sürdürmek için onun görev yaptığı İstanbul Zeyrek'teki Ummü Gülsüm mesceidinde vazife görür. Vefatına kadar irşad faaliyetlerini sürdürdüğü İskenderpaşa Camii'ne ise ekim 1958'de tayin olmuştur.

Mehmed Zahid Efendi (ra) ömrünün son yıllarında rahatsız idi. 1979 yazında uzun süre kalmak için gittiği Hicaz'dan ağır hasta olarak 1980 şubatında dönmek zorunda kaldı. Bir ay sonra midesinden bir ameliyat geçirdi. Ameliyattan sonra kısmen sağlığına kavuştu. O yılın onuncunu hiç aksatmadan tuttu, Teravih namazını hatimle kıldı ve evindeki sohbet de kesintisiz devam etti. Hac mevsimi gelince Hicaz'a gitti Haccı meşakkatler içerisinde edadan sonra ağır hasta olarak İstanbul'a getirildi. Dönüşünden bir hafta sonra 13 Kasım 1980 (5 Muharrem 1401)'de Perşembe günü öğleye yakın dualar ve görüşleriyle birlikte bu

Kadın ve Aile 37

Edeň wehinden tacelli nur-u weh-i Muhammed di,
Haza bir fad-i hazan nehar-i beş Muharrem di,
Erişdi 'İri' remziye Zahid Dar-i Uşşā ya,
Fazik kalan bu dünyada yetim-i derket-i efen ya,
Yanp perwane-veş dâstüm vefas-i Seyfi e tarîhin,
Ngini cennet olsun maşheri Şeydâ Mehmed Zahidin.

Edeň wehinden tacelli nur-u weh-i Muhammed di,
Haza bir fad-i hazan nehar-i beş Muharrem di,
Erişdi 'İri' remziye Zahid Dar-i Uşşā ya,
Fazik kalan bu dünyada yetim-i derket-i efen ya,
Yanp perwane-veş dâstüm vefas-i Seyfi e tarîhin,
Ngini cennet olsun maşheri Şeydâ Mehmed Zahidin.

İrfan Gündüz

Şöhrat

Şöhrat

Sevenlerin dilinden M. Zahid Kotku (K.S.) Hazretleri...

Prof. Dr. Mahmud Esad Coşan:

Heybetli, ancak çok mütevazıydı

Hocamız konuşurken, derin manalar bularak konuşurdu, bazen bir hadis veya ayet üzerinde haftalarca, hatta aylarca durur, derin manalarla tefsir ederdi. Cenab-ı Mevla'dan gelen bir ledün ilmine sahipti kendisi.

Hazret-i Ali Efendimiz diyor ki: İlk gören Peygamber Efendimizin karşısında itirdi. Korkardı, heybetliydi, çünki Peygamber Efendimizin heybeti vardı.

Hocamız da öyleydi. Uzaktan dev gibi gözüktü, çok heybetliydi. Bir arkadaş anlatıyor -bakanlık yapmış bir kime- "Dağ gibi görünürdü, yanına güm baktım, benden bile kısaymış. Şu kapıdan girmez gibi görünürdü. Mehabeti ve heybeti vardı".

Hocamızın Peygamber Efendimize ne kadar benzediğini; hadis kitap-

larını, hadisi şerifleri okudukça anladım. Her halinden Resulullah Efendimize çok benziyordu.

Çok halim ve selim bir insandı, çok yumuşaktı. Evde lokum gibiydi. Hiç kızdığı, kötü söz söylediği yok gibiydi. Biraz da latifciydi, şaka yapardı. Evde tatlı yumuşak, sevimli bir hava olurdu.

Hocamız minbere çıktı mı, vallahi başımızı kaldırıp yüzüne bakmaya korkardık. Çünkü orada çok celallenirdi. Öyle bağırırdı ki, kubbeler yıkılıyor zannederdik. Hocamız evliyaullahın çok büyüklerindendi. Zamanında, kıymetini bilenlerin yanında aleyhinde konuşanlar bile oldu. Ancak kerametleri, silindir gibi ezdi geçti hepsini. Hiç beni tanımadan, İskenderpaşa'yı bilmeden rüyada, "İskenderpaşa'ya gideceksin, oradaki filanca hocadan ders alacak-

sın" denilen ve elinde adresle gelip benden ders alan kardeşlerimizi çok gördüm ben. Bu da hocamızın kerametlerindendi.

Hocamıza birçok parti başkanının geldiğini biliyoruz. Gelirler diz çökerler, elini öperlerdi. "Ne emredersiniz Efendim?" derlerdi. Hocamız Mehmed Zahid Kotku (Rh.a), bir caminin imam-hatibiydi. Hocamız da hiçbir zaman bir partinin genel başkanlığı peşinde değildi, biz de değiliz.

Bizim de düşündüğümüz, "Allah'ın ahkâmı yürütsün. Dürüst ve ahlâk sahibi olanlar devletin başına geçsin. Milleti seven ve millete acıyan, cebini doldurmak isteyen değil, devleti güçlendirmek isteyen, millete hizmet etmek isteyen insanlar hakim olsun" istiyoruz.

● SÜRECEK

Mehmed Zahid Kotku (k.s.)

Hülya YILMAZ

Büyük bir tevazu örneğiydi.
Kısa ve öz konuşur, genellikle halk telaf-
fuzu kullanır, çevresindekilere bir
kardeş, bir arkadaş intibasını verirdi.
Serâpâ bir vefa timsaliydi.

Nakşibendi Tarikatı büyüklerinden olup, Silâle-i Şerife'de otuzdokuzuncu sırada yer alan Mehmed Zâhid İbrâhîm el-Bursevî (k.s.) (1315/1897) senesinde Bursa'da doğdu. Soyadı "mütevazı" mânâsına gelen "Kotku"dur. Babası ve annesi Kafkasya'dan göç etmişlerdir. Babası İbrahim Efendi, Hz. Peygamber (s.a.v.) sülalesinden gelen bir Seyyid'dir. 1929'larda 76 yaşlarında iken Bursa ovasındaki İzvat köyünde vefat etmiş ve oraya defnolunmuş ehl-i tarik bir kimsedir. Annesi Sâbire Hanım, Mehmed Zâhid Efendi üç yaşlarında iken vefat etmiş, Pınarbaşı kabristanına gömülmüştür.

İlk mektebi Oruç Bey İbtidaisinde okudu, Mâksem'deki İdâdiye devam etti. Bursa'da öğretimlerine devam ederken, I. Dünya Savaşı ile başlayan ve yıllarca süren çetin ve zorlu askerlik görevinden sonra İstanbul'a döndü.

1917 yılında vilayet binası yakınındaki Gümüşhaneli Tekkesine giderek, Şeyh Ömer Ziyâeddin (k.s.)'ye intisap etti. Burada bir yandan zahiri ilimlerle donanırken bir yandan da batın aleminin sırlarını genişletip zenginleştirdi. Şeyhinin bir yıl sonra vefat etmesi üzerine yerine geçen halifesi Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendinin yanında manevi eğitimine devam etti. Belirli aralıklarla halvete girmiş, 27 yaşlarında hilafetnameyi ve Ramız el-Ehadis, Hizb-i Azam, Delailü'l Hayrat icazetnamelerini almış, Beyazıt, Fatih, Ayasofya Camii ve medreselerinde derslere devam etmiş bu arada hafızlığını da tamamlamıştır. Bundan sonra hocasının işaretiyle çeşitli kasaba ve köylerde dini hizmetler ifa etmiştir.

Tekkelerin kapatılmasıyla doğdukları yer olan Bursa'ya dönmüş, evlenmiş, vefat eden babasının yerine Bursa ovasındaki İzvat köyünde 16 sene kadar imamlık yaptıktan sonra 7 yıl Bursa'nın içinde bulunan Ültade Camii'nde görev yapmıştır.

Gümüşhanevi dergahında birlikte buldukları medrese arkadaşı ve büyük müşşid Karamlı Abdülaziz Bekkine (k.s.)'nin vefat etmesi üzerine dergahın geleneğini sürdürmek için onun görev yaptığı İstanbul Zeyrek'teki Unmü Gülsüm mescedinde vazife görür. Vefatına kadar ırsad faaliyetlerini sürdürdüğü İskenderpaşa Camii'ne ise ekim 1958'de tayin olmuştur.

Mehmed Zahid Efendi (ra) ömrünün son yıllarında rahatsız idi. 1979 yazında uzun süre kalmak için gittiği Hicaz'dan ağır hasta olarak 1980 şubatında dönmek zorunda kaldı. Bir ay sonra müdesinden bir ameliyat geçirdi. Ameliyattan sonra kısmen sağlığına kavuştu. O yıl ocağını hiç aksatmadan tuttu, Teravih namazını hatimle kıldı ve evindeki sohbet de kesintisiz devam etti. Hac mevsimi gelince Hicaz'a gitti Haccı meşakkatler içerisinde edadan sonra ağır hasta olarak İstanbul'a getirildi. Dönüşünden bir hafta sonra 13 Kasım 1980 (5 Muharrem 1401)'de Perşembe günü öğleye yakın dualar ve gözyaşlarıyla birlikte bu

KAYNAKÇA

Abdulgaki, Muhammed Fuad; *Mucemu'l mufehres li elfâzi'l- Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed; *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ibâs*, Müessesetü Menahili'l-İrfân, Beyrut [ts].

Altıntaş, Hayrani; *Marifetnamede Tasavvuf*, Cimtay Matbası, İstanbul 1981.

Attar, Ferîdüddîn; *Tezkiretü'l- evliyâ*, çev. Mehmed Zahid Kotku, Seha Neşriyat, İstanbul 1983.

Aynî, Mehmed Ali; *İslam Tasavvuf Tarihi*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985.

Azamat, Nihat; "İbrahim Efendi Oğlanlar Şeyhi", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

_____ ; "Melâmet", *DİA*, XXIX, İstanbul 2004.

Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid; *Risale-i Halidiyye Tercümesi ve Adab-ı Zikir Risalesi*, çev. Ahmed b. Ali, sad. Mehmed Zahid Kotku, Ankara 1969.

Bayraktar, Faruk; *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1984.

Bayraktar, Mehmet; *Tasavvuf ve Modern Bilim*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.

Binatlı, Yusuf Ziya; "Ömer Ziyaeddîn Dağistanî", *DİA*, VIII, İstanbul 1993.

Buharî, Muhammed b. İsmail; *Sahih-i-Buhari*, Mektebetü İslamî, İstanbul [ts].

Canbulat, Mehmet; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010.

Cebecioğlu, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Coşan, Mahmut Esad; "Kotku", *DİA*, XVI, Ankara 2002.

_____; *Mehmed Zahid Kotku*, Server İletişim, İstanbul 2012.

Cürcanî, Seyyid Şerif; *Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.

Çataklı, Osman N. ; *Seyyid Mehmed Zahid Kotku Hayat Hikâyesi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1999.

Çift, Salih; “Tasavvufta Velayet Kavramı: Hâkim Tirmizî Örneği”, *Bursa' da Düinden Bugüne Tasavvuf Kültürü – 2*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2003.

Dağıstanî, Ömer Ziyaüddîn; *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar*, çev. İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, Seha Neşriyat, İstanbul [ts].

_____; *Zübdetü'l-Buharî*, tahk. ve neşr. Osman Zeki Soyyiğit, Hisar Yayınevi, İstanbul 1980

Demirel, Arif Hakan; *Ömer Ziyaüddin Dağıstânî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Derin, Süleyman “Tasavvuf ve Riyâzet” *Altınoluk Dergisi*, 2008 - Aralık, Sayı: 274.

Ebu Davud, Süleyman b.El-Eş'as Es-Sicistani, *Sünen-i Ebi Davud*, Müesssetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1988.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1982.

Elmaz, Mehmet; *Bir Dinî Cemaat Lideri Olarak Mehmed Zahid Kotku'da Sosyolojik Yaklaşımlar*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997.

Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.

Erkaya, Hüseyin; *Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf (Sempozyum Konuşmaları)*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

Erkaya, Metin; *Mehmed Zahid Kotku Hazretlerinden Tenbihler*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

_____; *Anılarla Mehmed Zahid Kotku*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997.

Feyizli, Hasan Tahsin, *Feyzu'l-Furkan, Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, Server İletişim, İstanbul 2006.

Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b.Muhammed; *İhyâu Ulûmiddîn*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1982.

_____; *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. Mehmet A. Müftüoğlu, Merve Yayınları, İstanbul 1981

Gülen, Fethullah; *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, Nil Yayınları, İstanbul 2011.

Gümüshânevî, Ahmed Ziyâüddîn; *Ramûz El-Ehâdis*, terc. Abdulaziz Bekkine, neşr. Lütfi Doğan-M.Cevat Akşit, Milsan Basın Yayınları, İstanbul. [ts].

Gündüz, İrfan; *Gümüshânevî Ahmed Ziyâüddîn Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.

_____; "Gümüshânevî Ahmed Ziyaeddin", *DİA*, XIV, İstanbul 1996.

Gündüz, Şinasi; "Uzlet" *DİA*, XIII, İstanbul 1996.

Gürdoğan, Ersin Nazif; *Görünmeyen Üniversite*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

Hamidullah, Muhammed; *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1991.

Hasan İbrahim, Hasan; *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit- Sadrettin Gümüş, Kayhan Yayınları, İstanbul 1987.

Hücvirî, Ebü'l Hasen Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Cüllabî, *Keşfu'l-mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

İbn-i Mace, Hafız Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen-i İbn-i Mace*, Çağrı Yayınları, İstanbul. [ts].

İbn-i Manzur; Ebu'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrerem.; *Lisanü'l-Arab*, Dar-ı İhyai't- Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.

_____; *Lisanü'l-Arab*, Dâr u Beyrut, Beyrut 1995.

İbrahim Hakkı; *Marifetname*, sad. M.Fuad Başar, Kit-San, İstanbul 1984.

İbrahim Mustafa vd; *Mu'cemü'l- Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

İnalcık, Halil; "Bursa". *DİA*, VI, İstanbul 1992.

İmam-ı Rabbânî; Ahmed Faruk es-Sirhindî; *Mektubât-ı Rabbânî*, Akit Gazetesi yayınları, İstanbul 1998.

İzutsu, Toshihiko; *Fusus'taki Anahtar Kavramlar*, ter. Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

Kâşânî, Abdurrezzâk; *Mu'cemu Istılâhâtı's- Sûfiyye*, tahk: Abdulâl Şahin, Dâru'l-menâr, Kahire 1992.

Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İshak Buharî; *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

Kemikli, Bilal; *Mehmed Zahid Kotku, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri* (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1990.

Kotku, Mehmed Zahid; *Tasavvufi Ahlak*, Seha Neşriyat, İstanbul.[ts].

_____ ; *Ana Baba Hakları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1983.

_____ ; *Ehli Sünnet Akaidi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.

_____ ; *Mü'minlere Vaazlar*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.

_____ ; *Hadislerle Nasihatlar*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.

_____ ; *Nefsin Terbiyesi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1994.

_____ ; *Risale-i Halidiye Tercümesi ve Adab-ı Zikir Risalesi*, Elif Matbacılık, Ankara [ts].

_____ ; *Özel Sohbetler*, Seha Neşriyat, İstanbul 1993.

_____ ; *Cennet Yolları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1994.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim; *er-Risâletü'l Kuşeyriyye*, tahk. Abdülhalîm Mahmud-Mahmut b. Şerif, Daru's-şa'b, Kahire 1989.

Memiş, Mustafa; Tasavvufta Ruh Terbiye Yöntemleri, <http://www.belgeler.com/blg/299o/tasavvufta> -ruh-terbiye-yontemleri.

Muslihiddin Mustafa; *Ahter-i Kebir*, neşr. Hacı Ahmed Hulusi- Hacı Mustafa Derviş, İstanbul 1310.

Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Huccac; *Sahih-i Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Nazlıkul, Hüseyin; “DüzenliUykununÖnemi”,<http://www.doktorsitesi.com/makale/duzenli-uykunun-onemi>, [09.02.2014].

Necmüddin-i Kübrâ; *Usûl-i Aşere (Tasavvufta On Esas)*, haz. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

Oğuz, Yahya; *Kasr-ı Ârifan'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşid-i Kamiller*, Seher Ofset, İstanbul 1997.

Ögke, Ahmet; *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Özdamar, Mustafa; *Şeyh Kotku Bursalı Mehmed Efendi*, Kırk Kandil, İstanbul 2000.

_____; *Mehmed Zahid Kotku*, Kırk Kandil, İstanbul 2012.

Özköse, Kadir; *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yayınları, Ankara 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1983.

Sami, Şemseddin; *Kâmûs-ı Türkî*, Akdem Matbaası, Dersaadet 1317.

Say, Seyfî; “Mehmed Zahid Kotku'nun Siyasi Görüşleri”, *Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf*, Sempozyum Konuşmaları, Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

Sevinç, Bayram; “Dini Grupların Hafıza Zinciri Olarak Vaazın Araçsallığı: Kotku ve Gülen Örneği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53: 2 (2012)

Sülemî; Ebi Abdirrahman Muhammed b.Hüseyin; *Tabakâtu's-sûfiyye*, tahk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Serrâc, Ebu Nasr Tusî; *el-Lüma'*, (İslam Tasavvufu), ter. Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

Taftazani, Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Neseî; *Şerhu'l-akaid*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

Tanman, M. Baha; "*Gümüshânevî Tekkesi*", DİA, XIV, İstanbul 1996.

Tilmisanî, Afifüddîn Süleyman b. Ali; *Menâzilü's-sâirîn ile'l Hakkı'l-Mübîn*, neşr: Abdulhafız Mansur, Daru't-Türkî, Tunus 1989.

Tosun, Necdet; *Bahâeddin Nakşbend Hayatı- Görüşleri- Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.

_____; *İmam-ı Rabbânî*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

_____; "Rabîta", DİA, XXXIV, İstanbul 2008.

Türer, Osman; *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

_____; "Letâif-i Hamse", DİA, XXVII, İstanbul 2003.

Uludağ, Süleyman; *Kuşeyri Risalesi Tercümesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

_____; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı, İstanbul 2001.

_____; "Arif", DİA, III, İstanbul 1991.

_____; "Âyin", DİA, IV, İstanbul 1991.

_____; "Halvet der Encümen" DİA, XV, İstanbul 1997.

_____; "Halvet", DİA, XV, İstanbul 1997.

_____; "Mücahede", DİA, XXXI, İstanbul 2006.

_____; "Riyâzet", DİA, XXXV, İstanbul 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. , I, Ankara 1988.

Ünal, Zühdü; *Vefatının 17. Yılında Mürşid-i Kamil Hocamız Seyyid Mehmed Zahid Kotku*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997.

Yakar, Serdar; *Gönül Dostu Mehmed Zahid Kotku (Rh. A) ve Bağlanma*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 1995.

Yılmaz, Hasan Kamil; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

Yılmaz, Hülya; *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997.

Yınanç Mükrimin Halil; "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, II, İstanbul 1986.

ÖZGEÇMİŞ

Müzekkir KIZILKAYA, 1969 yılında Yozgat Sorgun'da doğdu. İlkokulu Babalı Köyünde okuduktan sonra Yozgat İHL'ye kayıt yaptırdı. Lise öğrenimini 1988 yılında tamamladıktan sonra aynı yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 1993 yılında fakülteden mezun olduktan sonra 1994 yılında Kütahya Altıntaş İmam- Hatip Lisesine atandı. İHL meslek dersleri öğretmeni olarak göreve başladı. 2010 yılında Sorgun Anadolu Öğretmen Lisesine müdür yardımcısı olarak görevlendirildi. 2014 yılında Sorgun Eymir Teknik ve Anadolu Lisesine okul müdürü olarak atandı. Halen bu görevi yürütmekte olan Müzекkir KIZILKAYA, evli ve üç çocuk babasıdır.

2012 yılında yüksek lisans eğitimine Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında başlamıştır. Yrd. Doç. Ahmet ATLI danışmanlığında hazırladığı “**Mehmed Zâhid Kotku'nun, Hayatı, Eserleri ve Seyr u Sülûk Anlayışı**” adlı tezi ile Yüksek Lisans öğrenimine devam etmektedir.

İletişim Bilgileri

Adres: Eymir Mesleki Teknik ve Anadolu Lisesi /SORGUN –
YOZGAT

Mail:mkizilkaya1402@hotmail.com

Müzekkir KIZILKAYA MEHMED ZÂHİD KOTKU, HAYATI ESERLERİ VE SEYR U SÛLÛK ANLAYIŞI Yüksek Lisans Tezi YOZGAT
2015